Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Aṭṭhakanipāta-aṭṭhakathā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Mettāvaggo

1. Mettāsuttavaṇṇanā

1. Aṭṭhakanipātassa paṭhame **āsevitāyā**ti ādarena sevitāya. **Bhāvitāyā**ti vaḍḍhitāya. **Bahulīkatāyā**ti punappunaṃ katāya. **Yānikatāyā**ti yuttayānasadisakatāya. **Vatthukatāyā**ti patiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katāya. **Anuṭṭhitāyā**ti paccupaṭṭhitāya. **Paricitāyā**ti samantato citāya upacitāya. **Susamāraddhāyā**ti suṭṭhu samāraddhāya sukatāya. **Ānisaṃsā**ti guṇā. **Sukhaṃ supatī**tiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ ekādasakanipāte vakkhāma.

Appamāṇanti pharaṇavasena appamāṇaṃ. **Tanū saṃyojanā honti, passato upadhikkhaya**nti mettāpadaṭṭhānāya vipassanāya anukkamena upadhikkhayasaṅkhātaṃ arahattaṃ pattassa dasa saṃyojanā pahīyantīti attho. Atha vā **tanū saṃyojanā hontī**ti paṭighañceva paṭighasampayuttasaṃyojanā ca tanukā honti. **Passato upadhikkhaya**nti tesaṃyeva kilesūpadhīnaṃ khayasaṅkhātaṃ mettaṃ adhigamavasena passantassa. **Kusalī tena hotī**ti tena mettāyanena kusalo hoti. **Sattasaṇḍa**nti sattasaṅkhātena saṇḍena samannāgataṃ, sattabharitanti attho. **Vijetvā**ti adaṇḍena asatthena dhammeneva vijinitvā. **Rājisayo**ti isisadisā dhammikarājāno. **Yajamānā**ti dānāni dadamānā. **Anupariyagā**ti vicariṃsu.

Assamedhantiādīsu porāṇakarājakāle kira sassamedhaṃ, purisamedhaṃ, sammāpāsaṃ, vācāpeyyanti cattāri saṅgahavatthūni ahesuṃ, yehi rājāno lokaṃ saṅgaṇhiṃsu. Tattha nipphannasassato dasamabhāgaggahaṇaṃ **sassamedhaṃ** nāma, sassasampādane medhāvitāti attho. Mahāyodhānaṃ chamāsikaṃ bhattavetanānuppadānaṃ **purisamedhaṃ** nāma, purisasaṅgaṇhane medhāvitāti attho. Daliddamanussānaṃ hatthato lekhaṃ gahetvā tīṇi vassāni vinā vaḍḍhiyā sahassadvisahassamattadhanānuppadānaṃ **sammāpāsaṃ** nāma. Tañhi sammā manusse pāseti hadaye bandhitvā viya ṭhapeti, tasmā sammāpāsanti vuccati. ‘‘Tāta, mātulā’’tiādinā nayena pana saṇhavācābhaṇanaṃ **vācāpeyyaṃ** nāma, piyavācāti attho. Evaṃ catūhi saṅgahavatthūhi saṅgahitaṃ raṭṭhaṃ iddhañceva hoti, phītañca, bahuannapānaṃ, khemaṃ, nirabbudaṃ. Manussā mudā modamānā ure putte naccentā apārutagharā viharanti. Idaṃ gharadvāresu aggaḷānaṃ abhāvato **niraggaḷa**nti vuccati. Ayaṃ porāṇikā paveṇi.

Aparabhāge pana okkākarājakāle brāhmaṇā imāni cattāri saṅgahavatthūni imañca raṭṭhasampattiṃ parivattetvā uddhaṃmūlakaṃ katvā **assamedhaṃ purisamedha**ntiādike pañca yaññe nāma akaṃsu. Tesu assamettha medhanti vadhentīti **assamedho**. Dvīhi pariyaññehi yajitabbassa ekavīsatiyūpassa ekasmiṃ pacchimadivaseyeva sattanavutipañcapasusataghātabhiṃsanassa ṭhapetvā bhūmiñca purise ca avasesasabbavibhavadakkhiṇassa yaññassetaṃ adhivacanaṃ. Purisamettha medhantīti **purisamedho**. Catūhi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṃ bhūmiyā assamedhe vuttavibhavadakkhiṇassa yaññassetaṃ adhivacanaṃ. Sammamettha pāsantīti **sammāpāso**. Divase divase yugacchiggaḷe pavesanadaṇḍakasaṅkhātaṃ sammaṃ khipitvā tassa patitokāse vediṃ katvā saṃhārimehi yūpādīhi sarassatīnadiyā nimuggokāsato pabhuti paṭilomaṃ gacchantena yajitabbassa satrayāgassetaṃ

adhivacanaṃ. Vājamettha pivantīti **vājapeyyo**. Ekena pariyaññena sattarasahi pasūhi yajitabbassa beluvayūpassa sattarasakadakkhiṇassa yaññassetaṃ adhivacanaṃ. Natthi ettha aggaḷāti **niraggaḷo**. Navahi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṃ bhūmiyā ca purisehi ca assamedhe vuttavibhavadakkhiṇassa sabbamedhapariyāyanāmassa assamedhavikappassetaṃ adhivacanaṃ.

Kalampi te nānubhavanti soḷasinti te sabbepi mahāyāgā ekassa mettācittassa vipākamahantatāya soḷasiṃ kalaṃ na agghanti, soḷasamaṃ bhāgaṃ na pāpuṇantīti attho. **Na jinātī**ti na attanā parassa jāniṃ karoti. **Na jāpaye**ti na parena parassa jāniṃ kāreti. **Mettaṃso**ti mettāyamānacittakoṭṭhāso hutvā. **Sabbabhūtāna**nti sabbasattesu. **Veraṃ tassa na kenacī**ti tassa kenaci saddhiṃ akusalaveraṃ vā puggalaveraṃ vā natthi.

2. Paññāsuttavaṇṇanā

2. Dutiye **ādibrahmacariyikāyā**ti maggabrahmacariyassa ādibhūtāya. **Paññāyā**ti vipassanāya. **Garuṭṭhāniya**nti gāravuppattipaccayabhūtaṃ garubhāvanīyaṃ. **Tibba**nti bahalaṃ. **Paripucchatī**ti atthapāḷianusandhipubbāparaṃ pucchati. **Paripañhatī**ti pañhaṃ karoti, idañcidañca paṭipucchissāmīti vitakketi. **Dvayenā**ti duvidhena. **Anānākathiko**ti anānattakathiko hoti. **Atiracchānakathiko**ti nānāvidhaṃ tiracchānakathaṃ na katheti. **Ariyaṃ vā tuṇhībhāva**nti ariyatuṇhībhāvo nāma catutthajjhānaṃ, sesakammaṭṭhānamanasikāropi vaṭṭati. **Jānaṃ jānātī**ti jānitabbakaṃ jānāti. **Passaṃ passatī**ti passitabbakaṃ passati. **Piyattāyā**ti piyabhāvatthāya. **Garuttāyā**ti garubhāvatthāya. **Bhāvanāyā**ti bhāvanatthāya guṇasambhāvanāya vā. **Sāmaññāyā**ti samaṇadhammatthāya. **Ekībhāvāyā**ti nirantarabhāvatthāya.

3-4. Appiyasuttadvayavaṇṇanā

3-4. Tatiye **appiyapasaṃsī**ti appiyajanassa pasaṃsako vaṇṇabhāṇī. **Piyagarahī**ti piyajanassa nindako garahako. Catutthe **anavaññattikāmo**ti ‘‘aho vata maṃ aññena avajāneyyu’’nti anavajānanakāmo. **Akālaññū**ti kathākālaṃ na jānāti, akāle katheti. **Asucī**ti asucīhi kāyakammādīhi samannāgato.

5. Paṭhamalokadhammasuttavaṇṇanā

5. Pañcame lokassa dhammāti **lokadhammā**. Etehi muttā nāma natthi, buddhānampi honti. Tenevāha – **lokaṃ anuparivattantī**ti anubandhanti nappajahanti, lokato na nivattantīti attho. **Loko ca aṭṭha lokadhamme anuparivattatī**ti ayañca loko ete anubandhati na pajahati, tehi dhammehi na nivattatīti attho.

Lābho alābhoti lābhe āgate alābho āgatoyevāti veditabbo. **Ayasā**dīsupi eseva nayo. **Avekkhati vipariṇāmadhamme**ti ‘‘vipariṇāmadhammā ime’’ti evaṃ avekkhati. **Vidhūpitā**ti vidhamitā viddhaṃsitā. **Padañca ñatvā**ti nibbānapadaṃ jānitvā. **Sammappajānāti bhavassa pāragū**ti bhavassa pāraṃ gato nipphattiṃ matthakaṃ patto, nibbānapadaṃ ñatvāva taṃ pāraṃ gatabhāvaṃ sammappajānātīti. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

6. Dutiyalokadhammasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **ko viseso**ti kiṃ visesakāraṇaṃ. **Ko adhippayāso**ti ko adhikappayogo. **Pariyādāyā**ti gahetvā pariniṭṭhapetvā. Idhāpi vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

7. Devadattavipattisuttavaṇṇanā

7. Sattame **acirapakkante**ti saṅghaṃ bhinditvā na cirapakkante. **Ārabbhā**ti āgamma paṭicca sandhāya. **Attavipatti**nti attano vipattiṃ vipannākāraṃ. Sesapadesupi eseva nayo. **Abhibhuyyā**ti abhibhavitvā madditvā.

8. Uttaravipattisuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **vaṭajālikāya**nti evaṃnāmake vihāre. So kira vaṭavane niviṭṭhattā vaṭajālikāti saṅkhaṃ gato. **Pāturahosī**ti imamatthaṃ devarañño ārocessāmīti gantvā pākaṭo ahosi. **Ādibrahmacariyako**ti sikkhattayasaṅgahassa sakalasāsanabrahmacariyassa ādibhūto.

9. Nandasuttavaṇṇanā

9. Navame **kulaputto**ti jātikulaputto. **Balavā**ti thāmasampanno. **Pāsādiko**ti rūpasampattiyā pasādajanako. **Tibbarāgo**ti bahalarāgo. **Kimaññatrā**tiādīsu ayamattho – kiṃ aññena kāraṇena kathitena, ayaṃ nando indriyesu guttadvāro bhojane mattaññū jāgariyamanuyutto satisampajaññena samannāgato, yehi nando sakkoti paripuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ carituṃ. Sace imehi kāraṇehi samannāgato nābhavissa, na sakkuṇeyyāti. **Itiha tatthā**ti evaṃ tattha. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitaṃ.

10. Kāraṇḍavasuttavaṇṇanā

10. Dasame **aññenāññaṃ paṭicaratī**ti aññena kāraṇena vacanena vā aññaṃ kāraṇaṃ vacanaṃ vā paṭicchādeti. **Bahiddhā kathaṃ apanāmetī**ti bāhirato aññaṃ āgantukakathaṃ otāreti. **Apaneyyeso**ti apaneyyo nīharitabbo esa. **Samaṇadūsī**ti samaṇadūsako. **Samaṇapalāpo**ti vīhīsu vīhipalāpo viya nissāratāya samaṇesu samaṇapalāpo. **Samaṇakāraṇḍavo**ti samaṇakacavaro. **Bahiddhā nāsentī**ti bahi nīharanti. **Yavakaraṇe**ti yavakhette. **Phuṇamānassā**ti ucce ṭhāne ṭhatvā mahāvāte opuniyamānassa. **Apasammajjantī**ti sāradhaññānaṃ ekato dubbaladhaññānaṃ ekato karaṇatthaṃ punappunaṃ apasammajjanti, apasammajjanisaṅkhātena vātaggāhinā suppena vā vatthena vā nīharanti. **Daddara**nti daddarasaddaṃ.

Saṃvāsāyanti saṃvāsena ayaṃ. **Vijānāthā**ti jāneyyātha. **Santavāco**ti saṇhavāco. **Janavatī**ti janamajjhe. **Raho karoti karaṇa**nti karaṇaṃ vuccati pāpakammaṃ, taṃ raho paṭicchanno hutvā karoti. **Saṃsappī ca musāvādī**ti saṃsappitvā musāvādī, musā bhaṇanto saṃsappati phandatīti attho. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathetvā gāthāsu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti.

Mettāvaggo paṭhamo.

2. Mahāvaggo

1. Verañjasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **abhivādetī**ti evamādīni **na samaṇo gotamo**ti ettha vuttanakārena yojetvā evamettha attho veditabbo ‘‘na vandati nāsanā vuṭṭhāti, nāpi ‘idha bhonto nisīdantū’ti evaṃ āsanena vā nimantetī’’ti. Ettha hi vā-saddo vibhāvane nāma atthe ‘‘rūpaṃ niccaṃ vā aniccaṃ vā’’tiādīsu viya. Evaṃ vatvā atha attano abhivādanādīni akarontaṃ bhagavantaṃ disvā āha – **tayidaṃ, bho gotama, tathevā**ti. Yaṃ taṃ mayā sutaṃ, taṃ tatheva, taṃ savanañca me dassanañca saṃsandati sameti, atthato ekībhāvaṃ gacchati. Na hi bhavaṃ gotamo…pe… āsanena vā nimantetīti. Evaṃ attanā sutaṃ diṭṭhena nigametvā nindanto āha – **tayidaṃ, bho gotama, na sampannamevā**ti taṃ abhivādanādīnaṃ akaraṇaṃ ayuttamevāti.

Athassa bhagavā attukkaṃsanaparavambhanadosaṃ anupagamma karuṇāsītalena hadayena taṃ aññāṇaṃ vidhamitvā yuttabhāvaṃ dassetukāmo **nāhaṃ taṃ brāhmaṇā**tiādimāha. Tatrāyaṃ saṅkhepattho – ahaṃ, brāhmaṇa, appaṭihatena sabbaññutaññāṇacakkhunā olokentopi taṃ puggalaṃ etasmiṃ sadevakādibhede loke na passāmi, yamahaṃ abhivādeyyaṃ vā paccuṭṭheyyaṃ vā āsanena vā nimanteyyaṃ. Anacchariyaṃ vā etaṃ, svāhaṃ ajja sabbaññutaṃ patto evarūpaṃ nipaccākārārahaṃ puggalaṃ na passāmi. Apica kho yadāpāhaṃ sampatijātova uttarena mukho sattapadavītihārena gantvā sakalaṃ dasasahassilokadhātuṃ olokesiṃ, tadāpi etasmiṃ sadevakādibhede loke taṃ puggalaṃ na passāmi, yamahaṃ evarūpaṃ nipaccakāraṃ kareyyaṃ. Atha kho maṃ soḷasakappasahassāyuko khīṇāsavamahābrahmāpi añjaliṃ paggahetvā ‘‘tvaṃ loke mahāpuriso, tvaṃ sadevakassa lokassa aggo ca jeṭṭho ca seṭṭho ca, natthi tayā uttaritaro’’ti sañjātasomanasso patimānesi. Tadāpi cāhaṃ attanā uttaritaraṃ apassanto āsabhiṃ vācaṃ nicchāresiṃ – ‘‘aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassā’’ti. Evaṃ sampatijātassāpi mayhaṃ abhivādanādiraho puggalo natthi, svāhaṃ idāni sabbaññutaṃ patto kaṃ abhivādeyyaṃ. Tasmā tvaṃ, brāhmaṇa, mā tathāgatā evarūpaṃ paramanipaccakāraṃ patthayi. Yañhi, brāhmaṇa, tathāgato abhivādeyya vā…pe… āsanena vā nimanteyya, muddhāpi tassa puggalassa rattipariyosāne paripākasithilabandhanaṃ vaṇṭā muttatālaphalaṃ viya gīvato chijjitvā sahasāva bhūmiyaṃ nipateyya.

Evaṃ vuttepi brāhmaṇo duppaññatāya tathāgatassa lokajeṭṭhabhāvaṃ asallakkhento kevalaṃ taṃ vacanaṃ asahamāno āha – **arasarūpo bhavaṃ gotamo**ti. Ayaṃ kirassa adhippāyo – yaṃ loke abhivādanapaccuṭṭhānaañjalikammasāmīcikammaṃ ‘‘sāmaggiraso’’ti vuccati, taṃ bhoto gotamassa natthi. Tasmā arasarūpo bhavaṃ gotamo, arasajātiko arasasabhāvoti. Athassa bhagavā cittamudubhāvajananatthaṃ ujuvipaccanīkabhāvaṃ pariharanto aññathā tassa vacanassa atthaṃ attani sandassento **atthi khvesa, brāhmaṇa, pariyāyo**tiādimāha.

Tattha **atthi khvesā**ti atthi kho esa. **Pariyāyo**ti kāraṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – atthi kho, brāhmaṇa, etaṃ kāraṇaṃ, yena kāraṇena maṃ ‘‘arasarūpo bhavaṃ gotamo’’ti vadamāno puggalo sammā vadeyya, avitathavādīti saṅkhaṃ gaccheyya. Katamo pana soti? Ye te, brāhmaṇa, rūparasā…pe… phoṭṭhabbarasā, te tathāgatassa pahīnāti. Kiṃ vuttaṃ hoti? Ye te jātivasena vā upapattivasena vā seṭṭhasammatānampi puthujjanānaṃ rūpārammaṇādīni assādentānaṃ abhinandantānaṃ rajjantānaṃ uppajjanti kāmasukhassādasaṅkhātā rūparasā, saddarasā, gandharasā, rasarasā, phoṭṭhabbarasā, ye imaṃ lokaṃ gīvāya bandhitvā viya āviñchanti, vatthārammaṇādisāmaggiyañca uppannattā sāmaggirasāti vuccanti. Te sabbepi tathāgatassa pahīnā. ‘‘Mayhaṃ pahīnā’’ti vattabbepi mamākārena attānaṃ anukkhipanto dhammaṃ deseti, desanāvilāso vā esa tathāgatassa.

Tattha **pahīnā**ti cittasantānato vigatā, pajahitā vā. Etasmiṃ panatthe karaṇe sāmivacanaṃ daṭṭhabbaṃ. Ariyamaggasatthena ucchinnaṃ taṇhāvijjāmayaṃ mūlaṃ etesanti **ucchinnamūlā**. Tālavatthu viya nesaṃ vatthu katanti **tālāvatthukatā**. Yathā hi tālarukkhaṃ samūlaṃ uddharitvā tassa vatthumatte tasmiṃ padese kate na puna tassa tālassa uppatti paññāyati, evaṃ ariyamaggasatthena samūle rūpādirase uddharitvā tesaṃ pubbe uppannapubbabhāvena vatthumatte cittasantāne kate sabbepi te tālāvatthukatāti vuccanti. Aviruḷhidhammattā vā matthakacchinnatālo viya katāti tālāvatthukatā. Yasmā pana evaṃ tālāvatthukatā anabhāvaṃkatā honti, yathā nesaṃ pacchābhāvo na hoti, tathā katā honti. Tasmā āha – **anabhāvaṃkatā**ti. **Āyatiṃ anuppādadhammā**ti anāgate anuppajjanakasabhāvā.

No ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesīti yañca kho tvaṃ sandhāya vadesi, so pariyāyo na hoti. Nanu ca evaṃ vutte yo brāhmaṇena vutto sāmaggiraso, tassa attani vijjamānatā anuññātā hotīti? Na hoti. Yo hi naṃ sāmaggirasaṃ kātuṃ bhabbo hutvā na karoti, so tadabhāvena arasarūpoti vattabbataṃ arahati. Bhagavā pana abhabbova etaṃ kātuṃ, tenassa kāraṇe abhabbataṃ pakāsento āha – ‘‘no ca kho yaṃ tvaṃ sandhāya vadesī’’ti. Yaṃ pariyāyaṃ sandhāya tvaṃ maṃ ‘‘arasarūpo’’ti vadesi, so amhesu neva vattabboti.

Evaṃ brāhmaṇo attanā adhippetaṃ arasarūpataṃ āropetuṃ asakkonto athāparaṃ **nibbhogo**

bhavantiādimāha. Sabbapariyāyesu cettha vuttanayeneva yojanākkamaṃ viditvā sandhāyabhāsitamatthaṃ evaṃ veditabbaṃ – brāhmaṇo tadeva vayovuddhānaṃ abhivādanādikammaṃ loke ''sāmaggiparibhogo''ti maññamāno tadabhāvena ca bhagavantaṃ ''nibbhogo''tiādimāha. Bhagavā ca yvāyaṃ rūpādīsu sattānaṃ chandarāgaparibhogo, tadabhāvaṃ attani sampassamāno aparaṃ pariyāyamanujāni.

Puna brāhmaṇo yaṃ loke vayovuddhānaṃ abhivādanādikulasamudācārakammaṃ lokiyā karonti, tassa akiriyaṃ sampassamāno bhagavantaṃ **akiriyavādo**ti āha. Bhagavā pana yasmā kāyaduccaritādīnaṃ akiriyaṃ vadati, tasmā taṃ akiriyavāditaṃ attani sampassamāno aparaṃ pariyāyamanujāni. Tattha ṭhapetvā kāyaduccaritādīni avasesā akusalā dhammā **anekavihitā pāpakā akusalā dhammā**ti veditabbā.

Puna brāhmaṇo tadeva abhivādanādikammaṃ bhagavati apassanto ''imaṃ āgamma ayaṃ lokatanti lokapaveṇī ucchijjatī''ti maññamāno bhagavantaṃ **ucchedavādo**ti āha. Bhagavā pana yasmā pañcakāmaguṇikarāgassa ceva akusalacittadvayasampayuttassa ca dosassa anāgāmimaggena ucchedaṃ vadati, sabbākusalasambhavassa pana mohassa arahattamaggena ucchedaṃ vadati, ṭhapetvā te tayo avasesānaṃ pāpakānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ yathānurūpaṃ catūhi maggehi ucchedaṃ vadati, tasmā taṃ ucchedavādaṃ attani sampassamāno aparaṃ pariyāyamanujāni.

Puna brāhmaṇo ''jigucchati maññe samaṇo gotamo idaṃ vayovuddhānaṃ abhivādanādikulasamudācārakammaṃ, tena taṃ na karotī''ti maññamāno bhagavantaṃ **jegucchī**ti āha. Bhagavā pana yasmā jigucchati kāyaduccaritādīhi, yāni kāyavacīmanoduccaritāni ceva yāva ca akusalānaṃ lāmakadhammānaṃ samāpatti samāpajjanā samaṅgibhāvo, taṃ sabbampi gūthaṃ viya maṇḍanakajātiko puriso jigucchati hirīyati, tasmā taṃ jegucchitaṃ attani sampassamāno aparaṃ pariyāyamanujāni. Tattha **kāyaduccaritenā**tiādi karaṇavacanaṃ upayogatthe daṭṭhabbaṃ.

Puna brāhmaṇo tadeva abhivādanādikammaṃ bhagavati apassanto ''ayaṃ idaṃ lokajeṭṭhakakammaṃ vineti vināseti, atha vā yasmā etaṃ sāmīcikammaṃ na karoti, tasmā ayaṃ vinetabbo niggaṇhitabbo''ti maññamāno bhagavantaṃ **venayiko**ti āha. Tatrāyaṃ padattho – vinayatīti vinayo, vināsetīti vuttaṃ hoti. Vinayo eva **venayiko**. Vinayaṃ vā arahatīti **venayiko,** niggahaṃ arahatīti vuttaṃ hoti. Bhagavā pana yasmā rāgādīnaṃ vinayāya vūpasamāya dhammaṃ deseti, tasmā venayiko hoti. Ayameva cettha padattho – vinayāya dhammaṃ desetīti venayiko. Vicitrā hi taddhitavutti. Svāyaṃ taṃ venayikabhāvaṃ attani sampassamāno aparaṃ pariyāyamanujāni.

Puna brāhmaṇo yasmā abhivādanādīni sāmīcikammāni karontā vayovuddhe tosenti hāsenti, akarontā pana tāpenti vihesenti domanassaṃ nesaṃ uppādenti, bhagavā ca tāni na karoti, tasmā ''ayaṃ vayovuddhe tapatī''ti maññamāno sappurisācāravirahitattā vā ''kapaṇapuriso aya''nti maññamāno bhagavantaṃ **tapassī**ti āha. Tatrāyaṃ padattho – tapatīti tapo, roseti vihesetīti attho. Sāmīcikammākaraṇassetaṃ adhivacanaṃ. Tapo assa atthīti **tapassī**. Dutiye atthavikappe byañjanāni avicāretvā loke kapaṇapuriso tapassīti vuccati. Bhagavā pana ye akusalā dhammā lokaṃ tapanato tapanīyāni vuccanti, tesaṃ pahīnattā yasmā tapassīti saṅkhaṃ gato. Tasmā taṃ tapassitaṃ attani sampassamāno aparaṃ pariyāyamanujāni. Tatrāyaṃ vacanattho – tapantīti tapā, akusaladhammānametaṃ adhivacanaṃ. Te tape assi nirassi pahāsi viddhaṃsīti tapassī.

Puna brāhmaṇo taṃ abhivādanādikammaṃ devalokagabbhasampattiyā devalokapaṭisandhipaṭilābhāya saṃvattatīti maññamāno bhagavati cassa abhāvaṃ disvā bhagavantaṃ **apagabbho**ti āha. Kodhavasena vā bhagavato mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇe dosaṃ dassentopi evamāha. Tatrāyaṃ vacanattho – gabbhato apagatoti **apagabbho,** abhabbo devalokūpapattiṃ pāpuṇitunti adhippāyo. Hīno vā gabbho assāti apagabbho. Devalokagabbhaparibāhirattā āyatiṃ hīnagabbhapaṭilābhabhāgīti. Hīno vāssa mātukucchismiṃ gabbhavāso ahosīti adhippāyo. Bhagavato pana yasmā āyatiṃ gabbhaseyyā apagatā, tasmā so taṃ apagabbhataṃ attani sampassamāno aparaṃ

pariyāyamanujāni. Tatra ca **yassa kho, brāhmaṇa, āyatiṃ gabbhaseyyā punabbhavābhinibbatti pahīnā**ti etesaṃ padānaṃ evamattho daṭṭhabbo – ‘‘brāhmaṇa, yassa puggalassa anāgate gabbhaseyyā punabbhave ca abhinibbatti anuttarena maggena vihatakāraṇattā pahīnā. Gabbhaseyyāgahaṇena cettha jalābujayoni gahitā, punabbhavābhinibbattiggahaṇena itarā tisso’’pi.

Apica gabbhassa seyyā **gabbhaseyyā**. Punabbhavo eva abhinibbatti **punabbhavābhinibbattī**ti evamettha attho daṭṭhabbo. Yathā ca viññāṇaṭṭhitīti vuttepi na viññāṇato aññā ṭhiti atthi, evamidhāpi na gabbhato aññā seyyā veditabbā. Abhinibbatti ca nāma yasmā punabbhavabhūtāpi apunabbhavabhūtāpi atthi, idha ca punabbhavabhūtā adhippetā, tasmā vuttaṃ – ‘‘punabbhavo eva abhinibbatti punabbhavābhinibbattī’’ti.

Evaṃ āgatakālato paṭṭhāya arasarūpatādīhi aṭṭhahi akkosavatthūhi akkosantampi brāhmaṇaṃ bhagavā dhammissaro dhammarājā dhammasāmī tathāgato anukampāya sītaleneva cakkhunā brāhmaṇaṃ olekento yaṃ dhammadhātuṃ paṭivijjhitvā desanāvilāsappattā nāma hoti, tassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā vigatavalāhake nabhe puṇṇacando viya ca saradakāle sūriyo viya ca brāhmaṇassa hadayandhakāraṃ vidhamento tāniyeva akkosavatthūni tena tena pariyāyena aññathā dassetvā punapi attano karuṇāvipphāraṃ aṭṭhahi lokadhammehi akampiyabhāvena paṭiladdhatādiguṇalakkhaṇaṃ pathavisamacittataṃ akuppadhammatañca pakāsento ‘‘ayaṃ brāhmaṇo kevalaṃ palitasirakhaṇḍadantavalittacatādīhi attano vuddhabhāvaṃ sallakkheti, no ca kho jānāti attānaṃ jātiyā anugataṃ jarāya anusaṭaṃ byādhino adhibhūtaṃ maraṇena abbhāhataṃ ajja maritvā puna sveva uttānaseyyadārakabhāvagamanīyaṃ. Mahantena kho pana ussāhena mama santikaṃ āgato, tadassa āgamanaṃ sātthakaṃ hotū’’ti cintetvā imasmiṃ loke attano appaṭisamaṃ purejātabhāvaṃ dassento **seyyathāpi, brāhmaṇā**tiādinā nayena brāhmaṇassa dhammadesanaṃ vaḍḍhesi.

Tattha **seyyathāpī**tiādīnaṃ heṭṭhā vutanayeneva attho veditabbo. Ayaṃ pana viseso – heṭṭhā vuttanayeneva hi te kukkuṭapotakā pakkhe vidhunantā taṃkhaṇānurūpaṃ viravantā nikkhamanti. Evaṃ nikkhamantānañca tesaṃ yo paṭhamataraṃ nikkhamati, so jeṭṭhoti vuccati. Tasmā bhagavā tāya upamāya attano jeṭṭhabhāvaṃ sādhetukāmo brāhmaṇaṃ pucchati – **yo nu kho tesaṃ kukkuṭacchāpotakānaṃ…pe… kinti svāssa vacanīyo**ti. Tattha **kukkuṭacchāpakānan**ti kukkuṭapotakānaṃ. **Kinti svāssa vacanīyo**ti so kinti vacanīyo assa, kiṃ vattabbo bhaveyya jeṭṭho vā kaniṭṭho vāti.

‘‘Jeṭṭho’’tissa, bho gotama, vacanīyoti, bho gotama, so jeṭṭho iti assa vacanīyo. Kasmāti ce? **So hi nesaṃ jeṭṭho**ti, yasmā so nesaṃ vuddhataroti attho. Athassa bhagavā opammaṃ sampaṭipādento **evameva kho**ti āha, yathā so kukkuṭapotako, evaṃ ahampi. **Avijjāgatāya pajāyā**ti avijjā vuccati aññāṇaṃ, tattha gatāya. **Pajāyā**ti sattadhivacanametaṃ, avijjākosassa anto paviṭṭhesu sattesūpi vuttaṃ hoti. **Aṇḍabhūtāyā**ti aṇḍe bhūtāya pajātāya sañjātāya. Yathā hi aṇḍe nibbattā ekacce sattā aṇḍabhūtāti vuccanti, evamayaṃ sabbāpi pajā avijjaṇḍakose nibbattattā aṇḍabhūtāti vuccati. **Pariyonaddhāyā**ti tena avijjaṇḍakosena samantato onaddhāya baddhāya veṭhitāya. **Avijjaṇḍakosaṃ padāletvā**ti taṃ avijjāmayaṃ aṇḍakosaṃ bhinditvā. **Ekova loke**ti sakalepi lokasannivāse ahameva eko adutiyo. **Anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho**ti uttararahitaṃ sabbaseṭṭhaṃ sammā sāmañca bodhiṃ, atha vā pasatthaṃ sundarañca bodhiṃ. Arahattamaggañāṇassetaṃ nāmaṃ, sabbaññutaññāṇassāpi nāmameva. Ubhayampi vaṭṭati. Aññesaṃ arahattamaggo anuttarā bodhi hoti, na hotīti? Na hoti. Kasmā? Asabbaguṇadāyakattā. Tesañhi kassaci arahattamaggo arahattaphalameva deti, kassaci tisso vijjā, kassaci cha abhiññā, kassaci catasso paṭisambhidā, kassaci sāvakapāramiñāṇaṃ. Paccekabuddhānampi paccekabodhiñāṇameva deti, buddhānaṃ pana sabbaguṇasampattiṃ deti abhiseko viya rañño sabbalokissarabhāvaṃ. Tasmā aññassa kassacipi anuttarā bodhi na hotīti. **Abhisambuddho**ti abbhaññāsiṃ paṭivijjhiṃ, pattomhi adhigatomhīti vuttaṃ hoti.

Idāni yadetaṃ bhagavatā ‘‘evameva kho’’tiādinā nayena vuttaṃ opammasampaṭipādanaṃ, taṃ evaṃ atthena saṃsanditvā veditabbaṃ – yathā hi tassā kukkuṭiyā attano aṇḍesu

adhisayanāditividhakiriyākaraṇaṃ, evaṃ bodhipallaṅke nisinnassa bodhisattabhūtassa bhagavato attano santāne aniccaṃ, dukkhaṃ, anattāti tividhānupassanākaraṇaṃ. Kukkuṭiyā tividhakiriyāsampādanena aṇḍānaṃ apūtibhāvo viya bodhisattabhūtassa bhagavato tividhānupassanāsampādanena vipassanāñāṇassa aparihāni. Kukkuṭiyā tividhakiriyākaraṇena aṇḍānaṃ allasinehapariyādānaṃ viya bodhisattabhūtassa bhagavato tividhānupassanāsampādanena bhavattayānugatanikantisinehapariyādānaṃ. Kukkuṭiyā tividhakiriyākaraṇena aṇḍakapālānaṃ tanubhāvo viya bodhisattabhūtassa bhagavato tividhānupassanāsampādanena avijjaṇḍakosassa tanubhāvo, kukkuṭiyā tividhakiriyākaraṇena kukkuṭapotakassa pādanakhatuṇḍakānaṃ thaddhakharabhāvo viya bodhisattabhūtassa bhagavato tividhānupassanāsampādanena vipassanāñāṇassa tikkhakharavippasannasūrabhāvo. Kukkuṭiyā tividhakiriyākaraṇena kukkuṭapotakassa pariṇāmakālo viya bodhisattabhūtassa bhagavato tividhānupassanāsampādanena vipassanāñāṇassa pariṇāmakālo vaḍḍhikālo gabbhaggahaṇakālo. Kukkuṭiyā tividhakiriyākaraṇena kukkuṭapotakassa pādanakhasikhāya vā mukhatuṇḍakena vā aṇḍakosaṃ padāletvā pakkhe papphoṭetvā sotthinā abhinibbhidākālo viya bhagavato tividhānupassanāsampādanena vipassanāñāṇagabbhaṃ gaṇhāpetvā anupubbādhigatena arahattamaggena avijjaṇḍakosaṃ padāletvā abhiññāpakkhe papphoṭetvā sotthinā sakalabuddhaguṇasacchikatakālo veditabbo.

Ahañhi, brāhmaṇa, jeṭṭho seṭṭho lokassāti, brāhmaṇa, yathā tesaṃ kukkuṭapotakānaṃ paṭhamataraṃ aṇḍakosaṃ padāletvā abhinibbatto kukkuṭapotako jeṭṭho hoti, evaṃ avijjāgatāya pajāya taṃ avijjaṇḍakosaṃ padāletvā paṭhamataraṃ ariyāya jātiyā jātattā ahañhi jeṭṭho vuddhatamoti saṅkhaṃ gato, sabbaguṇehi pana appaṭisamattā seṭṭhoti.

Evaṃ bhagavā attano anuttaraṃ jeṭṭhaseṭṭhabhāvaṃ brāhmaṇassa pakāsetvā idāni yāya paṭipadāya taṃ adhigato, taṃ paṭipadaṃ pubbabhāgato pabhuti dassetuṃ **āraddhaṃ kho pana me, brāhmaṇā**tiādimāha. Tattha **āraddhaṃ kho pana me, brāhmaṇa, vīriyaṃ ahosī**ti, brāhmaṇa, na mayā ayaṃ anuttaro jeṭṭhaseṭṭhabhāvo kusītena muṭṭhassatinā sāraddhakāyena vikkhittacitena adhigato, apica kho tadadhigamāya āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ ahosi. Bodhimaṇḍe nisinnena mayā catusammappadhānabhedaṃ vīriyaṃ āraddhaṃ ahosi, paggahitaṃ asithilappavattitaṃ. Āraddhattāyeva ca me taṃ **asallīnaṃ** ahosi. Na kevalañca vīriyameva, satipi me ārammaṇābhimukhabhāvena **upaṭṭhitā** ahosi, upaṭṭhitattāyeva ca **asammuṭṭhā. Passaddho kāyo asāraddho**ti kāyacittappassaddhivasena kāyopi me passaddho ahosi. Tattha yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddhoyeva hoti, tasmā ‘‘nāmakāyo rūpakāyo’’ti avisesetvāva ‘‘passaddho kāyo’’ti vuttaṃ. **Asāraddho**ti so ca kho passaddhattāyeva asāraddho, vigatadarathoti vuttaṃ hoti. **Samāhitaṃ cittaṃ ekagga**nti cittampi me sammā āhitaṃ suṭṭhu ṭhapitaṃ appitaṃ viya ahosi, samāhitattā eva ca ekaggaṃ acalaṃ nipphandananti. Ettāvatā jhānassa pubbabhāgapaṭipadā kathitā hoti.

Idāni imāya paṭipadāya adhigataṃ paṭhamajjhānaṃ ādiṃ katvā vijjāttayapariyosānaṃ visesaṃ dassento **so kho aha**ntiādimāha. Tattha yaṃ yāva vinicchayanayena vattabbaṃ siyā, taṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.69) vuttameva.

Ayaṃ kho me, brāhmaṇātiādīsu pana **vijjā**ti viditakaraṇaṭṭhena vijjā. Kiṃ viditaṃ karoti? Pubbenivāsaṃ. **Avijjā**ti tasseva pubbenivāsassa aviditakaraṇaṭṭhena tappaṭicchādakamoho. **Tamo**ti sveva moho tappaṭicchādakaṭṭhena tamo nāma. **Āloko**ti sā eva vijjā obhāsakaraṇaṭṭhena ālokoti. Ettha ca vijjā adhigatāti attho, sesaṃ pasaṃsāvacanaṃ. Yojanā panettha – ayaṃ kho me vijjā adhigatā, tassa me adhigatavijjassa avijjā vihatā, vinaṭṭhāti attho. Kasmā? Yasmā vijjā uppannā. Esa nayo itarasmimpi padadvaye. **Yathā ta**nti ettha **ta**nti nipātamattaṃ. Satiyā avippavāsena appamattassa vīriyātāpena ātāpino kāye ca jīvite ca anapekkhatāya pahitattassa pesitattassāti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avijjā vihaññeyya, vijjā uppajjeyya tamo vihaññeyya, āloko uppajjeyya, evameva mama avijjā vihatā, vijjā uppannā, tamo vihato, āloko uppanno. Etassa me padhānānuyogassa anurūpameva phalaṃ laddhanti.

Ayaṃ kho me, brāhmaṇa, paṭhamā abhinibbhidā ahosi kukkuṭacchāpakasseva aṇḍakosamhāti ayaṃ kho mama, brāhmaṇa, pubbenivāsānussatiñāṇamukhatuṇḍakena pubbe nivutthakhandhappaṭicchādakaṃ avijjaṇḍakosaṃ padāletvā paṭhamā abhinibbhidā paṭhamā nikkhanti paṭhamā ariyājāti ahosi kukkuṭacchāpakasseva mukhatuṇḍakena vā ṃ pādanakhasikhāya vā aṇḍakosaṃ padāletvā tamhā aṇḍakosamhā abhinibbhidā nikkhanti kukkuṭanikāye paccājātīti. Ayaṃ tāva pubbenivāsakathāyaṃ nayo.

Cutupapātakathāya pana **vijjā**ti dibbacakkhuñāṇavijjā. **Avijjā**ti cutupapātappaṭicchādikā avijjā. Yathā pana pubbenivāsakathāyaṃ ''pubbenivāsānussatiñāṇamukhatuṇḍakena pubbe nivutthakkhandhappaṭicchādakaṃ avijjaṇḍakosaṃ padāletvā''ti vuttaṃ, evamidha ''cutupapātañāṇamukhatuṇḍakena cutupapātappaṭicchādakaṃ avijjaṇḍakosaṃ padāletvā''ti vattabbaṃ.

Yaṃ panetaṃ paccavekkhaṇañāṇapariggahitaṃ āsavānaṃ khayañāṇādhigamaṃ brāhmaṇassa dassento **ayaṃ kho me, brāhmaṇa, tatiyā vijjā**tiādimāha, tattha **vijjā**ti arahattamaggavijjā. **Avijjā**ti catusaccappaṭicchādikā avijjā. **Ayaṃ kho me, brāhmaṇa, tatiyā abhinibbhidā ahosī**ti ettha ayaṃ kho mama, brāhmaṇa, āsavānaṃ khayañāṇamukhatuṇḍakena catusaccapaṭicchādakaṃ avijjaṇḍakosaṃ padāletvā tatiyā abhinibbhidā tatiyā nikkhanti tatiyā ariyajāti ahosi kukkuṭacchāpakasseva mukhatuṇḍakena vā pādanakhasikhāya vā aṇḍakosaṃ padāletvā tamhā aṇḍakosamhā abhinibbhidā nikkhanti kukkuṭanikāye paccājātīti.

Ettāvatā kiṃ dassesīti? So hi, brāhmaṇa, kukkuṭacchāpako aṇḍakosaṃ padāletvā tato nikkhamanto sakimeva jāyati, ahaṃ pana pubbenivutthakkhandhappaṭicchādakaṃ avijjaṇḍakosaṃ bhinditvā paṭhamaṃ tāva pubbenivāsānussatiñāṇavijjāya jāto. Tato sattānaṃ cutipaṭisandhippaṭicchādakaṃ avijjaṇḍakosaṃ padāletvā dutiyaṃ dibbacakkhuñāṇavijjāya jāto, puna catusaccappaṭicchādakaṃ avijjaṇḍakosaṃ padāletvā tatiyaṃ āsavānaṃ khayañāṇavijjāya jāto. Evaṃ tīhi vijjāhi tikkhattuṃ jātomhi. Sā ca me jāti ariyā suparisuddhāti idaṃ dasseti. Evaṃdassento ca pubbenivāsañāṇena atītaṃsañāṇaṃ, dibbacakkhunā paccuppannānāgataṃsañāṇaṃ, āsavakkhayena sakalalokiyalokuttaraguṇanti evaṃ tīhi vijjāhi sabbepi sabbaññuguṇe pakāsetvā attano ariyāya jātiyā jeṭṭhaseṭṭhabhāvaṃ brāhmaṇassa dassesi.

Evaṃ vutte verañjo brāhmaṇoti evaṃ bhagavatā lokānukampakena brāhmaṇaṃ anukampamānena niguhitabbepi attano ariyāya jātiyā jeṭṭhaseṭṭhabhāve vijjāttayapakāsikāya dhammadesanāya vutte pītivipphāraparipuṇṇagattacitto verañjo brāhmaṇo taṃ bhagavato ariyāya jātiyā jeṭṭhaseṭṭhabhāvaṃ viditvā ''īdisaṃ nāmāhaṃ sabbalokajeṭṭhaṃ sabbaguṇasamannāgataṃ sabbaññuṃ 'aññesaṃ abhivādanādikammaṃ na karotī'ti avacaṃ, dhiratthu vata, bho, aññāṇa''nti attānaṃ garahitvā ''ayaṃ dāni loke ariyāya jātiyā purejātaṭṭhena jeṭṭho, sabbaguṇehi appaṭisamaṭṭhena seṭṭho''ti niṭṭhaṃ gantvā bhagavantaṃ etadavoca – **jeṭṭho bhavaṃ gotamo seṭṭho bhavaṃ gotamo**ti. Evañca pana vatvā puna taṃ bhagavato dhammadesanaṃ abbhanumodamāno **abhikkantaṃ bho gotamā**tiādimāha. Taṃ vuttatthamevāti.

2. Sīhasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **abhiññātā**ti ñātā paññātā pākaṭā. **Santhāgāre**ti mahājanassa vissamanatthāya kate agāre. Sā kira santhāgārasālā nagaramajjhe ahosi, catūsu ṭhānesu ṭhitānaṃ paññāyati, catūhi disāhi āgatamanussā paṭhamaṃ tattha vissamitvā pacchā attano attano phāsukaṭṭhānaṃ gacchanti. Rājakulānaṃ rajjakiccasantharaṇatthāya kataṃ agārantipi vadantiyeva. Tattha hi nisīditvā licchavirājāno rajjakiccaṃ santharanti karonti vicārenti. **Sannisinnā**ti tesaṃ nisīdanatthaññeva paññattesu mahārahavarapaccattharaṇesu samussitasetacchattesu āsanesu sannisinnā. **Anekapariyāyena buddhassa vaṇṇaṃ bhāsantī**ti rājakule kiccañceva lokatthacariyañca vicāretvā anekehi kāraṇehi buddhassa vaṇṇaṃ bhāsanti kathenti dīpenti. Paṇḍitā hi te rājāno saddhā pasannā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi ariyasāvakā, te sabbepi lokiyajaṭaṃ chinditvā buddhādīnaṃ tiṇṇaṃ

ratanānaṃ vaṇṇaṃ bhāsanti. Tattha tividho buddhavaṇṇo nāma cariyavaṇṇo, sarīravaṇṇo, guṇavaṇṇoti. Tatrime rājāno cariyāya vaṇṇaṃ ārabhiṃsu – ''dukkaraṃ vata kataṃ sammāsambuddhena kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkheyyāni dasa pāramiyo, dasa upapāramiyo, dasa paramatthapāramiyoti samattiṃsa pāramiyo pūrentena, ñātatthacariyaṃ, lokatthacariyaṃ, buddhacariyaṃ matthakaṃ pāpetvā pañca mahāpariccāge pariccajantenā''ti aḍḍhacchakkehi jātakasatehi buddhavaṇṇaṃ kathentā tusitabhavanaṃ pāpetvā ṭhapayiṃsu.

Dhammassa vaṇṇaṃ bhāsantā pana ''tena bhagavatā dhammo desito, nikāyato pañca nikāyā, piṭakato tīṇi piṭakāni, aṅgato nava aṅgāni, khandhato caturāsītidhammakkhandhasahassānī''ti koṭṭhāsavasena dhammaguṇaṃ kathayiṃsu.

Saṅghassa vaṇṇaṃ bhāsantā satthu dhammadesanaṃ sutvā ''paṭiladdhasaddhā kulaputtā bhogakkhandhañceva ñātiparivaṭṭañca pahāya setacchattaṃ oparajjaṃ senāpatiseṭṭhibhaṇḍāgārikaṭṭhānantarādīni agaṇetvā nikkhamma satthu varasāsane pabbajanti. Setacchattaṃ pahāya pabbajitānaṃ bhaddiyarājamahākappinapukkusātiādīnaṃ rājapabbajitānaṃyeva buddhakāle asītisahassāni ahesuṃ. Anekakoṭisataṃ dhanaṃ pahāya pabbajitānaṃ pana yasakulaputtasoṇaseṭṭhiputtaraṭṭhapālakulaputtādīnaṃ paricchedo natthi. Evarūpā ca evarūpā ca kulaputtā satthu sāsane pabbajantī''ti pabbajjāsaṅkhepavasena saṅghaguṇe kathayiṃsu.

Sīho senāpatīti evaṃnāmako senāya adhipati. Vesāliyañhi satta sahassāni satta satāni satta ca rājāno. Te sabbepi sannipatitvā sabbesaṃ manaṃ gahetvā ''raṭṭhaṃ vicāretuṃ samatthaṃ ekaṃ vicinathā''ti vicinantā sīhaṃ rājakumāraṃ disvā ''ayaṃ sakkhissatī''ti sanniṭṭhānaṃ katvā tassa rattamaṇivaṇṇaṃ kambalapariyonaddhaṃ senāpaticchattaṃ adaṃsu. Taṃ sandhāya vuttaṃ – ''sīho senāpatī''ti. **Nigaṇṭhasāvako**ti nigaṇṭhassa nāṭaputtassa paccayadāyako upaṭṭhāko. Jambudīpatalasmiñhi tayo janā nigaṇṭhānaṃ aggupaṭṭhākā – nāḷandāyaṃ, upāli gahapati, kapilapure vappo sakko, vesāliyaṃ ayaṃ sīho senāpatīti. **Nisinno hotī**ti sesarājūnaṃ parisāya antarantare āsanāni paññāpayiṃsu, sīhassa pana majjhe ṭhāneti tasmiṃ paññatte mahārahe rājāsane nisinno hoti. **Nissaṃsaya**nti nibbicikicchaṃ addhā ekaṃsena, na hete yassa vā tassa vā appesakkhassa evaṃ anekasatehi kāraṇehi vaṇṇaṃ bhāsanti.

Yena nigaṇṭho nāṭaputto tenupasaṅkamīti nigaṇṭho kira nāṭaputto ''sacāyaṃ sīho kassacideva samaṇassa gotamassa vaṇṇaṃ kathentassa sutvā samaṇaṃ gotamaṃ dassanāya upasaṅkamissati, mayhaṃ parihāni bhavissatī''ti cintetvā paṭhamataraṃyeva sīhaṃ senāpatiṃ etadavoca – ''senāpati imasmiṃ loke 'ahaṃ buddho ahaṃ buddho'ti bahū vicaranti. Sace tvaṃ kassaci dassanāya upasaṅkamitukāmo ahosi, maṃ puccheyyāsi. Ahaṃ te yuttaṭṭhānaṃ pesessāmi, ayuttaṭṭhānato nivāressāmī''ti. So taṃ kathaṃ anussaritvā ''sace maṃ pesessati, gamissāmi. No ce, na gamissāmī''ti cintetvā yena nigaṇṭho nāṭaputto, tenupasaṅkami.

Athassa vacanaṃ sutvā nigaṇṭho mahāpabbatena viya balavasokena otthaṭo ''yattha dānissāhaṃ gamanaṃ na icchāmi, tattheva gantukāmo jāto, hatohamasmī''ti anattamano hutvā ''paṭibāhanupāyamassa karissāmī''ti cintetvā **kiṃ pana tva**ntiādimāha. Evaṃ vadanto vicarantaṃ goṇaṃ daṇḍena paharanto viya jalamānaṃ padīpaṃ nibbāpento viya bhattabharitaṃ pattaṃ nikkujjanto viya ca sīhassa uppannapītiṃ vināsesi. **Gamiyābhisaṅkhāro**ti hatthiyānādīnaṃ yojāpanagandhamālādiggahaṇavasena pavatto payogo. **So paṭippassambhī**ti so vūpasanto.

Dutiyampi khoti dutiyavārampi. Imasmiñca vāre buddhassa vaṇṇaṃ bhāsantā tusitabhavanato paṭṭhāya yāva mahābodhipallaṅkā dasabalassa heṭṭhā pādatalehi upari kesaggehi paricchinditvā dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇaasītianubyañjanabyāmappabhānaṃ vasena sarīravaṇṇaṃ kathayiṃsu. Dhammassa vaṇṇaṃ bhāsantā ''ekapadepi ekabyañjanepi avakhalitaṃ nāma natthī''ti sukathitavaseneva dhammaguṇaṃ kathayiṃsu. Saṅghassa vaṇṇaṃ bhāsantā ''evarūpaṃ yasasirivibhavaṃ pahāya satthu sāsane pabbajitā na kosajjapakatikā honti, terasasu pana dhutaṅgaguṇesu paripūrakārino hutvā sattasu

anupassanāsu kammaṃ karonti, aṭṭhatiṃsārammaṇavibhattiyo vaḷañjentī''ti paṭipadāvasena saṅghaguṇe kathayiṃsu.

Tatiyavāre pana buddhassa vaṇṇaṃ bhāsamānā ''itipi so bhagavā''ti suttantapariyāyeneva buddhaguṇe kathayiṃsu, ''svākkhāto bhagavatā dhammo''tiādinā suttantapariyāyeneva dhammaguṇe, ''suppaṭipanno bhagavato sāvakasaṅgho''tiādinā suttantapariyāyeneva saṅghaguṇe ca kathayiṃsu. Tato sīho cintesi – ''imesañca licchavirājakumārānaṃ tatiyadivasato paṭṭhāya buddhadhammasaṅghaguṇe kathentānaṃ mukhaṃ nappahoti, addhā anomaguṇena samannāgatā so bhagavā, imaṃ dāni uppannaṃ pītiṃ avijahitvāva ahaṃ ajja sammāsambuddhaṃ passissāmī''ti. Athassa ''kiṃ hi me karissanti nigaṇṭhā''ti vitakko udapādi. Tattha **kiṃ hi me karissantī**ti kiṃ nāma mayhaṃ nigaṇṭhā karissanti. **Apalokitā vā anapalokitā vā**ti āpucchitā vā anāpucchitā vā. Na hi me te āpucchitā yānavāhanasampattiṃ, na ca issariyavisesaṃ dassanti, nāpi anāpucchitā harissanti, aphalaṃ etesaṃ āpucchananti adhippāyo.

Vesāliyā niyyāsīti yathā hi gimhakāle deve vuṭṭhe udakaṃ sandamānaṃ nadiṃ otaritvā thokameva gantvā tiṭṭhati nappavattati, evaṃ sīhassa paṭhamadivase ''dasabalaṃ passissāmī''ti uppannāya pītiyā nigaṇṭhena paṭibāhitakālo. Yathāpi dutiyadivase deve vuṭṭhe udakaṃ sandamānaṃ nadiṃ otaritvā thokaṃ gantvā vālikāpuñjaṃ paharitvā appavattaṃ hoti, evaṃ sīhassa dutiyadivase ''dasabalaṃ passissāmī''ti uppannāya pītiyā nigaṇṭhena paṭibāhitakālo. Yathā tatiyadivase deve vuṭṭhe udakaṃ sandamānaṃ nadiṃ otaritvā purāṇapaṇṇasukkhadaṇḍakaṭṭhakacavarādīni parikaḍḍhantaṃ vālikāpuñjaṃ bhinditvā samuddaninnameva hoti, evaṃ sīho tatiyadivase tiṇṇaṃ vatthūnaṃ guṇakathaṃ sutvā uppanne pītipāmojje ''aphalā nigaṇṭhā nipphalā nigaṇṭhā, kiṃ me ime karissanti, gamissāmahaṃ satthusantika''nti manaṃ abhinīharitvā vesāliyā niyyāsi. Niyyanto ca ''cirassāhaṃ dasabalassa santikaṃ gantukāmo jāto, na kho pana me yuttaṃ aññātakavesena gantu''nti ''yekeci dasabalassa santikaṃ gantukāmā, sabbe nikkhamantū''ti ghosanaṃ kāretvā pañcarathasatāni yojāpetvā uttamarathe ṭhito tehi ceva pañcahi rathasatehi mahatiyā ca parisāya parivuto gandhapupphacuṇṇavāsādīni gāhāpetvā niyyāsi. **Divā divassā**ti divasassa ca divā, majjhanhike atikkantamatte.

Yena bhagavā tenupasaṅkamīti ārāmaṃ pavisanto dūratova asīti-anubyañjana-byāmappabhā-dvattiṃsa-mahāpurisalakkhaṇāni chabbaṇṇaghanabuddharasmiyo ca disvā ''evarūpaṃ nāma purisaṃ evaṃ āsanne vasantaṃ ettakaṃ kālaṃ nāddasaṃ, vañcito vatamhi, alābhā vata me''ti cintetvā mahānidhiṃ disvā daliddapuriso viya sañjātapītipāmojjo yena bhagavā tenupasaṅkami. **Dhammassa cānudhammaṃ byākarontī**ti bhotā gotamena vuttakāraṇassa anukāraṇaṃ kathenti. Kāraṇavacano hettha dhammasaddo ''hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā''tiādīsu (vibha. 720) viya. Kāraṇanti cettha tathāpavattassa saddassa attho adhippeto tassa pavattihetubhāvato. Atthappayutto hi saddappayogo. Anukāraṇanti eso eva parehi tathā vuccamāno. **Sahadhammiko vādānuvādoti**. Parehi vuttakāraṇehi sakāraṇo hutvā tumhākaṃ vādo vā tato paraṃ tassa anuvādo vā koci appamattakopi viññūhi garahitabbaṃ ṭhānaṃ kāraṇaṃ na āgacchati. Idaṃ vuttaṃ hoti – kiṃ sabbākārenapi tava vāde gārayhaṃ kāraṇaṃ natthīti. **Anabbhakkhātukāmā**ti na abhūtena vattukāmā. **Atthi sīhapariyāyo**tiādīnaṃ attho verañjakaṇḍe āgatanayeneva veditabbo. **Paramena assāsenā**ti catumaggacatuphalasaṅkhātena uttamena. **Assāsāya dhammaṃ desemī**ti assāsanatthāya santhambhanatthāya dhammaṃ desemi. Iti bhagavā aṭṭhahaṅgehi sīhassa senāpatissa dhammaṃ desesi.

Anuviccakāranti anuviditvā cintetvā tulayitvā kattabbaṃ karohīti vuttaṃ hoti. **Sādhu hotī**ti sundaro hoti. Tumhādisasmiñhi maṃ disvā maṃ saraṇaṃ gacchante nigaṇṭhaṃ disvā nigaṇṭhaṃ saraṇaṃ gacchante ''kiṃ ayaṃ sīho diṭṭhadiṭṭhameva saraṇaṃ gacchatī''ti garahā uppajjati, tasmā anuviccakāro tumhādisānaṃ sādhūti dasseti. **Paṭākaṃ parihareyyu**nti te kira evarūpaṃ sāvakaṃ labhitvā ''asuko nāma rājā vā rājamahāmatto vā seṭṭhi vā amhākaṃ saraṇaṃ gato sāvako jāto''ti paṭākaṃ ukkhipitvā nagare ghosentā āhiṇḍanti. Kasmā? Evaṃ no mahantabhāvo āvibhavissatīti ca. Sace panassa ''kimahaṃ etesaṃ saraṇaṃ gato''ti vippaṭisāro uppajjeyya, tampi so ''etesaṃ me saraṇagatabhāvaṃ bahū jānanti, dukkhaṃ idāni paṭinivattitu''nti vinodetvā na paṭikkamissatīti ca.

Tenāha – ‘‘paṭākaṃ parihareyyu’’nti. **Opānabhūta**nti paṭiyattaudapāno viya ṭhitaṃ. **Kula**nti tava nivesanaṃ. **Dātabbaṃ maññeyyāsī**ti pubbe dasapi vīsatipi saṭṭhipi jane āgate disvā natthīti avatvā desi, idāni maṃ saraṇaṃ gatakāraṇamatteneva mā imesaṃ deyyadhammaṃ upacchindi. Sampattānañhi dātabbamevāti ovadi. **Sutaṃ metaṃ, bhante**ti kuto sutanti? Nigaṇṭhānaṃ santikā. Te kira kulagharesu evaṃ pakāsenti ‘‘mayaṃ yassa kassaci sampattassa dātabbanti vadāma, samaṇo pana gotamo ‘mayhameva dānaṃ dātabbaṃ nāññesaṃ, mayhameva sāvakānaṃ dānaṃ dātabbaṃ, nāññesaṃ sāvakānaṃ, mayhameva dinnaṃ dānaṃ mahapphalaṃ, nāññesaṃ, mayhameva sāvakānaṃ dinnaṃ mahapphalaṃ, nāññesa’nti evaṃ vadatī’’ti. Taṃ sandhāya ayaṃ ‘‘sutaṃ meta’’nti āha.

Anupubbiṃ kathanti dānānantaraṃ sīlaṃ, sīlānantaraṃ saggaṃ, saggānantaraṃ magganti evaṃ anupaṭipāṭikathaṃ. Tattha **dānakatha**nti idaṃ dānaṃ nāma sukhānaṃ nidānaṃ, sampattīnaṃ mūlaṃ, bhogānaṃ patiṭṭhā, visamagatassa tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ, idhalokaparalokesu dānasadiso avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi. Idañhi avassayaṭṭhena ratanamayasīhāsanasadisaṃ, patiṭṭhānaṭṭhena mahāpathavīsadisaṃ, ārammaṇaṭṭhena ālambanarajjusadisaṃ. Idañhi dukkhanittharaṇaṭṭhena nāvā, samassāsanaṭṭhena saṅgāmasūro, bhayaparittāṇaṭṭhena susaṅkhatanagaraṃ, maccheramalādīhi anupalittaṭṭhena padumaṃ, tesaṃ nidahanaṭṭhena aggi, durāsadaṭṭhena āsiviso, asantāsanaṭṭhena sīho, balavantaṭṭhena hatthī, abhimaṅgalasammataṭṭhena setavasabho, khemantabhūmisampāpanaṭṭhena valāhako assarājā. Dānaṃ nāmetaṃ mayā gatamaggo, mayheso vaṃso, mayā dasa pāramiyo pūrentena velāmamahāyañño, mahāgovindamahāyañño, mahāsudassanamahāyañño, vessantaramahāyaññoti, anekamahāyaññā pavattitā, sasabhūtena jalitaaggikkhandhe attānaṃ niyyādentena sampattayācakānaṃ cittaṃ gahitaṃ. Dānañhi loke sakkasampattiṃ deti mārasampattiṃ brahmasampattiṃ, cakkavattisampattiṃ, sāvakapāramīñāṇaṃ, paccekabodhiñāṇaṃ, abhisambodhiñāṇaṃ detīti evamādidānaguṇappaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ.

Yasmā pana dānaṃ dento sīlaṃ samādātuṃ sakkoti, tasmā tadanantaraṃ sīlakathaṃ kathesi. **Sīlakatha**nti sīlaṃ nāmetaṃ avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ. Sīlaṃ nāmetaṃ mama vaṃso, ahaṃ saṅkhapālanāgarājakāle bhūridattanāgarājakāle campeyyanāgarājakāle sīlavarājakāle mātuposakahatthirājakāle chaddantahatthirājakāleti anantesu attabhāvesu sīlaṃ paripūresiṃ. Idhalokaparalokasampattīnañhi sīlasadiso avassayo patiṭṭhā ārammaṇaṃ tāṇaṃ leṇaṃ gati parāyaṇaṃ natthi, sīlālaṅkārasadiso alaṅkāro natthi, sīlapupphasadisaṃ pupphaṃ natthi, sīlagandhasadiso gandho natthi. Sīlālaṅkārena hi alaṅkataṃ sīlagandhānulittaṃ sadevakopi loko olokento tittiṃ na gacchatīti evamādisīlaguṇappaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ.

‘‘Idaṃ pana sīlaṃ nissāya ayaṃ saggo labbhatī’’ti dassetuṃ sīlānantaraṃ saggakathaṃ kathesi. **Saggakatha**nti ‘‘ayaṃ saggo nāma iṭṭho kanto manāpo, niccamettha kīḷā, niccaṃ sampattiyo labbhanti, cātumahārājikā devā navutivassasatasahassāni dibbasukhaṃ dibbasampattiṃ anubhavanti, tāvatiṃsā tisso ca vassakoṭiyo saṭṭhi ca vassasatasahassānī’’ti evamādisaggaguṇappaṭisaṃyuttaṃ kathaṃ. Saggasampattiṃ kathayantānañhi buddhānaṃ mukhaṃ nappahoti. Vuttampi cetaṃ – ‘‘anekapariyāyena khvāhaṃ, bhikkhave, saggakathaṃ katheyya’’ntiādi (ma. ni. 3.255).

Evaṃ saggakathāya palobhetvā pana hatthiṃ alaṅkaritvā tassa soṇḍaṃ chindanto viya ‘‘ayampi saggo anicco addhuvo, na ettha chandarāgo kattabbo’’ti dassanatthaṃ ‘‘appassādā kāmā bahudukkhā bahupāyāsā, ādīnavo ettha bhiyyo’’tiādinā (ma. ni. 1.235-236; 2.42) nayena **kāmānaṃ ādīnavaṃ okāraṃ saṃkilesaṃ** kathesi. Tattha **ādīnavo**ti doso. **Okāro**ti avakāro lāmakabhāvo. **Saṃkileso**ti tehi sattānaṃ saṃsāre saṃkilissanaṃ. Yathāha – ‘‘saṃkilissanti vata, bho, sattā’’ti (ma. ni. 2.351).

Evaṃ kāmādīnavena tajjetvā **nekkhamme ānisaṃsaṃ pakāsesi. Kallacitta**nti arogacittaṃ. **Sāmukkaṃsikā**ti sāmaṃ ukkaṃsikā attanāyeva uddharitvā gahitā, sayambhuñāṇena diṭṭhā asādhāraṇā aññesanti attho. Kā pana sāti? Ariyasaccadesanā. Tenevāha – **dukkhaṃ samudayaṃ nirodhaṃ magga**nti. **Virajaṃ vītamala**nti rāgarajādīnaṃ abhāvā virajaṃ, rāgamalādīnaṃ vigatattā vītamalaṃ.

Dhammacakkhunti idha sotāpattimaggo adhippeto. Tassa uppattiākāradassanatthaṃ **yaṃkiñci samudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhamma**nti āha. Tañhi nirodhaṃ ārammaṇaṃ katvā kiccavasena evaṃ sabbasaṅkhataṃ paṭivijjhantaṃ uppajjati. Diṭṭho ariyasaccadhammo etenāti **diṭṭhadhammo**. Esa nayo sesesupi. Tiṇṇā vicikicchā anenāti **tiṇṇavicikiccho**. Vigatā kathaṃkathā assāti **vigatakathaṃkatho**. Visārajjaṃ pattoti **vesārajjappatto**. Kattha? Satthusāsane. Nāssa paro paccayo, na paraṃ saddhāya ettha vattatīti **aparappaccayo**.

Pavattamaṃsanti pakatiyā pavattaṃ kappiyamaṃsaṃ mūlaṃ gahetvā antarāpaṇe pariyesāhīti adhippāyo. **Sambahulā nigaṇṭhā**ti pañcasatamattā nigaṇṭhā. **Thūlaṃ pasu**nti thūlaṃ mahāsarīraṃ gokaṇṇamahiṃsasūkarasaṅkhātaṃ pasuṃ. **Uddissakata**nti attānaṃ uddisitvā kataṃ, māritanti attho. **Paṭiccakamma**nti svāyaṃ taṃ maṃsaṃ paṭicca taṃ pāṇavadhakammaṃ phusati. Tañhi akusalaṃ upaḍḍhaṃ dāyakassa, upaḍḍhaṃ paṭiggāhakassa hotīti nesaṃ laddhi. Aparo nayo – **paṭiccakamma**nti attānaṃ paṭiccakataṃ. Atha vā **paṭiccakamma**nti nimittakammassetaṃ adhivacanaṃ, taṃ paṭiccakammaṃ ettha atthīti maṃsampi paṭiccakammanti vuttaṃ. **Upakaṇṇake**ti kaṇṇamūle. **Ala**nti paṭikkhepavacanaṃ, kiṃ imināti attho. **Na ca panete**ti ete āyasmanto dīgharattaṃ avaṇṇakāmā hutvā avaṇṇaṃ bhāsantāpi abbhācikkhantā na jiridanti, abbhakkhānassa antaṃ na gacchantīti attho. Atha vā lajjanatthe idaṃ **jiridantī**ti padaṃ daṭṭhabbaṃ, na lajjantīti attho.

3. Assājānīyasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **aṅgehī**ti guṇaṅgehi. **Tassaṃ disāyaṃ jāto hotī**ti tassaṃ sindhunadītīradisāyaṃ jāto hoti. Aññepi bhadrā assājānīyā tattheva jāyanti. **Allaṃ vā sukkhaṃ vā**ti allatiṇaṃ vā sukkhatiṇaṃ vā. **Nāññe asse ubbejetā**ti aññe asse na ubbejeti na paharati na ḍaṃsati na kalahaṃ karoti. **Sāṭheyyānī**ti saṭhabhāvo. **Kūṭeyyānī**ti kūṭabhāvo. **Jimheyyānī**ti jimhabhāvo. **Vaṅkeyyānī**ti vaṅkabhāvā. Iccassa catūhipi padehi asikkhitabhāvova kathito. **Vāhī**ti vahanasabhāvo dinnovādapaṭikaro. **Yāva jīvitamaraṇapariyādānā**ti yāva jīvitassa maraṇena pariyosānā. **Sakkaccaṃ paribhuñjatī**ti amataṃ viya paccavekkhitvā paribhuñjati. **Purisathāmenā**tiādīsu ñāṇathāmādayo kathitā. **Saṇṭhāna**nti osakkanaṃ paṭippassaddhi.

4. Assakhaḷuṅkasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **''pehī''ti vutto**ti ''gacchā''ti vutto. **Piṭṭhito rathaṃ pavattetī**ti khandhaṭṭhikena yugaṃ uppīḷitvā pacchimabhāgena rathaṃ pavaṭṭento osakkati. **Pacchā laṅghati, kubbaraṃ hanatī**ti dve pacchimapāde ukkhipitvā tehi paharitvā rathakubbaraṃ bhindati. **Tidaṇḍaṃ bhañjatī**ti rathassa purato tayo daṇḍakā honti, te bhañjati. **Rathīsāya satthiṃ ussajjitvā**ti sīsaṃ nāmetvā yugaṃ bhūmiyaṃ pātetvā satthinā rathīsaṃ paharitvā. **Ajjhomaddatī**ti dvīhi purimapādehi īsaṃ maddanto tiṭṭhati. **Ubbaṭumaṃ rathaṃ karotī**ti thalaṃ vā kaṇḍakaṭṭhānaṃ vā rathaṃ āropeti. **Anādiyitvā**ti amanasikatvā agaṇitvā. **Mukhādhāna**nti mukhaṭhapanatthāya dinnaṃ ayasaṅkhalikaṃ. **Khīlaṭṭhāyī**ti cattāro pāde thambhe viya niccalaṃ ṭhapetvā khīlaṭṭhānasadisena ṭhānena tiṭṭhati. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitaṃ.

5. Malasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **asajjhāyamalā**ti uggahitamantānaṃ asajjhāyakaraṇaṃ malaṃ nāma hoti. **Anuṭṭhānamalā gharā**ti uṭṭhānavīriyābhāvo gharānaṃ malaṃ nāma. **Vaṇṇassā**ti sarīravaṇṇassa. **Rakkhato**ti yaṃkiñci attano santakaṃ rakkhantassa. **Avijjā paramaṃ mala**nti tato sesākusaladhammamalato aṭṭhasu ṭhānesu aññāṇabhūtā vaṭṭamūlasaṅkhātā bahalandhakāraavijjā paramaṃ malaṃ. Tato hi malataraṃ nāma natthi. Imasmimpi sutte vaṭṭameva kathitaṃ.

6. Dūteyyasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **dūteyyan**ti dūtakammaṃ. **Gantumarahatī**ti taṃ dūteyyasaṅkhātaṃ sāsanaṃ dhāretvā harituṃ arahati. **Sotā**ti yo taṃ assa sāsanaṃ deti, tassa sotā. **Sāvetā**ti taṃ uggaṇhitvā ''idaṃ nāma tumhehi vutta''nti paṭisāvetā. **Uggahetā**ti suggahitaṃ katvā uggahetā. **Dhāretā**ti sudhāritaṃ katvā dhāretā. **Viññā**ti atthānatthassa atthaṃ jānitā. **Viññāpetā**ti paraṃ vijānāpetā. **Sahitā sahitassā**ti idaṃ sahitaṃ, idaṃ asahitanti evaṃ sahitāsahitassa kusalo, upagatānupagatesu cheko sāsanaṃ ārocento sahitaṃ sallakkhetvā āroceti. **Na byathatī**ti vedhati na chambhati. **Asandiddha**nti nissandehaṃ vigatasaṃsayaṃ. **Pucchito**ti pañhatthāya pucchito.

7-8. Bandhanasuttadvayavaṇṇanā

17-18. Sattame **ruṇṇenā**ti ruditena. **Ākappenā**ti nivāsanapārupanādinā vidhānena. **Vanabhaṅgenā**ti vanato bhañjitvā āhaṭena pupphaphalādipaṇṇākārena. Aṭṭhamepi eseva nayo.

9. Pahārādasuttavaṇṇanā

19. Navame **pahārādo**ti evaṃnāmako. **Asurindo**ti asurajeṭṭhako. Asuresu hi vepacitti rāhu pahārādoti ime tayo jeṭṭhakā. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti dasabalassa abhisambuddhadivasato paṭṭhāya ''ajja gamissāmi sve gamissāmī''ti ekādasa vassāni atikkamitvā dvādasame vasse satthu verañjāyaṃ vasanakāle ''sammāsambuddhassa santikaṃ gamissāmī''ti cittaṃ uppādetvā ''mama 'ajja sve'ti dvādasa vassāni jātāni, handāhaṃ idāneva gacchāmī''ti taṅkhaṇaṃyeva asuragaṇaparivuto asurabhavanā nikkhamitvā divā divassa yena bhagavā tenupasaṅkami, **ekamantaṃ aṭṭhāsī**ti so kira ''tathāgataṃ pañhaṃ pucchitvā eva dhammaṃ suṇissāmī''ti āgato, tathāgatassa pana diṭṭhakālato paṭṭhāya buddhagāravena pucchituṃ asakkonto api satthāraṃ vanditvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. Tato satthā cintesi – ''ayaṃ pahārādo mayi akathente paṭhamataraṃ kathetuṃ na sakkhissati, ciṇṇavasiṭṭhāneyeva naṃ kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ ekaṃ pañhaṃ pucchissāmī''ti.

Atha naṃ pucchanto **api pana pahārādā**tiādimāha. Tattha **abhiramantī**ti ratiṃ vindanti, anukkaṇṭhamānā vasantīti attho. So ''pariciṇṇaṭṭhāneyeva maṃ bhagavā pucchatī''ti attamano hutvā **abhiramanti, bhante**ti āha. **Anupubbaninno**tiādīni sabbāni anupaṭipāṭiyā ninnabhāvassa vevacanāni. **Na āyatakeneva papāto**ti na chinnataṭamahāsobbho viya āditova papāto. So hi tīrato paṭṭhāya ekaṅguladvaṅgulavidatthiratanayaṭṭhiusabhaaḍḍhagāvutagāvutaaḍḍhayojanādivasena gambhīro hutvā gacchanto sinerupādamūle caturāsītiyojanasahassagambhīro hutvā ṭhitoti dasseti.

Ṭhitadhammoti ṭhitasabhāvo. **Kuṇapenā**ti yena kenaci hatthiassādīnaṃ kaḷevarena. **Thalaṃ ussāretī**ti hatthena gahetvā viya vīcipahāreneva thalaṃ khipati.

Gaṅgāyamunāti idha ṭhatvā imāsaṃ nadīnaṃ uppattikathaṃ kathetuṃ vaṭṭati. Ayaṃ tāva jambudīpo dasasahassayojanaparimāṇo, tattha catusahassayojanaparimāṇo padeso udakena ajjhotthaṭo mahāsamuddoti saṅkhaṃ gato, tisahassayojanappamāṇe manussā vasanti, tisahassayojanappamāṇe himavā patiṭṭhito ubbedhena pañcayojanasatiko caturāsītikūṭasahassapaṭimaṇḍito samantato sandamānapañcasatanadīvicitto, yattha āyāmavitthārena ca gambhīrato ca paṇṇāsapaṇṇāsayojanā diyaḍḍhayojanasataparimaṇḍalā anotattadaho kaṇṇamuṇḍadaho rathakāradaho chaddantadaho kuṇāladaho mandākinidaho sīhappapātadahoti satta mahāsarā patiṭṭhahanti.

Tesu **anotatto** sudassanakūṭaṃ cittakūṭaṃ kāḷakūṭaṃ gandhamādanakūṭaṃ kelāsakūṭanti imehi pañcahi pabbatehi parikkhitto. Tattha sudassanakūṭaṃ sovaṇṇamayaṃ dviyojanasatubbedhaṃ antovaṅkaṃ kākamukhasaṇṭhānaṃ tameva saraṃ paṭicchādetvā tiṭṭhati, cittakūṭaṃ sabbaratanamayaṃ, kāḷakūṭaṃ añjanamayaṃ, gandhamādanakūṭaṃ sānumayaṃ abbhantare muggavaṇṇaṃ, mūlagandho sāragandho pheggugandho tacagandho papaṭikāgandho rasagandho pattagandho pupphagandho phalagandho gandhagandhoti imehi dasahi gandhehi ussannaṃ, nānappakāraosadhasañchannaṃ kāḷapakkhauposathadivase ādittamiva aṅgāraṃ jalantaṃ tiṭṭhati, kelāsakūṭaṃ rajatamayaṃ. Sabbāni

sudassanena samānubbedhasaṇṭhānāni tameva saraṃ paṭicchādetvā ṭhitāni. Tāni sabbāni devānubhāvena nāgānubhāvena ca vassanti, nadiyo cetesu sandanti. Taṃ sabbampi udakaṃ anotattameva pavisati. Candimasūriyā dakkhiṇena vā uttarena vā gacchantā pabbatantarena tattha obhāsaṃ karonti, ujuṃ gacchantā na karonti. Tenevassa anotatto tisaṅkhā udapādi.

Tattha manoharasilātalāni nimmacchakacchapāni phalikasadisanimmalodakāni nhānatitthāni supaṭiyattāni honti, yesu buddhā khīṇāsavā ca paccekabuddhā ca iddhimantā ca isayo nhāyanti, devayakkhādayo udakakīḷaṃ kīḷanti.

Tassa catūsu passesu sīhamukhaṃ, hatthimukhaṃ, assamukhaṃ, usabhamukhanti cattāri mukhāni honti, yehi catasso nadiyo sandanti. Sīhamukhena nikkhantanadītīre sīhā bahutarā honti, hatthimukhādīhi hatthiassausabhā. Puratthimadisato nikkhantanadī anotattaṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā itarā tisso nadiyo anupagamma pācīnahimavanteneva amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisati. Pacchimadisato ca uttaradisato ca nikkhantanadiyopi tatheva padakkhiṇaṃ katvā pacchimahimavanteneva uttarahimavanteneva ca amanussapathaṃ gantvā mahāsamuddaṃ pavisanti. Dakkhiṇamukhato nikkhantanadī pana taṃ tikkhattuṃ padakkhiṇaṃ katvā uttarena ujukaṃ pāsāṇapiṭṭheneva saṭṭhi yojanāni gantvā pabbataṃ paharitvā uṭṭhāya parikkhepena tigāvutappamāṇā udakadhārā hutvā ākāsena saṭṭhi yojanāni gantvā tiyaggaḷe nāma pāsāṇe patitā, pāsāṇo udakadhārāvegena bhinno. Tattha paññāsayojanappamāṇā tiyaggaḷā nāma mahāpokkharaṇī jātā, pokkharaṇiyā kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhi yojanāni gatā. Tato ghanapathaviṃ bhinditvā ummaṅgena saṭṭhi yojanāni gantvā giñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā hatthatale pañcaṅgulisadisā pañca dhārā hutvā pavattati. Sā tikkhattuṃ anotattaṃ padakkhiṇaṃ katvā gataṭṭhāne **āvattagaṅgā**ti vuccati. Ujukaṃ pāsāṇapiṭṭhena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **kaṇhagaṅgā,** ākāsena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **ākāsagaṅgā,** tiyaggaḷapāsāṇe paññāsayojanokāse ṭhitā **tiyaggaḷapokkharaṇī,** kūlaṃ bhinditvā pāsāṇaṃ pavisitvā saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **bahalagaṅgā**ti, umaṅgena saṭṭhi yojanāni gataṭṭhāne **umaṅgagaṅgā**ti vuccati. Viñjhaṃ nāma tiracchānapabbataṃ paharitvā pañca dhārā hutvā pavattanaṭṭhāne pana gaṅgā, yamunā, aciravatī, sarabhū, mahīti pañca saṅkhaṃ gatā. Evametā pañca mahānadiyo himavantato pavattantīti veditabbā.

Savantiyoti yā kāci savamānā gacchantī mahānadiyo vā kunnadiyo vā. **Appentī**ti allīyanti osaranti. **Dhārā**ti vuṭṭhidhārā. **Pūratta**nti puṇṇabhāvo. Mahāsamuddassa hi ayaṃ dhammatā – ‘‘imasmiṃ kāle devo mando jāto, jālakkhipādīni ādāya macchakacchape gaṇhissāmā’’ti vā ‘‘imasmiṃ kāle mahantā vuṭṭhi, labhissāma nu kho piṭṭhipasāraṇaṭṭhāna’’nti vā vattuṃ na sakkā. Paṭhamakappikakālato paṭṭhāya hi yaṃ sinerumekhalaṃ āhacca udakaṃ ṭhitaṃ, tato ekaṅgulamattampi udakaṃ neva heṭṭhā osīdati, na uddhaṃ uttarati. **Ekaraso**ti asambhinnaraso.

Muttāti khuddakamahantavaṭṭadīghādibhedā anekavidhā. **Maṇī**ti rattanīlādibhedo anekavidho. **Veḷuriyo**ti vaṃsavaṇṇasirīsapupphavaṇṇādibhedo anekavidho. **Saṅkho**ti dakkhiṇāvaṭṭatambakucchikadhamanasaṅkhādibhedo anekavidho. **Silā**ti setakāḷamuggavaṇṇādibhedo anekavidhā. **Pavāḷa**nti khuddakamahantarattaghanarattādibhedaṃ anekavidhaṃ. **Masāragalla**nti kabaramaṇi. **Nāgā**ti ūmipiṭṭhavāsinopi vimānaṭṭhakā nāgāpi.

Aṭṭha pahārādāti satthā aṭṭhapi dhamme vattuṃ sakkoti, soḷasapi bāttiṃsapi catusaṭṭhipi sahassampi, pahārādena pana aṭṭha kathitā, ahampi teheva sarikkhake katvā kathessāmīti cintetvā evamāha. **Anupubbasikkhā**tiādīsu anupubbasikkhāya tisso sikkhā gahitā, anupubbakiriyāya terasa dhutaṅgāni, anupubbapaṭipadāya satta anupassanā aṭṭhārasa mahāvipassanā aṭṭhatiṃsa ārammaṇavibhattiyo sattatiṃsa bodhapakkhiyadhammā. **Na āyatakeneva aññāpaṭivedho**ti maṇḍūkassa uppatitvā gamanaṃ viya āditova sīlapūraṇādiṃ akatvā arahattappaṭivedho nāma natthi, paṭipāṭiyā pana sīlasamādhipaññāyo pūretvāva sakkā arahattaṃ pattunti attho.

Ārakāvāti dūreyeva. **Na tena nibbānadhātuyā ūnattaṃ vā pūrattaṃ vā**ti asaṅkhyeyyepi kappe

buddhesu anuppannesu ekasattopi parinibbātuṃ na sakkoti, tadāpi ‘‘tucchā nibbānadhātū’’ti na sakkā vattuṃ. Buddhakāle ca pana ekekasmiṃ samāgame asaṅkhyeyyāpi sattā amataṃ ārādhenti, tadāpi na sakkā vattuṃ – ‘‘pūrā nibbānadhātū’’ti.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

20. Dasame **nisinno hotī**ti uposathakaraṇatthāya upāsikāya ratanapāsāde nisinno. Nisajja pana bhikkhūnaṃ cittāni olokento ekaṃ dussīlapuggalaṃ disvā ‘‘sacāhaṃ imasmiṃ puggale nisinneyeva pātimokkhaṃ uddisissāmi, sattadhā tassa muddhā phalissatī’’ti tassa anukampāya tuṇhīyeva ahosi. **Abhikkantā**ti atikkantā parikkhīṇā. **Uddhaste aruṇe**ti uggate aruṇasīse. **Nandimukhiyā**ti tuṭṭhamukhiyā. **Aparisuddhā, ānanda, parisā**ti ‘‘asukapuggalo aparisuddho’’ti avatvā ‘‘aparisuddhā, ānanda, parisā’’ti āha. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Mahāvaggo dutiyo.

3. Gahapativaggo

1. Paṭhamauggasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **paññatte āsane nisīdī**ti tassa kira ghare pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ pañca āsanasatāni niccaṃ paññattāneva honti, tesu aññatarasmiṃ āsane nisīdi. **Taṃ suṇāhī**ti te suṇāhi, taṃ vā aṭṭhavidhaṃ acchariyadhammaṃ suṇāhi. **Cittaṃ pasīdī**ti ‘‘buddho nu kho na buddho nu kho’’ti vitakkamattampi na uppajji, ayameva buddhoti cittuppādo pasanno anāvilo ahosi. **Sakāni vā ñātikulānī**ti attano yāpanamattaṃ dhanaṃ gahetvā ñātigharāni gacchatu. **Kassa vo dammī**ti katarapurisassa tumhe dadāmi, ārocetha me attano adhippāyaṃ. **Appaṭivibhattā**ti ‘‘ettakaṃ dassāmi ettakaṃ na dassāmi, idaṃ dassāmi idaṃ na dassāmī’’ti cittaṃ uppādentena hi paṭivibhattā nāma hoti, mayhaṃ pana na evaṃ. Atha kho saṅghikā viya gaṇasantakā viya ca sīlavantehi saddhiṃ sādhāraṇāyeva. **Sakkaccaṃyeva payirupāsāmī**ti sahatthā upaṭṭhahāmi, cittīkārena upasaṅkamāmi.

Anacchariyaṃ kho pana maṃ, bhanteti, bhante, yaṃ maṃ devatā upasaṅkamitvā evaṃ ārocenti, idaṃ na acchariyaṃ. Yaṃ panāhaṃ tatonidānaṃ cittassa uṇṇatiṃ nābhijānāmi, taṃ eva acchariyanti vadati. **Sādhu sādhu, bhikkhū**ti ettha kiñcāpi bhikkhuṃ āmanteti, upāsakasseva pana veyyākaraṇasampahaṃsane esa sādhukāroti veditabbo.

2. Dutiyauggasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **nāgavane**ti tassa kira seṭṭhino nāgavanaṃ nāma uyyānaṃ, so tattha purebhattaṃ gandhamālādīni gāhāpetvā uyyānakīḷikaṃ kīḷitukāmo gantvā paricāriyamāno bhagavantaṃ addasa. Saha dassanenevassa purimanayeneva cittaṃ pasīdi, surāpānena ca uppannamando taṅkhaṇaṃyeva pahīyi. Taṃ sandhāyevamāha. **Oṇojesi**nti udakaṃ hatthe pātetvā adāsiṃ. **Asuko**ti amuko. **Samacittova demī**ti ‘‘imassa thokaṃ, imassa bahuka’’nti evaṃ cittanānattaṃ na karomi, deyyadhammaṃ pana ekasadisaṃ karomīti dasseti. **Ārocentī**ti ākāse ṭhatvā ārocenti. **Natthi taṃ saṃyojana**nti iminā upāsako attano anāgāmiphalaṃ byākaroti.

3. Paṭhamahatthakasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **hatthako āḷavako**ti bhagavatā āḷavakayakkhassa hatthato hatthehi sampaṭicchitattā hatthakoti laddhanāmo rājakumāro. **Sīlavā**ti pañcasīladasasīlena sīlavā. **Cāgavā**ti cāgasampanno. **Kaccittha, bhante**ti, bhante, kacci ettha bhagavato byākaraṇaṭṭhāne. **Appiccho**ti adhigamappicchatāya appiccho.

4. Dutiyahatthakasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **pañcamattehi upāsakasatehī**ti sotāpannasakadāgāmīnaṃyeva ariyasāvakaupāsakānaṃ pañcahi satehi parivuto bhuttapātarāso gandhamālavilepenacuṇṇāni gahetvā yena bhagavā tenupasaṅkami. **Saṅgahavatthūnī**ti saṅgaṇhanakāraṇāni. **Tehāha**nti tehi ahaṃ. **Taṃ dānena saṅgaṇhāmī**ti naṅgalabalibaddabhattabījādīni ceva gandhamālamūlādīni ca datvā saṅgaṇhāmi. **Peyyavajjenā**ti amma, tāta, bhātara, bhaginītiādikena kaṇṇasukhena mudukena piyavacanena saṅgaṇhāmi. **Atthacariyāyā**ti ''imassa dānena vā piyavacanena vā kiccaṃ natthi, atthacariyāya saṅgaṇhitabbayuttako aya''nti ñatvā uppannakiccanittharaṇasaṅkhātāya atthacariyāya saṅgaṇhāmi. **Samānattatāyā**ti ''imassa dānādīhi kiccaṃ natthi, samānattatāya saṅgaṇhitabbo aya''nti ekato khādanapivananisajjādīhi attanā samānaṃ katvā saṅgaṇhāmi. **Daliddassa kho no tathā sotabbaṃ maññantī**ti daliddassa kiñci dātuṃ vā kātuṃ vā asakkontassa, yathā daliddassa no tathā sotabbaṃ maññanti, mama pana sotabbaṃ maññanti, dinnovāde tiṭṭhanti, na me anusāsaniṃ atikkamitabbaṃ maññanti. **Yoni kho tyāya**nti upāyo kho te ayaṃ. Imesu pana dvīsupi suttesu satthārā sīlacāgapaññā missakā kathitāti veditabbā.

5-6. Mahānāmasuttādivaṇṇanā

25-26. Pañcame **atthūpaparikkhitā hotī**ti atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ upaparikkhitā hoti. Chaṭṭhe saddhāsīlacāgā missakā kathitā.

7. Paṭhamabalasuttavaṇṇanā

27. Sattame **ujjhattibalā**ti ujjhānabalā. Bālānañhi ''yaṃ asuko idañcidañca āha, maṃ so āha, na añña''nti evaṃ ujjhānameva balaṃ. **Nijjhattibalā**ti ''na idaṃ evaṃ, evaṃ nāmeta''nti atthānatthanijjhāpanaṃyeva balaṃ. **Paṭisaṅkhānabalā**ti paccavekkhaṇabalā. **Khantibalā**ti adhivāsanabalā.

8. Dutiyabalasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **balānī**ti ñāṇabalāni. **Āsavānaṃ khayaṃ paṭijānātī**ti arahattaṃ paṭijānāti. **Aniccato**ti hutvā abhāvākārena. **Yathābhūta**nti yathāsabhāvato. **Sammappaññāyā**ti sahavipassanāya maggapaññāya. **Aṅgārakāsūpamā**ti santāpanaṭṭhena aṅgārakāsuyā upamitā ime kāmāti. **Vivekaninna**nti phalasamāpattivasena nibbānaninnaṃ. **Vivekaṭṭha**nti kilesehi vajjitaṃ dūrībhūtaṃ vā. **Nekkhammābhirata**nti pabbajjābhirataṃ. **Byantibhūta**nti vigatantabhūtaṃ ekadesenāpi anallīnaṃ visaṃyuttaṃ visaṃsaṭṭhaṃ. **Āsavaṭṭhāniyehī**ti sampayogavasena āsavānaṃ kāraṇabhūtehi, kilesadhammehīti attho. Atha vā **byantibhūta**nti vigatavāyanti attho. Kuto? **Sabbaso āsavaṭṭhāniyehi dhammehi,** sabbehi tebhūmakadhammehīti attho. Imasmiṃ sutte ariyamaggo lokiyalokuttaro kathito.

9. Akkhaṇasuttavaṇṇanā

29. Navame khaṇe kiccāni karotīti **khaṇakicco,** okāsaṃ labhitvāva kiccāni karotīti attho. **Dhammo**ti catusaccadhammo. **Opasamiko**ti kilesūpasamāvaho. **Parinibbāyiko**ti kilesaparinibbānakaro. Catumaggañāṇasaṅkhātaṃ sambodhiṃ gacchati sampāpuṇātīti **sambodhagāmī. Dīghāyukaṃ devanikāya**nti idaṃ asaññaṃ devanikāyaṃ sandhāya vuttaṃ. **Aviññātāresū**ti ativiya aviññūsu.

Suppavediteti sukathite. **Antarāyikā**ti antarāyakarā. **Khaṇo ve mā upaccagā**ti ayaṃ laddho khaṇo mā atikkami. **Idha ceva naṃ virādhetī**ti sace koci pamattacārī idha imaṃ khaṇaṃ labhitvāpi saddhammassa niyāmataṃ ariyamaggaṃ virādheti na sampādeti. **Atītattho**ti hāpitattho. **Cirattaṃ**

anutapissatīti cirarattaṃ socissati. Yathā hi ‘‘asukaṭṭhāne bhaṇḍaṃ samuppanna’’nti sutvā eko vāṇijo na gaccheyya, aññe gantvā gaṇheyyuṃ, tesaṃ taṃ aṭṭhaguṇampi dasaguṇampi bhaveyya. Atha itaro ‘‘mama attho atikkanto’’ti anutapeyya, evaṃ yo idha khaṇaṃ labhitvā appaṭipajjanto saddhammassa niyāmataṃ virādheti, so ayaṃ vāṇijova atītattho ciraṃ anutapissati socissati. Kiñca bhiyyo **avijjānivuto**ti tathā. **Paccavidu**nti paṭivijjhiṃsu. **Saṃvarā**ti sīlasaṃvarā. **Māradheyyaparānuge**ti māradheyyasaṅkhātaṃ saṃsāraṃ anugate. **Pāraṅgatā**ti nibbānaṃ gatā. **Ye pattā āsavakkhaya**nti ye arahattaṃ pattā. Evamidha gāthāsu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

10. Anuruddhamahāvitakkasuttavaṇṇanā

30. Dasame **cetīsū**ti cetināmakānaṃ rājūnaṃ nivāsaṭṭhānattā evaṃladdhavohāre raṭṭhe. **Pācīnavaṃsadāye**ti dasabalassa vasanaṭṭhānato pācīnadisāya ṭhite vaṃsadāye nīlobhāsehi veḷūhi sañchanne araññe. **Evaṃ cetaso parivitakko udapādī**ti thero kira pabbajitvā paṭhamaantovassamhiyeva samāpattilābhī hutvā sahassalokadhātudassanasamatthaṃ dibbacakkhuñāṇaṃ uppādesi. So sāriputtattherassa santikaṃ gantvā evamāha – ‘‘idhāhaṃ, āvuso sāriputta, dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena sahassalokaṃ olokemi. Āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ asallīnaṃ, upaṭṭhitā sati asammuṭṭhā, passaddho kāyo asāraddho, samāhitaṃ cittaṃ ekaggaṃ. Atha ca pana me anupādāya āsavehi cittaṃ na vimuccatī’’ti. Atha naṃ thero āha – ‘‘yaṃ kho te, āvuso anuruddha, evaṃ hoti ‘ahaṃ dibbena cakkhunā…pe… olokemī’ti, idaṃ te mānasmiṃ. Yampi te, āvuso, anuruddha evaṃ hoti ‘āraddhaṃ kho pana me vīriyaṃ…pe… ekagga’nti, idaṃ te uddhaccasmiṃ. Yampi te, āvuso anuruddha, evaṃ hoti ‘atha ca pana me anupādāya āsavehi cittaṃ na vimuccatī’ti, idaṃ te kukkuccasmiṃ. Sādhu vatāyasmā anuruddho ime tayo dhamme pahāya ime tayo dhamme amanasikaritvā amatāya dhātuyā cittaṃ upasaṃharatū’’ti evamassa thero kammaṭṭhānaṃ kathesi. So kammaṭṭhānaṃ gahetvā satthāraṃ āpucchitvā cetiraṭṭhaṃ gantvā samaṇadhammaṃ karonto aṭṭhamāsaṃ caṅkamena vītināmesi. So padhānaveganimmathitattā kilantakāyo ekassa veḷugumbassa heṭṭhā nisīdi. Athassāyaṃ evaṃ cetaso parivitakko udapādi, esa mahāpurisavitakko uppajjīti attho.

Appicchassāti ettha paccayappiccho, adhigamappiccho, pariyattiappiccho, dhutaṅgappicchoti cattāro appicchā. Tattha paccayappiccho bahuṃ dente appaṃ gaṇhāti, appaṃ dente appataraṃ gaṇhāti, na anavasesaggāhī hoti. Adhigamappiccho majjhantikatthero viya attano adhigamaṃ aññesaṃ jānituṃ na deti. Pariyattiappiccho tepiṭakopi samāno na bahussutabhāvaṃ jānāpetukāmo hoti sāketatissatthero viya. Dhutaṅgappiccho dhutaṅgapariharaṇabhāvaṃ aññesaṃ jānituṃ na deti dvebhātikattheresu jeṭṭhatthero viya. Vatthu visuddhimagge kathitaṃ. **Ayaṃ dhammo**ti evaṃ santaguṇaniguhanena ca paṭiggahaṇe mattaññutāya ca appicchassa puggalassa ayaṃ navalokuttaradhammo sampajjati, no mahicchassa. Evaṃ sabbattha yojetabbaṃ.

Santuṭṭhassāti catūsu paccayesu tīhi santosehi santuṭṭhassa. **Pavivittassā**ti kāyacittaupadhivivekehi vivittassa. Tattha kāyaviveko nāma gaṇasaṅgaṇikaṃ vinodetvā ārambhavatthuvasena ekībhāvo. Ekībhāvamatteneva kammaṃ na nipphajjatīti kasiṇaparikammaṃ katvā aṭṭha samāpattiyo nibbatteti, ayaṃ cittaviveko nāma. Samāpattimatteneva kammaṃ na nipphajjatīti jhānaṃ pādakaṃ katvā saṅkhāre sammasitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ sabbākārato upadhiviveko nāma. Tenāha bhagavā – ‘‘kāyaviveko ca vivekaṭṭhakāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ, cittaviveko ca parisuddhacittānaṃ paramavodānappattānaṃ, upadhiviveko ca nirupadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatāna’’nti (mahāni. 7, 49).

Saṅgaṇikārāmassāti gaṇasaṅgaṇikāya ceva kilesasaṅgaṇikāya ca ratassa. **Āraddhavīriyassā**ti kāyikacetasikavīriyavasena āraddhavīriyassa. **Upaṭṭhitassatissā**ti catusatipaṭṭhānavasena upaṭṭhitassatissa. **Samāhitassā**ti ekaggacittassa. **Paññavato**ti kammassakatapaññāya paññavato.

Sādhu sādhūti therassa vitakkaṃ sampahaṃsento evamāha. **Imaṃ aṭṭhama**nti satta nidhī laddhapurisassa aṭṭhamaṃ dento viya, satta maṇiratanāni, satta hatthiratanāni, satta assaratanāni

laddhapurisassa aṭṭhamaṃ dento viya satta mahāpurisavitakke vitakketvā ṭhitassa aṭṭhamaṃ ācikkhanto evamāha. **Nippapañcārāmassā**ti taṇhāmānadiṭṭhipapañcarahitattā nippapañcasaṅkhāte nibbānapade abhiratassa. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Papañcārāmassā**ti yathāvuttesu papañcesu abhiratassa. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ.

Yatoti yadā. **Tato**ti tadā. **Nānārattāna**nti nilapītalohitodātavaṇṇehi nānārajanehi rattānaṃ. **Paṃsukūla**nti tevīsatiyā khettesu ṭhitapaṃsukūlacīvaraṃ. **Khāyissatī**ti yathā tassa pubbaṇhasamayādīsu yasmiṃ samaye yaṃ icchati, tasmiṃ samaye taṃ pārupantassa so dussakaraṇḍako manāpo hutvā khāyati, evaṃ tuyhampi cīvarasantosamahāariyavaṃsena tuṭṭhassa viharato paṃsukūlacīvaraṃ khāyissati upaṭṭhahissati. **Ratiyā**ti ratiatthāya. **Aparitassāyā**ti taṇhādiṭṭhiparitassanāhi aparitassanatthāya. **Phāsuvihārāyā**ti sukhavihāratthāya. **Okkamanāya nibbānassā**ti amataṃ nibbānaṃ otaraṇatthāya.

Piṇḍiyālopabhojananti gāmanigamarājadhānīsu jaṅghābalaṃ nissāya gharapaṭipāṭiyā carantena laddhapiṇḍiyālopabhojanaṃ. **Khāyissatī**ti tassa gahapatino nānaggarasabhojanaṃ viya upaṭṭhahissati. **Santuṭṭhassa viharato**ti piṇḍapātasantosamahāariyavaṃsena santuṭṭhassa viharato. **Rukkhamūlasenāsanaṃ khāyissatī**ti tassa gahapatino tebhūmakapāsāde gandhakusumavāsasugandhaṃ kūṭāgāraṃ viya rukkhamūlaṃ upaṭṭhahissati. **Santuṭṭhassā**ti senāsanasantosamahāariyavaṃsena santuṭṭhassa. **Tiṇasanthārako**ti tiṇehi vā paṇṇehi vā bhūmiyaṃ vā phalakapāsāṇatalāni vā aññatarasmiṃ santhatasanthato. **Pūtimutta**nti yaṃkiñci muttaṃ. Taṅkhaṇe gahitampi pūtimuttameva vuccati duggandhattā. **Santuṭṭhassa viharato**ti gilānapaccayabhesajjaparikkhārasantosena santuṭṭhassa viharato.

Iti bhagavā catūsu ṭhānesu arahattaṃ pakkhipanto kammaṭṭhānaṃ kathetvā ‘‘katarasenāsane nu kho vasantassa kammaṭṭhānaṃ sappāyaṃ bhavissatī’’ti āvajjento ‘‘tasmiññeva vasantassā’’ti ñatvā **tena hi tvaṃ, anuruddhā**tiādimāha. **Pavivittassa viharato**ti tīhi vivekehi vivittassa viharantassa. **Uyyojanikapaṭisaṃyutta**nti uyyojanikeheva vacanehi paṭisaṃyuttaṃ, tesaṃ upaṭṭhānagamanakaṃyevāti attho. **Papañcanirodhe**ti nibbānapade. **Pakkhandatī**ti ārammaṇakaraṇavasena pakkhandati. **Pasīdatī**tiādīsupi ārammaṇavaseneva pasīdanasantiṭṭhanamuccanā veditabbā. Iti bhagavā cetiraṭṭhe pācīnavaṃsadāye āyasmato anuruddhassa kathite aṭṭha mahāpurisavitakke puna bhesakaḷāvanamahāvihāre nisīditvā bhikkhusaṅghassa vitthārena kathesi.

Manomayenāti manena nibbattitakāyopi manomayoti vuccati manena gatakāyopi, idha manena gatakāyaṃ sandhāyevamāha. **Yathā me ahu saṅkappo**ti yathā mayhaṃ vitakko ahosi, tato uttari aṭṭhamaṃ mahāpurisavitakkaṃ dassento tato uttariṃ desayi. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Gahapativaggo tatiyo.

4. Dānavaggo

1. Paṭhamadānasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **āsajja dānaṃ detī**ti patvā dānaṃ deti. Āgataṃ disvā taṃ muhuttaṃyeva nisīdāpetvā sakkāraṃ katvā dānaṃ deti, dassāmīti na kilameti. **Bhayā**ti ‘‘ayaṃ adāyako akārako’’ti garahabhayā, apāyabhayā vā. **Adāsi me**ti mayhaṃ pubbe esa idaṃ nāma adāsīti deti. **Dassati me**ti anāgate idaṃ nāma dassatīti deti. **Sāhu dāna**nti dānaṃ nāma sādhu sundaraṃ buddhādīhi paṇḍitehi pasatthanti deti. **Cittālaṅkāracittaparikkhāratthaṃ dānaṃ detī**ti samathavipassanācittassa alaṅkāratthañceva parikkhāratthañca deti. Dānañhi cittaṃ muduṃ karoti. Yena laddho, so ‘‘laddhaṃ me’’ti muducitto hoti. Yena dinnaṃ, sopi ‘‘dinnaṃ mayā’’ti muducitto hoti. Iti ubhinnaṃ cittaṃ muduṃ karoti. Teneva ‘‘adantadamana’’nti vuccati. Yathāha –

‘‘Adantadamanaṃ dānaṃ, adānaṃ dantadūsakaṃ;
Dānena piyavācāya, unnamanti namanti cā’’ti.

Imesu pana aṭṭhasu dānesu cittālaṅkāradānameva uttamanti.

2. Dutiyadānasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **saddhā**ti yāya saddhāya dānaṃ deti, sā saddhā. **Hiriya**nti yāya hiriyā dānaṃ deti, sāva adhippetā. **Kusalañca dāna**nti anavajjañca dānaṃ. **Diviya**nti divaṅgamaṃ.

3. Dānavatthusuttavaṇṇanā

33. Tatiye **dānavatthūnī**ti dānakāraṇāni. **Chandā dānaṃ detī**ti pemena dānaṃ deti. **Dosā**ti dosena kuddho hutvā yaṃ atthi, taṃ vegena gaṇhitvā deti. **Mohā**ti mohena mūḷho deti. **Bhayā**ti garahabhayena vā apāyabhayena vā, tassa tasseva vā pana bhayena deti. **Kulavaṃsa**nti kulapaveṇiṃ.

4. Khettasuttavaṇṇanā

34. Catutthe **na mahapphalaṃ hotī**ti dhaññaphalena mahapphalaṃ na hoti. **Na mahassāda**nti yampissa phalaṃ hoti, tassa assādo na mahā hoti mandassādaṃ na madhuraṃ. **Na phātiseyya**nti seyyāpissa na hoti vuḍḍhi, tassa mahantaṃ vīhithambhasannivesaṃ na hotīti attho. **Unnāmaninnāmī**ti thalaninnavasena visamatalaṃ. Tattha thale udakaṃ na saṇṭhāti, ninne atibahu tiṭṭhati. **Pāsāṇasakkharika**nti pattharitvā ṭhitapiṭṭhipāsāṇehi ca khuddakapāsāṇehi ca sakkharāhi ca samannāgataṃ. **Ūsara**nti ubbhinnaloṇaṃ. **Na ca gambhīrasita**nti thaddhabhūmitāya gambhīrānugataṃ, naṅgalamaggaṃ katvā kasituṃ na sakkā hoti, uttānanaṅgalamaggameva hoti. **Na āyasampanna**nti na udakāgamanasampannaṃ. **Na apāyasampanna**nti pacchābhāge udakaniggamanamaggasampannaṃ na hoti. **Na mātikāsampanna**nti na khuddakamahantīhi udakamātikāhi sampannaṃ hoti. **Na mariyādasampanna**nti na kedāramariyādāhi sampannaṃ. **Na mahapphala**ntiādīni sabbāni vipākaphalavaseneva veditabbāni.

Sampanneti paripuṇṇe sampattiyutte. **Pavuttā bījasampadā**ti sampannaṃ bījaṃ ropitaṃ. **Deve sampādayantamhī**ti deve sammā vassante. **Anītisampadā hotī**ti kīṭakimiādipāṇakaītiyā abhāvo ekā sampadā hoti. **Virūḷhī**ti vaḍḍhi dutiyā sampadā hoti. **Vepulla**nti vipulabhāvo tatiyā sampadā hoti. **Phala**nti paripuṇṇaphalaṃ catutthī sampadā hoti. **Sampannasīlesū**ti paripuṇṇasīlesu. **Bhojanasampadā**ti sampannaṃ vividhabhojanaṃ. **Sampadāna**nti tividhaṃ kusalasampadaṃ. **Upanetī**ti sā bhojanasampadā upanayati. Kasmā? **Sampannañhissa taṃ kataṃ,** yasmāssa taṃ katakammaṃ sampannaṃ paripuṇṇanti attho. **Sampannatthūdhā**ti sampanno atthu idha. **Vijjācaraṇasampanno**ti tīhi vijjāhi ca pañcadasahi caraṇadhammehi ca samannāgato. **Laddhā**ti evarūpo puggalo cittassa sampadaṃ avekallaparipuṇṇabhāvaṃ labhitvā. **Karoti kammasampada**nti paripuṇṇakammaṃ karoti. **Labhati catthasampada**nti atthañca paripuṇṇaṃ labhati. **Diṭṭhisampada**nti vipassanādiṭṭhiṃ. **Maggasampada**nti sotāpattimaggaṃ. **Yāti sampannamānaso**ti paripuṇṇacitto hutvā arahattaṃ yāti. **Sā hoti sabbasampadā**ti sā sabbadukkhehi vimutti sabbasampadā nāma hotīti.

5. Dānūpapattisuttavaṇṇanā

35. Pañcame **dānūpapattiyo**ti dānapaccayā upapattiyo. **Dahatī**ti ṭhapeti. **Adhiṭṭhātī**ti tasseva vevacanaṃ. **Bhāvetī**ti vaḍḍheti. **Hīne vimutta**nti hīnesu pañcasu kāmaguṇesu vimuttaṃ. **Uttari abhāvita**nti tato uttarimaggaphalatthāya abhāvitaṃ. **Tatrūpapattiyā saṃvattatī**ti yaṃ ṭhānaṃ patthetvā kusalaṃ kataṃ, tattha nibbattanatthāya saṃvattati. **Vītarāgassā**ti maggena vā samucchinnarāgassa samāpattiyā vā vikkhambhitarāgassa. Dānamatteneva hi brahmaloke nibbattituṃ na

sakkā, dānaṃ pana samādhivipassanācittassa alaṅkāraparivāraṃ hoti. Tato dānena muducitto brahmavihāre bhāvetvā brahmaloke nibbattati. Tena vuttaṃ – ‘‘vītarāgassa no sarāgassā’’ti.

6. Puññakiriyavatthusuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe puññakiriyāni ca tāni tesaṃ tesaṃ ānisaṃsānaṃ vatthūni cāti **puññakiriyavatthūni**. Dānādīnañhi lakkhaṇe cittaṃ ṭhapetvā ‘‘evarūpaṃ nāma amhehi dānaṃ dātabbaṃ, sīlaṃ rakkhitabbaṃ, bhāvanā bhāvetabbā’’ti sattā puññāni karonti. Dānameva **dānamayaṃ,** dānacetanāsu vā purimacetanāto nipphannā sanniṭṭhāpakacetanā **dānamayaṃ** sīlādīhi sīlamayādīni viya. Sesadvayesupi eseva nayo. **Parittaṃ kataṃ hotī**ti thokaṃ mandaṃ kataṃ hoti. **Nābhisambhotī**ti na nipphajjati. **Akataṃ hotī**ti bhāvanāyayogoyeva anāraddho hotīti attho. **Manussadobhagya**nti manussesu sampattirahitaṃ pañcavidhaṃ nīcakulaṃ. **Upapajjatī**ti paṭisandhivasena upagacchati, tattha nibbattatīti attho. **Mattaso kata**nti pamāṇena kataṃ, thokaṃ na bahu. **Manussasobhagya**nti manussesu subhagabhāvaṃ tividhakulasampattiṃ. **Adhimatta**nti adhikappamāṇaṃ balavaṃ vā. **Adhigaṇhantī**ti abhibhavitvā gaṇhanti, visiṭṭhatarā jeṭṭhakā hontīti attho.

7. Sappurisadānasuttavaṇṇanā

37. Sattame **suci**nti parisuddhaṃ vaṇṇasampannaṃ deti. **Paṇīta**nti rasūpapannaṃ. **Kālenā**ti yuttapattakālena. **Kappiya**nti yaṃ kappiyaṃ, taṃ deti. **Viceyya detī**ti ‘‘imassa dinnaṃ mahapphalaṃ bhavissati, imassa na mahapphala’’nti evaṃ paṭiggāhakapariyesanavasena dānaṃ vā paṇidhāyavasena dānaṃ vā vicinitvā deti.

8. Sappurisasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **atthāyā**ti atthatthāya. **Hitāya sukhāyā**ti hitatthāya sukhatthāya. **Pubbapetāna**nti paralokagatānaṃ ñātīnaṃ. Imasmiṃ sutte anuppanne buddhe cakkavattirājāno bodhisattā paccekabuddhā labbhanti, buddhakāle buddhā ceva buddhasāvakā ca. Yathāvuttānañhi etesaṃ atthāya hitāya sukhāya saṃvattanti. **Bahunnaṃ vata atthāya, sappañño gharamāvasa**nti sappañño ghare vasanto bahūnaṃ vata atthāya hoti. **Pubbe**ti paṭhameva. **Pubbekatamanussara**nti mātāpitūnaṃ pubbakāraguṇe anussaranto. **Sahadhammenā**ti sakāraṇena paccayapūjanena pūjeti. **Apace brahmacārayo**ti brahmacārino apacayati, nīcavuttitaṃ nesaṃ āpajjati. **Pesalo**ti piyasīlo.

9. Abhisandasuttavaṇṇanā

39. Navame **dānānī**ti cetanādānāni. **Aggaññānī**tiādīnaṃ attho heṭṭhā vuttoyeva.

10. Duccaritavipākasuttavaṇṇanā

40. Dasame **pāṇātipāto**ti pāṇātipātacetanā. **Sabbalahuso**ti sabbalahuko. **Appāyukasaṃvattaniko**ti tena parittakena kammavipākena appāyuko hoti, dinnamattāya vā paṭisandhiyā vilīyati mātukucchito nikkhantamatte vā. Evarūpo hi na aññassa kassaci nissando, pāṇātipātasseva gatamaggo esoti. **Bhogabyasanasaṃvattaniko**ti yathā kākaṇikāmattampi hatthe na tiṭṭhati, evaṃ bhogabyasanaṃ saṃvatteti. **Sapattaverasaṃvattaniko hotī**ti saha sapattehi veraṃ saṃvatteti. Tassa hi sapattā ca bahukā honti. Yo ca naṃ passati, tasmiṃ verameva uppādeti na nibbāyati. Evarūpo hi parassa rakkhitagopitabhaṇḍe aparādhassa nissando.

Abhūtabbhakkhānasaṃvattaniko hotīti abhūtena abbhakkhānaṃ saṃvatteti, yena kenaci kataṃ tasseva upari patati. **Mittehi bhedanasaṃvattaniko**ti mittehi bhedaṃ saṃvatteti. Yaṃ yaṃ mittaṃ karoti, so so bhijjatiyeva. **Amanāpasaddasaṃvattaniko**ti amanāpasaddaṃ saṃvatteti. Yā sā vācā

kaṇṭakā kakkasā kaṭukā abhisajjanī mammacchedikā, gatagataṭṭhāne tameva suṇāti, manāpasaddasavanaṃ nāma na labhati. Evarūpo pharusavācāya gatamaggo nāma. **Anādeyyavācāsaṃvattaniko**ti aggahetabbavacanataṃ saṃvatteti, ‘‘tvaṃ kasmā kathesi, ko hi tava vacanaṃ gahessatī’’ti vattabbataṃ āpajjati. Ayaṃ samphappalāpassa gatamaggo. **Ummattakasaṃvattaniko hotī**ti ummattakabhāvaṃ saṃvatteti. Tena hi manusso ummatto vā khittacitto vā eḷamūgo vā hoti. Ayaṃ surāpānassa nissando. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitanti.

Dānavaggo catuttho.

5. Uposathavaggo

4. Vāseṭṭhasuttavaṇṇanā

44. Pañcamassa catutthe **ime cepi, vāseṭṭha, mahāsālā**ti purato ṭhite dve sālarukkhe dassento parikappopamaṃ āha. Idaṃ vuttaṃ hoti – ime tāva mahāsālā acetanā. Sace etepi sacetanā hutvā aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathaṃ upavaseyyuṃ, etesampi so uposathavāso dīgharattaṃ hitāya sukhāya assa. Bhūte pana vattabbameva natthīti.

6. Anuruddhasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **yenāyasmā anuruddho**ti tā kira devatā attano sampattiṃ oloketvā ‘‘kiṃ nu kho nissāya ayaṃ sampatti amhehi laddhā’’ti āvajjamānā theraṃ disvā ‘‘mayaṃ amhākaṃ ayyassa pubbe cakkavattirajjaṃ karontassa pādaparicārikā hutvā tena dinnovāde ṭhatvā imaṃ sampattiṃ labhimha, gacchāma theraṃ ānetvā imaṃ sampattiṃ anubhavissāmā’’ti divā yenāyasmā anuruddho tenupasaṅkamiṃsu. **Tīsu ṭhānesū**ti tīsu kāraṇesu. **Ṭhānaso paṭilabhāmā**ti khaṇeneva labhāma. **Sara**nti vacanasaddaṃ vā gītasaddaṃ vā ābharaṇasaddaṃ vā. **Pītā assū**tiādīni nīlā tāva jātā, pītā bhavituṃ na sakkhissantītiādinā nayena cintetvā vitakketi. Tāpi ‘‘idāni ayyo amhākaṃ pītabhāvaṃ icchati, idāni lohitabhāva’’nti tādisāva ahesuṃ.

Accharaṃ vādesīti pāṇitalaṃ vādesi. **Pañcaṅgikassā**ti ātataṃ, vitataṃ, ātatavitataṃ, ghanaṃ, susiranti imehi pañcahi aṅgehi samannāgatassa. Tattha ātataṃ nāma cammapariyonaddhesu bheriādīsu ekatalatūriyaṃ, vitataṃ nāma ubhayatalaṃ, ātatavitataṃ nāma sabbaso pariyonaddhaṃ, susiraṃ vaṃsādi, ghanaṃ sammādi. **Suvinītassā**ti ākaḍḍhanasithilakaraṇādīhi samucchitassa. **Suppaṭipatāḷitassā**ti pamāṇe ṭhitabhāvajānanatthaṃ suṭṭhu paṭipatāḷitassa. **Kusalehi susamannāhatassā**ti ye vādetuṃ kusalā chekā, tehi vāditassa. **Vaggū**ti cheko sundaro. **Rajanīyo**ti rañjetuṃ samattho. **Kamanīyo**ti kāmetabbayutto. Khamanīyoti vā pāṭho, divasampi suyyamāno khamateva, na nibbindatīti attho. **Madanīyo**ti mānamadapurisamadajanano. **Indriyāni okkhipī**ti ‘‘asāruppaṃ imā devatā karontī’’ti indriyāni heṭṭhā khipi, na akkhīni ummīletvā olokesi. **Na khvayyo anuruddho sādiyatī**ti ‘‘mayaṃ naccāma gāyāma, ayyo pana anuruddho na kho sādiyati, akkhīni ummīletvā na oloketi, kiṃ mayaṃ naccitvā vā gāyitvā vā karissāmā’’ti tattheva antaradhāyiṃsu. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti tāsaṃ devatānaṃ ānubhāvaṃ disvā ‘‘katihi nu kho dhammehi samannāgato mātugāmo manāpakāyike devaloke nibbattatī’’ti imamatthaṃ pucchituṃ upasaṅkami.

9-10. Idhalokikasuttadvayavaṇṇanā

49-50. Navame **ayaṃ’sa loko āraddho hotī**ti ayamassa loko idhaloke karaṇamattāya āraddhattā paripuṇṇattā āraddho hoti paripuṇṇo. **Soḷasākārasampannā**ti sutte vuttehi aṭṭhahi, gāthāsu aṭṭhahīti soḷasahi ākārehi samannāgatā, yāni vā aṭṭhaṅgāni parampi tesu samādapetīti evampi soḷasākārasampannāti eke. Saddhāsīlapaññā panettha missikā kathitā. Dasamaṃ bhikkhusaṅghassa kathitaṃ. Sabbasuttesu pana yaṃ na vuttaṃ, taṃ heṭṭhā āgatanayattā uttānatthamevāti.

Uposathavaggo pañcamo.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Gotamīvaggo

1. Gotamīsuttavaṇṇanā

51. Chaṭṭhassa paṭhame **sakkesu viharatī**ti paṭhamagamanena gantvā viharati. **Mahāpajāpatī**ti puttapajāya ceva dhītupajāya ca mahantattā evaṃladdhanāmā. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti bhagavā kapilapuraṃ gantvā paṭhamameva nandaṃ pabbājesi, sattame divase rāhulakumāraṃ. **Cumbaṭakakalahe** (dī. ni. aṭṭha. 2.331; saṃ. ni. aṭṭha. 1.1.37) pana ubhayanagaravāsikesu yuddhatthāya nikkhantesu satthā gantvā te rājāno saññāpetvā **attadaṇḍasuttaṃ** (su. ni. 941 ādayo; mahāni. 170 ādayo) kathesi. Rājāno pasīditvā aḍḍhatiyasate aḍḍhatiyasate kumāre adaṃsu, tāni pañca kumārasatāni satthu santike pabbajiṃsu, atha nesaṃ pajāpatiyo sāsanaṃ pesetvā anabhiratiṃ uppādayiṃsu. Satthā tesaṃ anabhiratiyā uppannabhāvaṃ ñatvā te pañcasate daharabhikkhū kuṇāladahaṃ netvā attano kuṇālakāle nisinnapubbe pāsāṇatale nisīditvā **kuṇālajātakakathāya** (jā. 2.21.kuṇālajātaka) tesaṃ anabhiratiṃ vinodetvā sabbepi te sotāpattiphale patiṭṭhāpesi, puna mahāvanaṃ ānetvā arahattaphaleti. Tesaṃ cittajānanatthaṃ punapi pajāpatiyo sāsanaṃ pahiṇiṃsu. Te ‘‘abhabbā mayaṃ gharāvāsassā’’ti paṭisāsanaṃ pahiṇiṃsu. Tā ‘‘na dāni amhākaṃ gharaṃ gantuṃ yuttaṃ, mahāpajāpatiyā santikaṃ gantvā pabbajjaṃ anujānāpetvā pabbajissāmā’’ti pañcasatāpi mahāpajāpatiṃ upasaṅkamitvā ‘‘ayye, amhākaṃ pabbajjaṃ anujānāpethā’’ti āhaṃsu. Mahāpajāpatī tā itthiyo gahetvā yena bhagavā tenupasaṅkami. Setacchattassa heṭṭhā rañño parinibbutakāle upasaṅkamītipi vadantiyeva.

Alaṃ gotami, mā te ruccīti kasmā paṭikkhipi, nanu sabbesampi buddhānaṃ catasso parisā hontīti? Kāmaṃ honti, kilametvā pana anekavāraṃ yācite anuññātaṃ pabbajjaṃ ‘‘dukkhena laddhā’’ti sammā paripālessantīti garuṃ katvā anuññātukāmo paṭikkhipi. **Pakkāmī**ti puna kapilapurameva pāvisi. **Yathābhirantaṃ viharitvā**ti bodhaneyyasattānaṃ upanissayaṃ olokento yathājjhāsayane viharitvā. **Cārikaṃ pakkāmī**ti mahājanasaṅgahaṃ karonto uttamāya buddhasiriyā anopamena buddhavilāsena aturitacārikaṃ pakkāmi.

Sambahulāhi sākiyānīhi saddhinti antonivesanamhiyeva dasabalaṃ uddissa pabbajjāvesaṃ gahetvā pañcasatā sākiyāniyo pabbajjāvesaṃyeva gāhāpetvā sabbāhipi tāhi sambahulāhi sākiyānīhi saddhiṃ. **Cārikaṃ pakkāmī**ti gamanaṃ abhinīhari. Gamanābhinīharaṇakāle pana tā sukhumālā rājitthiyo padasā gantuṃ na sakkhissantīti sākiyakoliyarājāno sovaṇṇasivikāyo upaṭṭhāpayiṃsu. Tā pana ‘‘yāne āruyha gacchantīti satthari agāravo kato hotī’’ti ekapaṇṇāsayojanikaṃ padasāva paṭipajjiṃsu. Rājānopi purato ca pacchato ca ārakkhaṃ saṃvidahāpetvā taṇḍulasappitelādīnaṃ sakaṭāni pūrāpetvā ‘‘gataṭṭhāne gataṭṭhāne āhāraṃ paṭiyādethā’’ti purise pesayiṃsu. **Sūnehi pādehī**ti tāsañhi sukhumālattā pādesu eko phoṭo uṭṭheti, eko bhijjati. Ubho pādā katakaṭṭhisamparikiṇṇā viya hutvā uddhumātā jātā. Tena vuttaṃ – ‘‘sūnehi pādehī’’ti. **Bahidvārakoṭṭhake**ti dvārakoṭṭhakato bahi. Kasmā panevaṃ ṭhitāti? Evaṃ kirassā ahosi – ‘‘ahaṃ tathāgatena ananuññātā sayameva pabbajjāvesaṃ aggahesiṃ, evaṃ gahitabhāvo ca pana me sakalajambudīpe pākaṭo jāto. Sace satthā pabbajjaṃ anujānāti, iccetaṃ kusalaṃ. Sace pana nānujānissati, mahatī garahā bhavissatī’’ti vihāraṃ pavisituṃ asakkontī rodamānāva aṭṭhāsi.

Kiṃ nu tvaṃ gotamīti kiṃ nu rājakulānaṃ vipatti uppannā, kena tvaṃ kāraṇena evaṃ vivaṇṇabhāvaṃ pattā, sūnehi pādehi…pe… ṭhitāti. **Aññenapi pariyāyenā**ti aññenapi kāraṇena. **Bahukārā, bhante**tiādinā tassā guṇaṃ kathetvā puna pabbajjaṃ yācanto evamāha. Satthāpi ‘‘itthiyo

nāma parittapaññā, ekayācitamattena pabbajjāya anuññātāya na mama sāsanaṃ garuṃ katvā gaṇhissantī’’ti tikkhattuṃ paṭikkhipitvā idāni garuṃ katvā gāhāpetukāmatāya **sace, ānanda, mahāpajāpatī gotamī aṭṭha garudhamme paṭiggaṇhāti, sāva’ssā hotu upasampadā**tiādimāha. Tattha **sāvassā**ti sā eva assā pabbajjāpi upasampadāpi hotu.

Tadahūpasampannassāti taṃdivasaṃ upasampannassa. **Abhivādanaṃ paccuṭṭhānaṃ añjalikammaṃ sāmīcikammaṃ kattabba**nti omānātimāne akatvā pañcapatiṭṭhitena abhivādanaṃ, āsanā paccuṭṭhāya paccuggamanavasena paccuṭṭhānaṃ, dasanakhe samodhānetvā añjalikammaṃ, āsanapaññāpanabījanādikaṃ anucchavikakammasaṅkhātaṃ sāmīcikammañca katabbaṃ. **Abhikkhuke āvāse**ti yattha vasantiyā anantarāyena ovādatthāya upasaṅkamanaṭṭhāne ovādadāyako ācariyo natthi, ayaṃ abhikkhuko āvāso nāma. Evarūpe āvāse vassaṃ na upagantabbaṃ. **Anvaḍḍhamāsa**nti anuposathikaṃ. **Ovādūpasaṅkamana**nti ovādatthāya upasaṅkamanaṃ. **Diṭṭhenā**ti cakkhunā diṭṭhena. **Sutenā**ti sotena sutena. **Parisaṅkāyā**ti diṭṭhasutavasena parisaṅkitena. **Garudhamma**nti garukaṃ saṅghādisesāpattiṃ. **Pakkhamānatta**nti anūnāni pannarasa divasāni mānattaṃ. **Chasu dhammesū**ti vikālabhojanacchaṭṭhesu sikkhāpadesu. **Sikkhitasikkhāyā**ti ekasikkhampi akhaṇḍaṃ katvā pūritasikkhāya. **Akkositabbo paribhāsitabbo**ti dasannaṃ akkosavatthūnaṃ aññatarena akkosavatthunā na akkositabbo, bhayūpadaṃsanāya yāya kāyaci paribhāsāya na paribhāsitabbo.

Ovaṭo bhikkhunīnaṃ bhikkhūsu vacanapathoti ovādānusāsanadhammakathāsaṅkhāto vacanapatho bhikkhunīnaṃ bhikkhūsu ovarito pihito, na bhikkhuniyā koci bhikkhu ovaditabbo anusāsitabbo vā ‘‘bhante, porāṇakattherā idaṃ cīvaravattaṃ pūrayiṃsū’’ti evaṃ pana paveṇivasena kathetuṃ vaṭṭati. **Anovaṭo bhikkhūnaṃ bhikkhunīsu vacanapatho**ti bhikkhūnaṃ pana bhikkhunīsu vacanapatho anivārito, yathāruci ovadituṃ anusāsituṃ dhammakathaṃ kathetunti ayamettha saṅkhepo, vitthārato panesā garudhammakathā samantapāsādikāya vinayasaṃvaṇṇanāya (pāci. aṭṭha. 148) vuttanayeneva veditabbā.

Ime pana aṭṭha garudhamme satthu santike uggahetvā therena attano ārociyamāne sutvāva mahāpajāpatiyā tāva mahantaṃ domanassaṃ khaṇena paṭippassambhi, anotattadahato ābhatena sītudakassa ghaṭasatena matthake parisittā viya vigatapariḷāhā attamanā hutvā garudhammapaṭiggahaṇena uppannapītipāmojjaṃ āvikarontī **seyyathāpi, bhante**tiādikaṃ udānaṃ udānesi.

Kumbhatthenakehīti kumbhe dīpaṃ jāletvā tena ālokena paraghare bhaṇḍaṃ vicinitvā thenakacorehi. **Setaṭṭhikā nāma rogajātī**ti eko pāṇako nāḷamajjhagataṃ kaṇḍaṃ vijjhati, yena viddhā kaṇḍā nikkhantampi sālisīsaṃ khīraṃ gahetuṃ na sakkoti. **Mañjiṭṭhikā nāma rogajātī**ti ucchūnaṃ antorattabhāvo.

Mahato taḷākassa paṭikacceva āḷinti iminā pana etamatthaṃ dasseti – yathā mahato taḷākassa pāḷiyā abaddhāyapi kiñci udakaṃ tiṭṭhateva, paṭhamameva baddhāya pana yaṃ abaddhapaccayā na tiṭṭheyya, tampi tiṭṭheyya, evameva ye ime anuppanne vatthusmiṃ paṭikacceva anatikkamanatthāya garudhammā paññattā, tesu apaññattesu mātugāmassa pabbajitattā pañca vassasatāni saddhammo tiṭṭheyya. Paṭikacceva paññattattā pana aparānipi pañca vassasatāni ṭhassatīti evaṃ paṭhamaṃ vuttavassasahassameva ṭhassati. **Vassasahassa**nti cetaṃ paṭisambhidāpabhedappattakhīṇāsavānaṃ vaseneva vuttaṃ, tato pana uttaripi sukkhavipassakakhīṇāsavavasena vassasahassaṃ, anāgāmivasena vassasahassaṃ, sakadāgāmivasena vassasahassaṃ, sotāpannavasena vassasahassanti evaṃ pañcavassasahassāni paṭivedhasaddhammo ṭhassati. Pariyattidhammopi tāniyeva. Na hi pariyattiyā asati paṭivedho atthi, nāpi pariyattiyā sati paṭivedho na hoti. Liṅgaṃ pana pariyattiyā antarahitāyapi ciraṃ pavattissatīti.

2. Ovādasuttavaṇṇanā

52. Dutiye **bahussuto**ti idha sakalassapi buddhavacanassa vasena bahussutabhāvo veditabbo. **Garudhamma**nti kāyasaṃsaggaṃ. Ayamettha saṅkhepo. Bhikkhunovādakavinicchayo pana samantapāsādikāya (pāci. aṭṭha. 144 ādayo) vuttanayeneva veditabbo.

3. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

53. Tatiye **sarāgāyā**ti sarāgatthāya. **Virāgāyā**ti virajjanatthāya. **Saṃyogāyā**ti vaṭṭe saṃyogatthāya. **Visaṃyogāyā**ti vaṭṭe visaṃyogabhāvatthāya. **Ācayāyā**ti vaṭṭassa vaḍḍhanatthāya. **No apacayāyā**ti na vaṭṭaviddhaṃsanatthāya. **Dubbharatāyā**ti dupposanatthāya. **No subharatāyā**ti na sukhaposanatthāya. Imasmiṃ sutte paṭhamavārena vaṭṭaṃ kathitaṃ, dutiyavārena vivaṭṭaṃ kathitaṃ. Iminā ca pana ovādena gotamī arahattaṃ pattāti.

4. Dīghajāṇusuttavaṇṇanā

54. Catutthe **byagghapajjā**ti idamassa paveṇi nāma vasena ālapanaṃ. Tassa hi pubbapurisā byagghapathe jātāti tasmiṃ kule manussā byagghapajjāti vuccanti. **Issatthenā**ti issāsakammena. **Tatrupāyāyā**ti ‘‘imasmiṃ kāle idaṃ nāma kātuṃ vaṭṭatī’’ti jānane upāyabhūtāya. **Vuddhasīlino**ti vaḍḍhitasīlā vuddhasamācārā. **Āya**nti āgamanaṃ. **Nāccogāḷha**nti nātimahantaṃ. **Nātihīna**nti nātikasiraṃ. **Pariyādāyā**ti gahetvā khepetvā. Tattha yassa vayato diguṇo āyo, tassa vayo āyaṃ pariyādātuṃ na sakkoti.

> ‘‘Catudhā vibhaje bhoge, paṇḍito gharamāvasaṃ;
> Ekena bhoge bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye;
> Catutthañca nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī’’ti. (dī. ni. 3.265) –

Evaṃ paṭipajjato pana vayo āyaṃ pariyādātuṃ na sakkotiyeva.

Udumbarakhādīvāti yathā udumbarāni khāditukāmena pakke udumbararukkhe cālite ekappahāreneva bahūni phalāni patanti, so khāditabbayuttakāni khāditvā itarāni bahutarāni pahāya gacchati, evamevaṃ yo āyato vayaṃ bahutaraṃ katvā vippakiranto bhoge paribhuñjati, so ‘‘udumbarakhādikaṃvāyaṃ kulaputto bhoge khādatī’’ti vuccati. **Ajeṭṭhamaraṇa**nti anāyakamaraṇaṃ. **Samaṃ jīvikaṃ kappetī**ti sammā jīvikaṃ kappeti. **Samajīvitā**ti samajīvitāya jīvitā. **Apāyamukhānī**ti vināsassa ṭhānāni.

Uṭṭhātā kammadheyyesūti kammakaraṇaṭṭhānesu uṭṭhānavīriyasampanno. **Vidhānavā**ti vidahanasampanno. **Sotthānaṃ samparāyika**nti sotthibhūtaṃ samparāyikaṃ. **Saccanāmenā**ti buddhattāyeva buddhoti evaṃ avitathanāmena. **Cāgo puññaṃ pavaḍḍhatī**ti cāgo ca sesapuññañca pavaḍḍhati. Imasmiṃ sutte saddhādayo missakā kathitā. Pañcamaṃ uttānameva.

6. Bhayasuttavaṇṇanā

56. Chaṭṭhe **gabbho**ti gabbhavāso. **Diṭṭhadhammikāpī**ti sandiṭṭhikā gabbhavāsasadisā punapi manussagabbhā. **Samparāyikāpī**ti ṭhapetvā manussagabbhe sesagabbhā. **Ubhayaṃ ete kāmā pavuccantī**ti bhayañca dukkhañca, bhayañca rogo ca, bhayañca gaṇḍo ca, bhayañca sallañca, bhayañca saṅgo ca, bhayañca paṅko ca, bhayañca gabbho cāti evaṃ ubhayaṃ ete kāmā pavuccanti. **Sātarūpenā**ti kāmasukhena. **Palipatha**nti vaṭṭapalipathaṃ. **Atikkammā**ti imasmiṃ ṭhāne vipassanaṃ vaḍḍhetvā assa bhikkhuno arahattappattabhāvo gahito. Evarūpaṃ pajaṃ jātijarūpetaṃ tīsu bhavesu phandamānaṃ avekkhatīti sutte vaṭṭaṃ kathetvā gāthāsu vivaṭṭaṃ kathitanti. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāneva.

9-10. Puggalasuttadvayavaṇṇanā

59-60. Navame **ujubhūto**ti kāyavaṅkādīnaṃ abhāvena ujuko. **Paññāsīlasamāhito**ti paññāya ca sīlena ca samannāgato. **Yajamānāna**nti dānaṃ dadantānaṃ. **Puññapekkhāna**nti puññaṃ olokentānaṃ gavesantānaṃ. **Opadhika**nti upadhivipākaṃ, opadhibhūtaṃ ṭhānaṃ appamāṇaṃ. Dasame **samukkaṭṭho**ti ukkaṭṭho uttamo. **Sattāna**nti sabbasattānaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Gotamīvaggo chaṭṭho.

(7) 2. Bhūmicālavaggo

1. Icchāsuttavaṇṇanā

61. Sattamassa paṭhame **pavivittassā**ti kāyavivekena vivittassa. **Nirāyattavuttino**ti katthaci anāyattavuttino vipassanākammikassa. **Lābhāyā**ti catupaccayalābhāya. **Socī ca paridevī cā**ti sokī ca paridevī ca. Socicca parideviccātipi pāṭho. **Cuto ca saddhammā**ti taṃkhaṇaṃyeva vipassanāsaddhammā cuto. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

2. Alaṃsuttavaṇṇanā

62. Dutiye **alaṃ attano alaṃ paresa**nti attano ca paresañca hitapaṭipattiyaṃ samattho pariyatto anucchaviko. **Khippanisantī**ti khippaṃ upadhāreti, khandhadhātuāyatanādīsu kathiyamānesu te dhamme khippaṃ jānātīti attho. Imasmiṃ sutte samathavipassanā kathitā. Puggalajjhāsayena pana desanāvilāsena cetaṃ matthakato paṭṭhāya heṭṭhā otarantaṃ kathitanti.

3. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

63. Tatiye **evamevā**ti nikkāraṇeneva. Yathā vā ayaṃ yācati, evameva. **Moghapurisā**ti mūḷhapurisā tucchapurisā. **Ajjhesantī**ti yācanti. **Anubandhitabba**nti iriyāpathānugamanena anubandhitabbaṃ maṃ na vijahitabbaṃ maññanti. Ājānanatthaṃ apasādento evamāha. Esa kira bhikkhu ovāde dinnepi pamādameva anuyuñjati, dhammaṃ sutvā tattheva vasati, samaṇadhammaṃ kātuṃ na icchati. Tasmā bhagavā evaṃ apasādetvā puna yasmā so arahattassa upanissayasampanno, tasmā taṃ ovadanto **tasmātiha te bhikkhu evaṃ sikkhitabba**ntiādimāha. Tattha **ajjhattaṃ me cittaṃ ṭhitaṃ bhavissati susaṇṭhitaṃ, na ca uppannā pāpakā akusalā dhammā cittaṃ pariyādāya ṭhassantī**ti iminā tāvassa ovādena niyakajjhattavasena cittekaggatāmatto mūlasamādhi vutto.

Tato ''ettakeneva santuṭṭhiṃ anāpajjitvā evaṃ so samādhi vaḍḍhetabbo''ti dassetuṃ **yato kho te bhikkhu ajjhattaṃ cittaṃ ṭhitaṃ hoti susaṇṭhitaṃ, na ca uppannā pāpakā akusalā dhammā cittaṃ pariyādāya tiṭṭhanti, tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ ''mettā me cetovimutti bhāvitā bhavissati…pe… susamāraddhā''**ti evamassa mettāvasena bhāvanaṃ vaḍḍhetvā puna **yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti bahulīkato, tato tvaṃ bhikkhu imaṃ samādhiṃ savitakkasavicārampi bhāveyyāsī**tiādi vuttaṃ. Tassattho – yadā te bhikkhu ayaṃ mūlasamādhi evaṃ mettāvasena bhāvito hoti, tadā tvaṃ tāvatakenapi tuṭṭhiṃ anāpajjitvāva imaṃ mūlasamādhiṃ aññesupi ārammaṇesu catukkapañcakajjhānāni pāpayamāno ''savitakkasavicārampī''tiādinā nayena bhāveyyāsīti.

Evaṃ vatvā ca pana avasesabrahmavihārapubbaṅgamampissa aññesu ārammaṇesu catukkapañcakajjhānabhāvanaṃ kareyyāsīti dassento **yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti subhāvito, tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ ''karuṇā me cetovimuttī''**tiādimāha. Evaṃ mettāpubbaṅgamaṃ catukkapañcakajjhānabhāvanaṃ dassetvā puna kāyānupassanādipubbaṅgamaṃ dassetuṃ **yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti subhāvito, tato te bhikkhu evaṃ sikkhitabbaṃ ''kāye kāyānupassī''**tiādiṃ vatvā **yato kho te bhikkhu ayaṃ samādhi evaṃ bhāvito hoti subhāvito, tato tvaṃ bhikkhu yena yeneva**

gagghasītiādimāha. Tattha **gagghasī**ti gamissasi. **Phāsuṃyevā**ti iminā arahattaṃ dasseti. Arahattappatto hi sabbiriyāpathesu phāsu viharati nāma.

4. Gayāsīsasuttavaṇṇanā

64. Catutthe **etadavocā**ti attano padhānabhūmiyaṃ uppannaṃ vitakkaṃ bhikkhusaṅghassa ārocetuṃ – ‘‘pubbāhaṃ, bhikkhave’’tiādivacanaṃ avoca. **Obhāsa**nti dibbacakkhuñāṇobhāsaṃ. **Ñāṇadassana**nti dibbacakkhubhūtaṃ ñāṇasaṅkhātaṃ dassanaṃ. **Sannivutthapubba**nti ekato vasitapubbaṃ. Imasmiṃ pana sutte dibbacakkhuñāṇaṃ, iddhividhañāṇaṃ, cetopariyañāṇaṃ, yathākammupagañāṇaṃ, anāgataṃsañāṇaṃ, paccuppannaṃsañāṇaṃ, atītaṃsañāṇaṃ, pubbenivāsañāṇanti imāni tāva aṭṭha ñāṇāni pāḷiyaṃyeva āgatāni, tehi pana saddhiṃ vipassanāñāṇāni cattāri maggañāṇāni, cattāri phalañāṇāni, cattāri paccavekkhaṇañāṇāni, cattāri paṭisambhidāñāṇāni cha asādhāraṇañāṇānīti etāni ñāṇāni samodhānetvā kathentena evaṃ idaṃ suttaṃ kathitaṃ nāma hoti.

5. Abhibhāyatanasuttavaṇṇanā

65. Pañcame **abhibhāyatanānī**ti abhibhavanakāraṇāni. Kiṃ abhibhavanti? Paccanīkadhammepi ārammaṇānipi. Tāni hi paṭipakkhabhāvena paccanīkadhamme abhibhavanti, puggalassa ñāṇuttariyatāya ārammaṇāni. **Ajjhattaṃ rūpasaññī**tiādīsu pana ajjhattarūpe parikammavasena ajjhattaṃ rūpasaññī nāma hoti. Ajjhattañhi nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitārakāya vā karoti. Pītaparikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā hatthatalapādatalesu vā akkhīnaṃ pītaṭṭhāne vā karoti. Lohitaparikammaṃ karonto maṃse vā lohite vā jivhāya vā akkhīnaṃ rattaṭṭhāne vā karoti. Odātaparikammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setaṭṭhāne vā karoti. Taṃ pana sunīlakaṃ supītakaṃ sulohitakaṃ suodātaṃ na hoti, avisuddhameva hoti.

Eko bahiddhā rūpāni passatīti yassevaṃ parikammaṃ ajjhattaṃ uppannaṃ hoti, nimittaṃ pana bahiddhā, so evaṃ ajjhattaṃ parikammassa bahiddhā ca appanāya vasena ‘‘ajjhattaṃ rūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī’’ti vuccati. **Parittānī**ti avaḍḍhitāni. **Suvaṇṇadubbaṇṇānī**ti suvaṇṇāni vā hontu dubbaṇṇāni vā, parittavaseneva idaṃ abhibhāyatanaṃ vuttanti veditabbaṃ. **Tāni abhibhuyyā**ti yathā nāma sampannaggahaṇiko kaṭacchumattaṃ bhattaṃ labhitvā ‘‘kiṃ ettha bhuñjitabbaṃ atthī’’ti saṃkaḍḍhitvā ekakabaḷameva karoti, evameva ñāṇuttariko puggalo visadañāṇo ‘‘kimettha parittake ārammaṇe samāpajjitabbaṃ atthi, nāyaṃ mama bhāro’’ti tāni rūpāni abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādenevettha appanaṃ pāpetīti attho. **Jānāmi passāmī**ti iminā panassa ābhogo kathito. So ca kho samāpattito vuṭṭhitassa, na antosamāpattiyaṃ. **Evaṃsaññī hotī**ti ābhogasaññāyapi jhānasaññāyapi evaṃsaññī hoti. Abhibhavanasaññā hissa antosamāpattiyampi atthi, ābhogasaññā pana samāpattito vuṭṭhitasseva.

Appamāṇānīti vaḍḍhitappamāṇāni, mahantānīti attho. **Abhibhuyyā**ti ettha ca pana yathā mahagghaso puriso ekaṃ bhattavaḍḍhitakaṃ labhitvā ‘‘aññāpi hotu, aññāpi hotu, kiṃ esā mayhaṃ karissatī’’ti na taṃ mahantato passati, evameva ñāṇuttaro puggalo visadañāṇo ‘‘kiṃ ettha samāpajjitabbaṃ, nayidaṃ appamāṇaṃ, na mayhaṃ cittekaggatākaraṇe bhāro atthī’’ti abhibhavitvā samāpajjati, saha nimittuppādanevettha appanaṃ pāpetīti attho.

Ajjhattaṃ arūpasaññīti alābhitāya vā anatthikatāya vā ajjhattarūpe parikammasaññāvirahito.

Eko bahiddhā rūpāni passatīti yassa parikammampi nimittampi bahiddhā uppannaṃ, so evaṃ bahiddhā parikammassa ceva appanāya ca vasena ‘‘ajjhattaṃ arūpasaññī eko bahiddhā rūpāni passatī’’ti vuccati. Sesamettha catutthābhibhāyatane ca vuttanayameva. Imesu pana catūsu parittaṃ vitakkacaritavasena āgataṃ, appamāṇaṃ mohacaritavasena, suvaṇṇaṃ dosacaritavasena, dubbaṇṇaṃ rāgacaritavasena. Etesañhi etāni sappāyāni. Sā ca nesaṃ sappāyatā visuddhimagge (visuddhi. 1.43) cariyaniddese vuttā.

Pañcamaabhibhāyatanādīsu **nīlānī**ti sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. **Nīlavaṇṇānī**ti vaṇṇavasena. **Nīlanidassanānī**ti nidassanavasena. Apaññāyamānavivarāni asambhinnavaṇṇāni ekanīlāneva hutvā dissantīti vuttaṃ hoti. **Nīlanibhāsānī**ti idaṃ pana obhāsavasena vuttaṃ, nīlobhāsāni nīlappabhāyuttānīti attho. Etena nesaṃ suvisuddhataṃ dasseti. Visuddhavaṇṇavaseneva hi imāni abhibhāyatanāni vuttāni. ''Nīlakasiṇaṃ uggaṇhanto nīlasmiṃ nimittaṃ gaṇhāti pupphasmiṃ vā vatthasmiṃ vā vaṇṇadhātuyā vā''tiādikaṃ panettha kasiṇakaraṇañca parikammañca appanāvidhānañca sabbaṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.55) vitthārato vuttamevāti.

6. Vimokkhasuttavaṇṇanā

66. **Vimokkhā**ti kenaṭṭhena vimokkhā? Adhimuccanaṭṭhena. Ko panāyaṃ adhimuccanaṭṭho nāma? Paccanīkadhammehi ca suṭṭhu muccanaṭṭho, ārammaṇe ca abhirativasena suṭṭhu muccanaṭṭho, pituaṅke vissaṭṭhaṅgapaccaṅgassa dārakassa sayanaṃ viya aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavattīti vuttaṃ hoti. Ayaṃ panattho pacchime vimokkhe natthi, purimesu vimokkhesu atthi.

Rūpī rūpāni passatīti ettha ajjhattaṃ kesādīsu nīlakasiṇādivasena uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, tadassatthīti rūpī. Bahiddhāpi nīlakasiṇādīni rūpāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhattabahiddhavatthukesu kasiṇesu uppāditajjhānassa puggalassa cattāri rūpāvacarajjhānāni dassitāni. **Ajjhattaṃ arūpasaññī**ti ajjhattaṃ na rūpasaññī, attano kesādīsu anuppāditarūpāvacarajjhānoti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhāva uppāditajjhānassa rūpāvacarajjhānāni dassitāni.

Subhanteva adhimutto hotīti iminā suvisuddhesu nīlādīsu vaṇṇakasiṇesu jhānāni dassitāni. Tattha kiñcāpi antoappanāya ''subha''nti ābhogo natthi, yo pana suvisuddhaṃ subhaṃ kasiṇaṃ ārammaṇaṃ katvā viharati, so yasmā ''subhanti adhimutto hotī''ti vattabbataṃ āpajjati, tasmā evaṃ desanā katā. Paṭisambhidāmagge pana –

> ''Kathaṃ subhanteva adhimutto hotīti vimokkho? Idha bhikkhu mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ …pe… viharati. Mettāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Karuṇāsahagatena…pe… muditāsahagatena …pe… upekkhāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ…pe… viharati. Upekkhāya bhāvitattā sattā appaṭikūlā honti. Evaṃ subhanteva adhimutto hotīti vimokkho''ti (paṭi. ma. 1.212) vuttaṃ.

Sabbaso rūpasaññānantiādīsu yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.276-277) vuttameva. **Ayaṃ aṭṭhamo vimokkho**ti ayaṃ catunnaṃ khandhānaṃ sabbaso vissaṭṭhattā vimuttattā aṭṭhamo uttamo vimokkho nāma.

7-8. Anariyavohārasuttavaṇṇanā

67-68. Sattame **anariyavohārā**ti na ariyakathā sadosakathā. Yāhi cetanāhi te vohāre voharanti, tāsaṃ etaṃ nāmaṃ. Aṭṭhame vuttapaṭipakkhanayena attho veditabbo.

9. Parisāsuttavaṇṇanā

69. Navame **khattiyaparisā**ti khattiyānaṃ parisānaṃ sannipāto samāgamo. Esa nayo sabbattha. **Anekasataṃ khattiyaparisa**nti bimbisārasamāgama-ñātisamāgama-licchavisamāgamādisadisaṃ, aññesu cakkavāḷesupi labbhateva. **Sallapitapubba**nti ālāpasallāpo katapubbo. **Sākacchā**ti dhammasākacchāpi samāpajjitapubbā. **Yādisako tesaṃ vaṇṇo**ti te odātāpi honti kāḷāpi maṅguracchavīpi, satthā suvaṇṇavaṇṇo. Idaṃ pana saṇṭhānaṃ paṭicca kathitaṃ. Saṇṭhānampi ca kevalaṃ tesaṃ paññāyatiyeva. Na pana bhagavā milakkhasadiso hoti, nāpi āmuttamaṇikuṇḍalo, buddhaveseneva nisīdati. Tepi attano samānasaṇṭhānameva passanti. **Yādisako tesaṃ saro**ti te chinnassarāpi honti gaggassarāpi kākassarāpi, satthā brahmassarova. Idaṃ pana bhāsantaraṃ sandhāya

kathitaṃ. Sacepi hi satthā rājāsane nisinno katheti, ‘‘ajja rājā madhurena kathetī’’ti nesaṃ hoti. Kathetvā pakkante pana bhagavati puna rājānaṃ āgataṃ disvā ‘‘ko nu kho aya’’nti vīmaṃsā uppajjati. Tattha **ko nu kho aya**nti ‘‘imasmiṃ ṭhāne idāneva māgadhabhāsāya sīhaḷabhāsāya madhurena ākārena kathento ko nu kho ayaṃ antarahito, kiṃ devo udāhu manusso’’ti evaṃ vīmaṃsantāpi na jānantīti attho. Kimatthaṃ panevaṃ ajānantānaṃ dhammaṃ desetīti? Vāsanatthāya. Evaṃ sutopi hi dhammo anāgate paccayo hotīti anāgataṃ paṭicca deseti. **Anekasataṃ brāhmaṇaparisa**ntiādinaṃ soṇadaṇḍasamāgamādivasena ceva aññacakkavāḷavasena ca sambhavo veditabbo.

10. Bhūmicālasuttavaṇṇanā

70. Dasame **nisīdana**nti idha cammakhaṇḍaṃ adhippetaṃ. **Udenaṃ cetiya**nti udenayakkhassa vasanaṭṭhāne katavihāro vuccati. **Gotamakā**dīsupi eseva nayo. **Bhāvitā**ti vaḍḍhitā. **Bahulīkatā**ti punappunaṃ katā. **Yānīkatā**ti yuttayānaṃ viya katā. **Vatthukatā**ti patiṭṭhānaṭṭhena vatthu viya katā. **Anuṭṭhitā**ti adhiṭṭhitā. **Paricitā**ti samantato citā suvaḍḍhitā. **Susamāraddhā**ti suṭṭhu samāraddhā.

Iti aniyamena kathetvā puna niyametvā dassento **tathāgatassa kho**tiādimāha. Ettha **kappa**nti āyukappaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ kāle yaṃ manussānaṃ āyuppamāṇaṃ, taṃ paripuṇṇaṃ karonto tiṭṭheyya. **Kappāvasesaṃ vā**ti ‘‘appaṃ vā bhiyyo’’ti vuttavassasatato atirekaṃ vā. Mahāsīvatthero panāha – ‘‘buddhānaṃ aṭṭhāne gajjitaṃ nāma natthi, punappunaṃ samāpajjitvā maraṇantikavedanaṃ vikkhambhento bhaddakappameva tiṭṭheyya. Kasmā pana na ṭhitoti? Upādinnakasarīraṃ nāma khaṇḍiccādīhi abhibhuyyati, buddhā ca khaṇḍiccādibhāvaṃ appatvā pañcame āyukoṭṭhāse bahujanassa piyamanāpakāleyeva parinibbāyanti. Buddhānubuddhesu ca mahāsāvakesu parinibbutesu ekakeneva khāṇukena viya ṭhātabbaṃ hoti daharasāmaṇeraparivārena vā, tato ‘aho buddhānaṃ parisā’ti hīḷetabbataṃ āpajjeyya. Tasmā na ṭhito’’ti. Evaṃ vuttepi yo pana vuccati ‘‘āyukappo’’ti, idameva aṭṭhakathāya niyāmitaṃ.

Yathā taṃ mārena pariyuṭṭhitacittoti ettha **ta**nti nipātamattaṃ, yathā mārena pariyuṭṭhitacitto ajjhotthaṭacitto aññopi koci puthujjano paṭivijjhituṃ na sakkuṇeyya, evameva nāsakkhi paṭivijjhitunti attho. Māro hi yassa sabbena sabbaṃ dvādasa vipallāsā appahīnā, tassa cittaṃ pariyuṭṭhāti. Therassa ca cattāro vipallāsā appahīnā, tenassa māro cittaṃ pariyuṭṭhāsi. So pana cittapariyuṭṭhānaṃ karonto kiṃ karotīti? Bheravaṃ rūpārammaṇaṃ vā dasseti, saddārammaṇaṃ vā sāveti. Tato sattā taṃ disvā vā sutvā vā satiṃ vissajjetvā vivaṭamukhā honti, tesaṃ mukhena hatthaṃ pavesetvā hadayaṃ maddati, tato visaññāva hutvā tiṭṭhanti. Therassa panesa mukhe hatthaṃ pavesetuṃ kiṃ sakkhissati, bheravārammaṇaṃ pana dassesi. Taṃ disvā thero nimittobhāsaṃ nappaṭivijjhi. Bhagavā jānantoyeva kimatthaṃ yāva tatiyaṃ āmantesīti? Parato ‘‘tiṭṭhatu, bhante bhagavā’’ti yācite ‘‘tuyhevetaṃ dukkaṭaṃ, tuyhevetaṃ aparaddha’’nti dosāropanena so katanukaraṇatthaṃ.

Māro pāpimāti ettha satte anatthe niyojento māretīti **māro. Pāpimā**ti tasseva vevacanaṃ. So hi pāpadhammasamannāgatattā ‘‘pāpimā’’ti vuccati. Kaṇho, antako, namuci, pamattabandhūtipi tasseva nāmāni. **Bhāsitā kho panesā**ti ayañhi bhagavato sambodhipattiyā aṭṭhame sattāhe bodhimaṇḍeyeva āgantvā ‘‘bhagavā yadatthaṃ tumhehi pāramiyo pūritā, so vo attho anuppatto, paṭividdhaṃ sabbaññutaññāṇaṃ, kiṃ te lokavicāraṇenā’’ti vatvā yathā ajja, evameva ‘‘parinibbātu dāni, bhante bhagavā’’ti yāci. Bhagavā cassa ‘‘na tāvāha’’ntiādīni vatvā paṭikkhipi. Taṃ sandhāya – ‘‘bhāsitā kho panesā, bhante’’tiādimāha.

Tattha **viyattā**ti maggavasena byattā, tatheva **vinītā,** tathā **visāradā. Bahussutā**ti tepiṭakavasena bahu sutaṃ etesanti **bahussutā**. Tameva dhammaṃ dhārentīti **dhammadharā**. Atha vā pariyattibahussutā ceva paṭivedhabahussutā ca. Pariyattipaṭivedhadhammānaṃyeva dhāraṇato dhammadharāti evamettha attho daṭṭhabbo. **Dhammānudhammappaṭipannā**ti ariyadhammassa anudhammabhūtaṃ vipassanādhammaṃ paṭipannā. **Sāmīcippaṭipannā**ti anucchavikapaṭipadaṃ paṭipannā. **Anudhammacārino**ti anudhammaṃ caraṇasīlā. **Sakaṃ ācariyaka**nti attano ācariyavādaṃ.

Ācikkhissantītiādīni sabbāni aññamaññavevacanāni. **Sahadhammenā**ti sahetukena sakāraṇena vacanena. **Sappāṭihāriya**nti yāva niyyānikaṃ katvā dhammaṃ desessanti.

Brahmacariyanti sikkhāttayasaṅgahitaṃ sakalaṃ sāsanabrahmacariyaṃ. **Iddha**nti samiddhaṃ jhānassādavasena. **Phīta**nti vuddhipattaṃ sabbapāliphullaṃ viya abhiññāsampattivasena. **Vitthārika**nti vitthataṃ tasmiṃ tasmiṃ disābhāge patiṭṭhitavasena. **Bāhujañña**nti bahūhi ñātaṃ paṭividdhaṃ mahājanābhisamayavasena. **Puthubhūta**nti sabbākārena puthulabhāvappattaṃ. Kathaṃ? **Yāva devamanussehi suppakāsita**nti, yattakā viññujātikā devā ceva manussā ca atthi, sabbehi suṭṭhu pakāsitanti attho. **Appossukko**ti nirālayo. Tvañhi pāpima aṭṭhamasattāhato paṭṭhāya ‘‘parinibbātu dāni, bhante bhagavā, parinibbātu sugato’’ti viravanto āhiṇḍittha. Ajja dāni paṭṭhāya vigatussāho hohi, mā mayhaṃ parinibbānatthaṃ vāyāmaṃ karohīti vadati.

Sato sampajāno āyusaṅkhāraṃ ossajjīti satiṃ sūpaṭṭhitaṃ katvā ñāṇena paricchinditvā āyusaṅkhāraṃ vissajji pajahi. Tattha na bhagavā hatthena leḍḍuṃ viya āyusaṅkhāraṃ ossaji, temāsamattameva pana phalasamāpattiṃ samāpajjitvā tato paraṃ na samāpajjissāmīti cittaṃ uppādesi. Taṃ sandhāya vuttaṃ ‘‘ossajī’’ti. Ussajītipi pāṭho. **Mahābhūmicālo**ti mahanto pathavīkampo. Tadā kira dasasahassī lokadhātu kampittha. **Bhiṃsanako**ti bhayajanako. **Devadundubhiyo ca phaliṃsū**ti devabheriyo phaliṃsu, devo sukkhagajjitaṃ gajji, akālavijjulatā niccharimsu, khaṇikavassaṃ vassīti vuttaṃ hoti.

Udānaṃ udānesīti kasmā udānesi? Koci nāma vadeyya ‘‘bhagavā pacchato pacchato anubandhitvā ‘parinibbātu, bhante’ti upadduto bhayena āyusaṅkhāraṃ vissajjesī’’ti, tassokāso mā hotu, bhītassa hi udānaṃ nāma natthīti pītivegavissaṭṭhaṃ udānaṃ udānesi.

Tattha sabbesaṃ soṇasiṅgālādīnampi paccakkhabhāvato tulitaṃ paricchinnanti **tulaṃ**. Kiṃ taṃ? Kāmāvacarakammaṃ. Na tulaṃ, na vā tulaṃ sadisamassa aññaṃ lokiyaṃ kammaṃ atthīti **atulaṃ**. Kiṃ taṃ? Mahaggatakammaṃ. Atha vā kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ tulaṃ, arūpāvacaraṃ atulaṃ. Appavipākaṃ vā tulaṃ, bahuvipākaṃ atulaṃ. **Sambhava**nti sambhavahetubhūtaṃ, rāsikārakaṃ piṇḍakārakanti attho. **Bhavasaṅkhāra**nti punabbhavasaṅkhāraṇakaṃ. **Avassajī**ti vissajjesi. **Munī**ti buddhamuni. **Ajjhattarato**ti niyakajjhattarato. **Samāhito**ti upacārappanāsamādhivasena samāhito. **Abhindi kavacamivā**ti kavacaṃ viya abhindi. **Attasambhava**nti attani sañjātaṃ kilesaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – savipākaṭṭhena sambhavaṃ, bhavābhisaṅkharaṇaṭṭhena bhavasaṅkhāranti ca laddhanāmaṃ tulātulasaṅkhātaṃ lokiyakammañca ossaji, saṅgāmasīse mahāyodho kavacaṃ viya attasambhavaṃ kilesañca ajjhattarato hutvā samāhito hutvā abhindīti.

Atha vā **tula**nti tulento tīrento. **Atulañca sambhava**nti nibbānañceva sambhavañca. **Bhavasaṅkhāra**nti bhavagāmikammaṃ. **Avassaji munī**ti ‘‘pañcakkhandhā aniccā, pañcannaṃ khandhānaṃ nirodho nibbānaṃ nicca’’ntiādinā (paṭi. ma. 3.37-38) nayena tulayanto buddhamuni bhave ādīnavaṃ, nibbāne ca ānisaṃsaṃ disvā taṃ khandhānaṃ mūlabhūtaṃ bhavasaṅkhāraṃ kammaṃ ‘‘kammakkhayāya saṃvattatī’’ti (ma. ni. 2.81; a. ni. 4.232-233) evaṃ vuttena kammakkhayakarena ariyamaggena avassaji. Kathaṃ? **Ajjhattarato samāhito, abhindi kavacamivattasambhavaṃ**. So hi vipassanāvasena ajjhattarato, samathavasena samāhitoti evaṃ pubbabhāgato paṭṭhāya samathavipassanābalena kavacamiva attabhāvaṃ pariyonandhitvā ṭhitaṃ, attani sambhavattā ‘‘attasambhava’’nti laddhanāmaṃ sabbakilesajālaṃ abhindi. Kilesābhāvena ca kataṃ kammaṃ appaṭisandhikattā avassaṭṭhaṃ nāma hotīti evaṃ kilesappahānena kammaṃ pajahi. Pahīnakilesassa ca bhayaṃ nāma natthi, tasmā abhītova āyusaṅkhāraṃ ossajji, abhītabhāvañāpanatthañca udānaṃ udānesīti veditabbo.

Yaṃ mahāvātāti yena samayena yasmiṃ vā samaye mahāvātā. **Vāyantī**ti upakkhepakavātā nāma uṭṭhahanti, te vāyantā saṭṭhisahassādhikanavayojanasatasahassabahalaṃ udakasandhārakavātaṃ upacchindanti, tato ākāse udakaṃ bhassati, tasmiṃ bhassante pathavī bhassati, puna vāto attano balena

antodhammakaraṇe viya udakaṃ ābandhitvā gaṇhāti, tato udakaṃ uggacchati, tasmiṃ uggacchante pathavī uggacchati. Evaṃ udakaṃ kampitaṃ pathaviṃ kampeti. Etañca kampanaṃ yāvajjakālāpi hotiyeva, bahubhāvena pana ogacchanuggacchanaṃ na paññāyati.

Mahiddhikā mahānubhāvāti ijjhanassa mahantatāya mahiddhikā, anubhavitabbassa mahantatāya mahānubhāvā. **Parittā**ti dubbalā. **Appamāṇā**ti balavā. **So imaṃ pathaviṃ kampetī**ti so iddhiṃ nibbattetvā saṃvejento mahāmoggallāno viya, vīmaṃsanto vā mahānāgattherassa bhāgineyyo saṅgharakkhitasāmaṇero viya pathaviṃ kampeti. **Saṅkampetī**ti samantato kampeti. **Sampakampetī**ti tasseva vevacanaṃ. Iti imesu aṭṭhasu pathavikampesu paṭhamo dhātukopena, dutiyo iddhānubhāvena, tatiyacatutthā puññatejena, pañcamo ñāṇatejena, chaṭṭho sādhukāradānavasena, sattamo kāruññasabhāvena, aṭṭhamo ārodanena. Mātukucchiṃ okkamante ca tato nikkhamante ca mahāsatte tassa puññatejena pathavī akampittha, abhisambodhiyaṃ ñāṇatejābhihatā hutvā akampittha, dhammacakkappavattane sādhukārabhāvasaṇṭhitā sādhukāraṃ dadamānā akampittha, āyusaṅkhāraossajjane kāruññasabhāvasaṇṭhitā cittasaṅkhobhaṃ asahamānā akampittha, parinibbāne ārodanavegatunnā hutvā akampittha. Ayaṃ panattho pathavidevatāya vasena veditabbo. Mahābhūtapathaviyā panetaṃ natthi acetanattā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Bhūmicālavaggo sattamo.

(8) 3. Yamakavaggo

1-2. Saddhāsuttadvayavaṇṇanā

71-72. Aṭṭhamassa paṭhame **no ca sīlavā**ti na sīlesu paripūrakārī. **Samantapāsādiko**ti samantato pasādajanako. **Sabbākāraparipūro**ti sabbehi samaṇākārehi samaṇadhammakoṭṭhāsehi paripūro. Dutiye **santā**ti paccanīkasantatāya santā. **Vimokkhā**ti paccanīkadhammehi vimuttattā ca vimokkhā.

3-9. Maraṇassatisuttadvayādivaṇṇanā

73-79. Tatiye **bhāvetha no**ti bhāvetha nu. **Sāsana**nti anusiṭṭhi. **Āsavānaṃ khayāyā**ti arahattaphalatthāya. Catutthe **patihitāyā**ti paṭipannāya. **So mamassa antarāyo**ti so mama jīvitantarāyopi, puthujjanakālakiriyaṃ karontassa saggantarāyopi maggantarāyopi assa. **Satthakā vā me vātā**ti satthaṃ viya aṅgamaṅgāni kantantīti satthakā. Pañcamādīni vuttanayāneva. Navame **saṃsaggārāmatā**ti pañcavidhe saṃsagge ārāmatā.

10. Kusītārambhavatthusuttavaṇṇanā

80. Dasame **kusītavatthūnī**ti kusītassa alasassa vatthūni patiṭṭhā, kosajjakāraṇānīti attho. **Kammaṃ kattabbaṃ hotī**ti cīvaravicāraṇādikammaṃ kattabbaṃ hoti. **Na vīriyaṃ ārabhatī**ti duvidhampi vīriyaṃ nārabhati. **Appattassā**ti jhānavipassanāmaggaphaladhammassa appattassa pattiyā. **Anadhigatassā**ti tasseva anadhigatassa adhigamatthāya. **Asacchikatassā**ti tadeva asacchikatassa sacchikaraṇatthāya. **Idaṃ paṭhama**nti idaṃ ‘‘handāhaṃ nipajjāmī’’ti evaṃ osīdanaṃ paṭhamaṃ kusītavatthu. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo. **Māsācitakaṃ maññe**ti ettha pana māsācitaṃ nāma tintamāso. Yathā tintamāso garuko hoti, evaṃ garukoti adhippāyo. **Gilānā vuṭṭhito hotī**ti gilāno hutvā pacchā vuṭṭhito hoti. **Ārambhavatthūnī**ti vīriyakāraṇāni. Tesampi imināva nayena attho veditabbo. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Yamakavaggo aṭṭhamo.

(9) 4. Sativaggo

1-2. Satisampajaññasuttavaṇṇanā

81-82. Navamassa paṭhamaṃ heṭṭhā vuttanayameva. Dutiye **saddho**ti duvidhāya saddhāya samannāgato. **No cupasaṅkamitā**ti na upaṭṭhahati. **No ca paripucchitā**ti atthānatthaṃ kāraṇākāraṇaṃ paripucchitā na hoti. **Samannāgato**ti sāmiatthe paccattaṃ, samannāgatassāti vuttaṃ hoti. **Ekantapaṭibhānā tathāgataṃ dhammadesanā hotī**ti tathāgatassa ekantapaṭibhānā dhammadesanā hoti, ekanteneva paṭibhāti upaṭṭhātīti attho.

3. Mūlakasuttavaṇṇanā

83. Tatiye **sabbe dhammā**ti pañcakkhandhā. **Chandamūlakā**ti ajjhāsayacchando kattukamyatāchando taṃ mūlaṃ etesanti chandamūlakā. Manasikārato sambhavantīti **manasikārasambhavā**. Phassato samudenti rāsī bhavantīti **phassasamudayā**. Vedanāya samosarantīti **vedanāsamosaraṇā**. Samādhi etesaṃ pamukhoti **samādhippamukhā**. Jeṭṭhakaṭṭhena sati adhipati etesanti **satādhipateyyā,** satijeṭṭhakāti attho. Paññā uttarā etesanti **paññuttarā**. Vimutti eva sāro etesanti **vimuttisārā**. Ettha ca chandamūlakādayo cattāropi lokiyā kathitā, sesā lokiyalokuttaramissakāti.

4. Corasuttavaṇṇanā

84. Catutthe **mahācoro**ti rajjantare dubbhituṃ samattho mahācoro. **Pariyāpajjatī**ti pariyādānaṃ gacchati. **Na ciraṭṭhitiko hotī**ti addhānaṃ pālento ṭhātuṃ na sakkoti. **Appaharantassa paharatī**ti attano averine appaharante guṇasampanne ca mahallake ca taruṇadārake ca appaharitabbayuttake paharati. **Anavasesaṃ ādiyatī**ti nissesaṃ gaṇhāti. Byattacorānañhi idaṃ vattaṃ – parassa dvīsu sāṭakesu eko gahetabbo, ekasmiṃ sante dubbalaṃ datvā thiro gahetabbo. Puṭabhattataṇḍulādīsu ekaṃ koṭṭhāsaṃ datvā eko gahetabboti. **Accāsanne kammaṃ karotī**ti gāmanigamarājadhānīnaṃ āsannaṭṭhāne corikakammaṃ karoti. **Na ca nidhānakusalo hotī**ti yaṃ laddhaṃ, taṃ dakkhiṇeyye nidahituṃ cheko na hoti, paralokamaggaṃ na sodheti.

5. Samaṇasuttavaṇṇanā

85. Pañcame **yaṃ samaṇenā**ti yaṃ guṇajātaṃ samaṇena pattabbaṃ. **Vusīmatā**ti brahmacariyavāsaṃvutena. **Mutto mocemi bandhanā**ti ahaṃ sabbabandhanehi mutto hutvā mahājanampi rāgādibandhanato mocemi. **Paramadanto**ti aññena kenaci asikkhāpito acodito sayambhuñāṇena paṭivijjhitvā paramadamathena dantattā paramadanto nāma. **Parinibbuto**ti kilesaparinibbānena parinibbuto.

6. Yasasuttavaṇṇanā

86. Chaṭṭhe **mā ca mayā yaso**ti yaso ca mayā saddhiṃ mā gañchi. **Akasiralābhī**ti vipulalābhī. **Sīlapaññāṇa**nti sīlañceva ñāṇañca. **Saṅgammā**ti sannipatitvā. **Samāgammā**ti samāgantvā. **Saṅgaṇikavihāra**nti gaṇasaṅgaṇikavihāraṃ. **Na hi nūname**ti na hi nūna ime. **Tathā hi paname**ti tathā hi pana ime. **Aṅgulipatodakehī**ti aṅgulipatodayaṭṭhiṃ katvā vijjhanena. **Sañjagghante**ti mahāhasitaṃ hasante. **Saṃkīḷante**ti keḷiṃ karonte.

7. Pattanikujjanasuttavaṇṇanā

87. Sattame **nikkujjeyyā**ti tena dinnassa deyyadhammassa appaṭiggahaṇatthaṃ pattanikkujjanakammavācāya nikujjeyya, na adhomukhaṭhapanena. **Alābhāyā**ti catunnaṃ paccayānaṃ

alābhatthāya. **Anatthāyā**ti upaddavāya avaḍḍhiyā. **Ukkujjeyyā**ti ukkujjanakammavācāya ukkujjeyya.

8. Appasādapavedanīyasuttavaṇṇanā

88. Aṭṭhame **appasādaṃ pavedeyyu**nti appasannabhāvaṃ jānāpeyyuṃ. Appasādaṃ pavedentena pana kiṃ kātabbanti? Nisinnāsanato na uṭṭhātabbaṃ na vanditabbaṃ na paccuggamanaṃ kātabbaṃ, na deyyadhammo dātabbo. **Agocare**ti pañcavidhe agocare.

9. Paṭisāraṇīyasuttavaṇṇanā

89. Navame **dhammikañca gihipaṭissava**nti ''imaṃ temāsaṃ idheva vasitabba''nti vutto ''evaṃ hotū''tiādinā nayena paṭissavaṃ. **Na saccāpetī**ti vuttaṃ na saccaṃ karoti visaṃvādeti.

10. Sammāvattanasuttavaṇṇanā

90. Dasame **paccekaṭṭhāne**ti adhipatiṭṭhāne jeṭṭhakaṭṭhāne. Tañhi jeṭṭhakaṃ katvā kiñci saṅghakammaṃ kātuṃ na labhati. **Na ca tena mūlena vuṭṭhāpetabbo**ti taṃ mūlaṃ katvā abbhānakammaṃ kātuṃ na labhati. Sesaṃ sabbattha uttānamevāti.

Sativaggo navamo.

(10) 5. Sāmaññavaggo

91. Ito paraṃ **atha kho bojjhā upāsikā**tiādīsu bojjhā upāsikā, sirimā upāsikā, padumā upāsikā, sutanā upāsikā, manujā upāsikā, uttarā upāsikā, muttā upāsikā, khemā upāsikā, rucī upāsikā, cundī rājakumārī, bimbī upāsikā, sumanā rājakumārī, mallikā devī, tissā upāsikā, tissāmātā upāsikā, soṇā upāsikā, soṇāya mātā upāsikā, kāṇā upāsikā, kāṇamātā upāsikā, uttarā nandamātā, visākhā migāramātā, khujjuttarā upāsikā, sāmāvatī upāsikā, suppavāsā koliyadhītā, suppiyā upāsikā, nakulamātā gahapatānīti imāsaṃ ettakānaṃ aṭṭhaṅgasamannāgataṃ uposathakammameva kathitaṃ. Icchantena vitthāretvā kathetabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Aṭṭhakanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Navakanipāta-aṭṭhakathā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Sambodhivaggo

1. Sambodhisuttavaṇṇanā

1. Navakanipātassa paṭhame **sambodhipakkhikāna**nti catumaggasaṅkhātassa sambodhissa pakkhe bhavānaṃ, upakārakānanti attho. Pāḷiyaṃ āgate nava dhamme sandhāyevaṃ pucchati. **Kā upanisā**ti ko upanissayapaccayo. Abhisallekhantīti **abhisallekhikā**. Samathavipassanācittassa vivaraṇe sappāyā upakārakāti **cetovivaraṇasappāyā**. Appicchataṃ ārabbha pavattā kathā **appicchakathā**. Sesesupi eseva nayo.

Asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyāti ayamattho sālilāyakopamāya vibhāvetabbo – eko hi puriso asitaṃ gahetvā koṭito paṭṭhāya sālikkhette sāliyo lāyati. Athassa vatiṃ bhinditvā gāvo pavisiṃsu. So asitaṃ ṭhapetvā yaṭṭhiṃ ādāya teneva maggena gāvo nīharitvā vatiṃ pākatikaṃ katvā punapi asitaṃ ādāya sāliyo lāyi. Ettha sālikkhettaṃ viya buddhasāsanaṃ daṭṭhabbaṃ, sālilāyako viya yogāvacaro, asitaṃ viya paññā, lāyanakālo viya vipassanāya kammakaraṇakālo, yaṭṭhi viya asubhakammaṭṭhānaṃ, vati viya saṃvaro, vatiṃ bhinditvā gāvīnaṃ pavisanaṃ viya sahasā appaṭisaṅkhāya pamādaṃ ārabbha rāgassa uppajjanaṃ, asitaṃ ṭhapetvā yaṭṭhiṃ ādāya paviṭṭhamaggeneva gāvo nīharitvā vatiṃ paṭipākatikaṃ katvā puna koṭito paṭṭhāya sālilāyanaṃ viya asubhakammaṭṭhānena rāgaṃ vikkhambhetvā puna vipassanāya kammaṃ ārabhanakālo. Imamatthaṃ sandhāya vuttaṃ – ''asubhā bhāvetabbā rāgassa pahānāyā''ti.

Tattha **rāgassā**ti pañcakāmaguṇikarāgassa. **Mettā**ti mettākammaṭṭhānaṃ. **Byāpādassa pahānāyā**ti vuttanayeneva uppannassa kopassa pajahanatthāya. **Ānāpānassatī**ti soḷasavatthukā ānāpānassati. **Vitakkupacchedāyā**ti vuttanayeneva uppannānaṃ vitakkānaṃ upacchedanatthāya. **Asmimānasamugghātāyā**ti asmīti uppajjanakassa mānassa samugghātatthāya. **Anattasaññā saṇṭhātī**ti aniccalakkhaṇe diṭṭhe anattalakkhaṇaṃ diṭṭhameva hoti. Etesu hi tīsu lakkhaṇesu ekasmiṃ diṭṭhe itaradvayaṃ diṭṭhameva hoti. Tena vuttaṃ – ''aniccasaññino, bhikkhave, anattasaññā saṇṭhātī''ti. **Diṭṭheva dhamme nibbāna**nti diṭṭheyeva dhamme apaccayaparinibbānañca pāpuṇātīti imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

2. Nissayasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **nissayasampanno**ti patiṭṭhāsampanno. **Saddha**nti okappanasaddhaṃ. **Vīriya**nti kāyikacetasikavīriyaṃ. **Yaṃsā**ti yaṃ assa. **Ariyāya paññāyā**ti sahavipassanāya maggapaññāya. **Saṅkhāyā**ti jānitvā. **Ekaṃ paṭisevatī**ti sevitabbayuttakaṃ sevati. **Adhivāsetī**ti adhivāsetabbayuttakaṃ adhivāseti. **Parivajjetī**ti parivajjetabbayuttakaṃ parivajjeti. **Vinodetī**ti nīharitabbayuttakaṃ nīharati. **Evaṃ kho bhikkhū**ti evaṃ kho bhikkhu uggahaparipucchāvasena ceva dhammavavatthānavasena ca paṭisevitabbādīni suppaṭividdhāni supaccakkhāni katvā paṭisevanto adhivāsento parivajjento vinodento ca bhikkhu nissayasampanno nāma hotīti.

3. Meghiyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **cālikāya**nti evaṃnāmake nagare. Taṃ kira calamaggaṃ nissāya katattā olokentānaṃ calamānaṃ viya upaṭṭhāti, tasmā cālikāti saṅkhaṃ gataṃ. **Cāliyapabbate**ti sopi pabbato sabbasetattā kāḷapakkhuposathe olokentānaṃ calamāno viya upaṭṭhāti, tasmā cāliyapabbatoti vutto. Tattha mahantaṃ vihāraṃ kārayiṃsu. Iti bhagavā taṃ nagaraṃ nissāya cālikāpabbatamahāvihāre viharati. **Jantugāma**nti evaṃnāmakaṃ aparampi tasseva vihārassa gocaragāmaṃ. Jattugāmantipi paṭhanti. **Padhānatthikassā**ti padhānakammikassa. **Padhānāyā**ti samaṇadhammakaraṇatthāya. **Āgamehi tāvā**ti satthā therassa vacanaṃ sutvā upadhārento ''na tāvassa ñāṇaṃ paripakka''nti ñatvā paṭibāhanto evamāha. **Ekakamhi tāvā**ti idaṃ panassa ''evamayaṃ gantvāpi kamme anipphajjamāne nirāsaṅko hutvā pemavasena puna āgacchissatī''ti cittamaddavajananatthaṃ āha. **Natthi kiñci uttari karaṇīya**nti catūsu saccesu catunnaṃ kiccānaṃ katattā aññaṃ uttari karaṇīyaṃ nāma natthi. **Katassa vā paṭicayo**ti adhigatassa vā puna paṭicayopi natthi. Na hi bhāvitamaggo puna bhāvīyati, na pahīnakilesānaṃ puna pahānaṃ atthi. **Padhānanti kho, meghiya, vadamānaṃ kinti vadeyyāmā**ti ''samaṇadhammaṃ karomī''ti taṃ vadamānaṃ mayaṃ aññaṃ kiṃ nāma vadeyyāma.

Divāvihāraṃ nisīdīti divāvihāratthāya nisīdi. Nisīdanto ca yasmiṃ maṅgalasilāpaṭṭe pubbe anupaṭipāṭiyā pañca jātisatāni rājā hutvā uyyānakīḷikaṃ kīḷanto tividhanāṭakaparivāro nisīdi, tasmiṃyeva nisīdi. Athassa nisinnakālato paṭṭhāya samaṇabhāvo jahito viya ahosi, rājavesaṃ gahetvā nāṭakavaraparivuto setacchattassa heṭṭhā mahārahe pallaṅke nisinno viya jāto. Athassa taṃ sampattiṃ assādayato kāmavitakko udapādi. So tasmiṃyeva khaṇe mahāyodhehi gahite dve core ānetvā purato ṭhapite viya addasa. Tesu ekassa vadhaṃ āṇāpanavasenassa byāpādavitakko uppajji, ekassa bandhanaṃ āṇāpanavasena vihiṃsāvitakko. Evaṃ so latājālena rukkho viya madhumakkhikāhi madhughātako viya akusalavitakkehi parikkhitto ahosi. Taṃ sandhāya – **atha kho āyasmato meghiyassā**tiādi vuttaṃ. **Anvāsattā**ti anubaddhā samparivāritā. **Yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti evaṃ pāpavitakkehi samparikiṇṇo kammaṭṭhānaṃ sappāyaṃ kātuṃ asakkonto ''idaṃ vata disvā dīghadassī bhagavā paṭisedhesī''ti sallakkhetvā ''idaṃ kāraṇaṃ dasabalassa ārocessāmī''ti nisinnāsanato vuṭṭhāya yena bhagavā tenupasaṅkami.

4. Nandakasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **upaṭṭhānasālāya**nti bhojanasālāyaṃ. **Yenupaṭṭhānasālā**ti satthā nandakattherena madhurassarena āraddhāya dhammadesanāya saddaṃ sutvā, ''ānanda, ko eso upaṭṭhānasālāya madhurassarena dhammaṃ desetī''ti pucchitvā ''dhammakathikanandakattherassa ajja, bhante, vāro''ti sutvā ''atimadhuraṃ katvā, ānanda, eso bhikkhu dhammaṃ katheti, mayampi gantvā suṇissāmā''ti vatvā yenupaṭṭhānasālā tenupasaṅkami. **Bahidvārakoṭṭhake aṭṭhāsī**ti chabbaṇṇarasmiyo cīvaragabbhe paṭicchādetvā aññātakavesena aṭṭhāsi. **Kathāpariyosānaṃ āgamayamāno**ti ''idamavocā''ti idaṃ kathāvasānaṃ udikkhamāno dhammakathaṃ suṇanto aṭṭhāsiyeva. Athāyasmā ānando nikkhante paṭhame yāme satthu saññaṃ adāsi – ''paṭhamayāmo atikkanto, bhante, thokaṃ vissamathā''ti. Satthā tattheva aṭṭhāsi. Athāyasmā ānando majjhimayāmepi nikkhante, ''bhante, tumhe pakatiyā khattiyasukhumālā, puna buddhasukhumālāti paramasukhumālā, majjhimayāmopi atikkanto, muhuttaṃ vissamathā''ti āha. Satthā tattheva aṭṭhāsi. Tattha ṭhitakassevassa aruṇaggaṃ paññāyittha. Aruṇuggamanañca therassa ''idamavocā''ti pāpetvā kathāpariyosānañca dasabalassa chabbaṇṇasarīrasmivissajjanañca ekappahāreneva ahosi. **Aggaḷaṃ ākoṭesī**ti agganakhena dvārakavāṭaṃ ākoṭesi.

Sārajjamānarūpoti harāyamāno ottappamāno. Domanassasārajjaṃ panassa natthi. **Ettakampi no nappaṭibhāseyyā**ti paṭisambhidāppattassa appaṭibhānaṃ nāma natthi. Ettakampi na katheyyanti dasseti. **Sādhu sādhū**ti therassa dhammadesanaṃ sampahaṃsanto āha. Ayañhettha attho ''sugahitā ca te dhammadesanā sukathitā cā''ti. **Kulaputtāna**nti ācārakulaputtānañceva jātikulaputtānañca. **Ariyo ca tuṇhibhāvo**ti dutiyajjhānasamāpattiṃ sandhāyevamāha. **Adhipaññādhammavipassanāyā**ti saṅkhārapariggahavipassanāñāṇassa. **Catuppādako**ti assagoṇagadrabhādiko. **Idaṃ vatvā**ti imaṃ catūhaṅgehi samannāgataṃ dhammaṃ kathayitvā. **Vihāraṃ pāvisī**ti gandhakuṭiṃ paviṭṭho.

Kālena dhammassavaneti kāle kāle dhammassavanasmiṃ. **Dhammasākacchāyā**ti pañhakathāya. **Gambhīraṃ atthapada**nti gambhīraṃ guḷhaṃ rahassaṃ atthaṃ. **Paññāyā**ti sahavipassanāya maggapaññāya. Sammasanapaṭivedhapaññāpi uggahaparipucchāpaññāpi vaṭṭatiyeva. **Patto vā pajjati vā**ti arahattaṃ patto vā pāpuṇissati vāti evaṃ guṇasambhāvanāya sambhāveti. **Appattamānasā**ti appattaarahattā, arahattaṃ vā appattaṃ mānasaṃ etesantipi appattamānasā. **Diṭṭhadhammasukhavihāra**nti ettha diṭṭhadhammasukhavihāro lokiyopi vaṭṭati lokuttaropi.

5. Balasuttavaṇṇanā

5. Pañcame avijjākosajjasāvajjaassaddhiyesu akampanato **paññābalā**dīni daṭṭhabbāni. **Akusalasaṅkhātā**ti akusalāti ñātā. Esa nayo sabbattha. **Nālamariyā**ti ariyabhāvaṃ kātuṃ asamatthā, ariyānaṃ vā ananucchavikā. **Vodiṭṭhā**ti suṭṭhu diṭṭhā. **Vocaritā**ti manodvāre samudācārappattā. **Atthikassā**ti dhammadesanāya atthikassa. **Ājīvikābhaya**nti jīvitavuttibhayaṃ. **Asilokabhaya**nti

garahābhayaṃ. **Parisāsārajjabhaya**nti parisaṃ patvā sārajjaṃ okkamanabhayaṃ. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

6. Sevanāsuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **jīvitaparikkhārā**ti jīvitasambhārā. **Samudānetabbā**ti samāharitabbā. **Kasirena samudāgacchantī**ti dukkhena uppajjanti. **Rattibhāgaṃ vā divasabhāgaṃ vā**ti ettha rattibhāge ñatvā rattibhāgeyeva pakkamitabbaṃ, rattiṃ caṇḍavāḷādiparipanthe sati aruṇuggamanaṃ āgametabbaṃ. Divasabhāge ñatvā divā pakkamitabbaṃ, divā paripanthe sati sūriyatthaṅgamanaṃ āgametabbaṃ. **Saṅkhāpī**ti sāmaññatthassa bhāvanāpāripūriāgamanaṃ jānitvā. **So puggalo**ti padassa pana ‘‘nānubandhitabbo’’ti iminā sambandho. **Anāpucchā**ti idha pana taṃ puggalaṃ anāpucchā pakkamitabbanti attho. **Api panujjamānenā**ti api nikkaḍḍhiyamānena. Evarūpo hi puggalo sacepi dārukalāpasataṃ vā udakaghaṭasataṃ vā vālikāghaṭasataṃ vā daṇḍaṃ āropeti, mā idha vasīti nikkaḍḍhāpeti vā, taṃ khamāpetvāpi yāvajīvaṃ so anubandhitabbova, na vijahitabbo.

7. Sutavāsuttavaṇṇanā

7. Sattame **pañca ṭhānāni ajjhācaritu**nti pañca kāraṇāni atikkamituṃ. **Pāṇa**nti antamaso kunthakipillikaṃ. **Adinna**nti antamaso tiṇasalākampi parasantakaṃ. **Theyyasaṅkhāta**nti theyyacittena. **Sannidhikārakaṃ kāme paribhuñjitu**nti sannidhiṃ katvā ṭhapetvā vatthukāmakilesakāme paribhuñjituṃ abhabbo. Akappiyaṃ kāmaguṇaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Buddhaṃ paccakkhātu**nti ‘‘na buddho aya’’nti evaṃ paṭikkhipituṃ. **Dhammā**dīsupi eseva nayo. Evaṃ tāva aṭṭhakathāya āgataṃ. Pāḷiyaṃ pana imasmiṃ sutte agatigamanāni kathitāni.

8-10. Sajjhasuttādivaṇṇanā

8-10. Aṭṭhame buddhādīnaṃ paccakkhānaṃ kathitaṃ. Navame puthujjanena saddhiṃ gahitattā ‘‘āhuneyyā’’ti vuttaṃ. Dasame **gotrabhū**ti sotāpattimaggassa anantarapaccayena sikhāpattabalavavipassanācittena samannāgato. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sambodhavaggo paṭhamo.

2. Sīhanādavaggo

1. Sīhanādasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti ‘‘sace satthā cārikaṃ pakkamitukāmo assa, imasmiṃ kāle pakkameyya. Handāhaṃ cārikaṃ gamanatthāya satthāraṃ āpucchāmī’’ti cintetvā bhikkhusaṅghaparivuto upasaṅkami. **Āyasmā maṃ, bhante**ti so kira bhikkhu theraṃ mahatā bhikkhuparivārena gacchantaṃ disvā ‘‘ime bhikkhū tathāgataṃ pahāya sāriputtaṃ parivāretvā nikkhantā, gamanavicchedamassa karissāmī’’ti aṭṭhāne kopaṃ bandhitvā evamāha. Tattha **āsajjā**ti ghaṭṭetvā. **Appaṭinissajjā**ti akkhamāpetvā accayaṃ adesetvā. Kismiṃ pana so kāraṇe āghātaṃ bandhīti? Therassa kira dasabalaṃ vanditvā uṭṭhāya gacchato cīvarakaṇṇo tassa sarīraṃ phusi, vāto paharītipi vadanti. Ettakena āghātaṃ bandhitvā theraṃ mahatā parivārena gacchantaṃ disvā usūyamāno ‘‘gamanavicchedamassa karissāmī’’ti evamāha. **Ehi tvaṃ bhikkhū**ti satthā tassa bhikkhuno vacanaṃ sutvā ‘‘na taṃ bhikkhu sāriputto paharīti vutte, ‘bhante, tumhe attano aggasāvakasseva pakkhaṃ vahatha, na mayha’nti mayi manopadosaṃ katvā apāye nibbatteyyā’’ti ñatvā ‘‘sāriputtaṃ pakkosāpetvā imamatthaṃ pucchissāmī’’ti ekaṃ bhikkhuṃ āmantetvā evamāha. **Avāpuraṇaṃ ādāyā**ti kuñcikaṃ gahetvā. **Sīhanāda**nti seṭṭhanādaṃ pamukhanādaṃ appaṭivattiyanādaṃ. Evaṃ dvīhi mahātherehi ārocito bhikkhusaṅgho rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni pahāya satthu santikaṃ agamāsi. **Khīyanadhamma**nti

kathādhammaṃ.

Gūthagatanti gūthameva. Sesesupi eseva nayo. **Pathavīsamenā**ti akujjhanaṭṭhena pathaviyā samānena. Na hi pathavī ‘‘mayi suciṃ nikkhipantī’’ti somanassaṃ karoti, na ‘‘asuciṃ nikkhipantī’’ti domanassaṃ. Mayhampi evarūpaṃ cittanti dasseti. **Vipulenā**ti aparittena. **Mahaggatenā**ti mahantabhāvaṃ gatena. **Appamāṇenā**ti vaḍḍhitappamāṇena. **Averenā**ti akusalaverapuggalaverarahitena. **Abyāpajjhenā**ti niddukkhena vigatadomanassena. **So idhā**ti so anupaṭṭhitakāyānupassanāsatipaṭṭhāno bhikkhu evaṃ kareyya, mādiso kathaṃ evarūpaṃ karissati, bhanteti paṭhamaṃ sīhanādaṃ nadi. Evaṃ sabbattha yojanā veditabbā.

Rajoharaṇanti rajasammajjanacoḷakaṃ, pādapuñchanti, tasseva nāmaṃ. **Kaḷopihattho**ti pacchihattho ukkhalihattho vā. **Nantakavāsī**ti antacchinnapilotikavasano. **Sūrato**ti sucisīlo soraccena samannāgato. **Sudanto**ti suṭṭhu damathaṃ upagato. **Suvinīto**ti suṭṭhu sikkhito. **Na kañci hiṃsatī**ti visāṇādīsu gaṇhantampi piṭṭhiṃ parimajjantampi na kañci viheṭheti. **Usabhachinnavisāṇasamenā**ti usabhassa chinnavisāṇassa cittasadisena.

Aṭṭīyeyyāti aṭṭo pīḷito bhaveyya. **Harāyeyyā**ti lajjeyya. **Jiguccheyyā**ti jigucchaṃ āpajjeyya.

Medakathālikanti medakathālikā vuccati sūnakārakehi yūsanikkhamanatthāya tattha tattha katachiddā thālikā. **Parihareyyā**ti maṃsassa pūretvā ukkhipitvā gaccheyya. **Chiddāvachidda**nti parittamahantehi chiddehi samannāgataṃ. **Uggharanta**nti uparimukhehi chiddehi nikkhamamānayūsaṃ. **Paggharanta**nti adhomukhehi nikkhamamānayūsaṃ. Evamassa sakalasarīraṃ yūsamakkhitaṃ bhaveyya. **Chiddāvachidda**nti navahi vaṇamukhehi parittamahanta chiddaṃ. Evamettha aṭṭhamanavamehi dvīhi aṅgehi thero attano sarīre nicchandarāgataṃ kathesi.

Atha kho so bhikkhūti evaṃ therena navahi kāraṇehi sīhanāde nadite atha so bhikkhu. **Accayo**ti aparādho. **Maṃ accagamā**ti maṃ atikkamma abhibhavitvā pavatto. **Patigganhatū**ti khamatu. **Āyatiṃ saṃvarāyā**ti anāgate saṃvaraṇatthāya, puna evarūpassa aparādhassa akaraṇatthāya. **Tagghā**ti ekaṃsena. **Yathādhammaṃ paṭikarosī**ti yathā dhammo ṭhito, tatheva karosi, khamāpesīti vuttaṃ hoti. **Taṃ te mayaṃ paṭigganhāmā**ti taṃ tava aparādhaṃ mayaṃ khamāma. **Vuddhihesā bhikkhu ariyassa vinaye**ti esā bhikkhu ariyassa vinaye buddhassa bhagavato sāsane vuḍḍhi nāma. Katamā? Accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaritvā āyatiṃ saṃvarāpajjanā. Desanaṃ pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto **yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti, āyatiṃ saṃvaraṃ āpajjatī**ti āha. **Phalatī**ti sace hi thero na khameyya, tassa bhikkhuno tattheva sattadhā muddhā phaleyya. Tasmā bhagavā evamāha. **Sace maṃ so**ti sace maṃ ayaṃ bhikkhu khamāhīti evaṃ vadati. **Khamatu ca me so**ti ayampi cāyasmā mayhaṃ khamatūti evaṃ thero tassa accayaṃ paṭigganhitvā sayampi taṃ satthu sammukhe khamāpesīti.

2. Saupādisesasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **saupādisesa**nti saupādānasesaṃ. **Anupādisesa**nti upādānasesarahitaṃ niggahaṇaṃ. **Mattaso kārī**ti pamāṇakārī na paripūrakārī. **Na tāvāyaṃ, sāriputta, dhammapariyāyo paṭibhāsī**ti appaṭibhānaṃ nāma bhagavato natthi, na tāvāhaṃ imaṃ dhammapariyāyaṃ kathesinti ayaṃ panettha attho. **Māyimaṃ dhammapariyāyaṃ sutvā pamādaṃ āhariṃsū**ti ‘‘mayaṃ kira catūhi apāyehi muttā’’ti upari arahattatthāya vīriyaṃ akarontā mā pamādaṃ āpajjiṃsu. **Pañhādhippāyena bhāsito**ti tayā pucchitapañhassa sabhāvena kathitoti dasseti. Imesaṃ pana navannaṃ puggalānaṃ bhavesu chandarāgavinodanatthaṃ etameva atthuppattiṃ katvā – ‘‘seyyathāpi, bhikkhave, appamattakopi gūtho duggandho hoti, evameva kho khvāhaṃ, bhikkhave, appamattakampi bhavaṃ na vaṇṇemi antamaso accharāsaṅghātamattampī’’ti imaṃ suttaṃ (a. ni. 1.321) abhāsi. Na kevalañca etesaṃyeva navannaṃ puggalānaṃ gati nibaddhā, yesaṃ pana kulānaṃ tīṇi saraṇāni pañca sīlāni ekaṃ salākabhattaṃ ekaṃ pakkhiyabhattaṃ ekaṃ vassāvāsikaṃ ekā pokkharaṇī eko āvāso, evarūpāni nibaddhapuññāni atthi.

Tesampi gati nibaddhā, sotāpannasadisāneva tāni kulāni.

3. Koṭṭhikasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **diṭṭhadhammavedanīya**nti imasmiṃ yevattabhāve vipaccanakakammaṃ. **Samparāyavedanīya**nti dutiye attabhāve vipaccanakakammaṃ. **Sukhavedanīya**nti sukhavedanājanakakammaṃ. **Dukkhavedanīya**nti dukkhavedanājanakakammaṃ. **Paripakkavedanīya**nti laddhavipākavāraṃ. **Aparipakkavedanīya**nti aladdhavipākavāraṃ. **Bahuvedanīya**nti bahuvipākadāyakaṃ. **Appavedanīya**nti na bahuvipākadāyakaṃ. **Avedanīya**nti vipākavedanāya adāyakaṃ. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

4. Samiddhisuttavaṇṇanā

14. Catutthe **samiddhī**ti attabhāvasamiddhatāya evaṃladdhanāmo therassa saddhivihārikatthero. **Kimārammaṇā**ti kiṃpaccayā. **Saṅkappavitakkā**ti saṅkappabhūtā vitakkā. **Nāmarūpārammaṇā**ti nāmarūpapaccayā. Iminā cattāro arūpakkhandhā bhūtupādāyarūpañca vitakkānaṃ paccayoti dasseti. **Kva nānattaṃ gacchantī**ti kasmiṃ ṭhāne nānāsabhāvataṃ vemattaṃ gacchanti. **Dhātusū**ti rūpadhātuādīsu. Aññoyeva hi rūpavitakko, aññe saddavitakkādayoti. **Phassasamudayā**ti sampayuttaphassapaccayā. **Vedanāsamosaraṇā**ti tisso vedanā samosaraṇā. Ettakena kusalākusalamissakā kathitā. **Samādhippamukhā**tiādayo pana apacayapakkhikāti veditabbā. Tattha pubbaṅgamaṭṭhena jeṭṭhakaṭṭhena vā samādhi pamukhaṃ etesanti **samādhippamukhā**. Jeṭṭhakakāraṇaṭṭhena sati adhipateyyā etesanti **satādhipateyyā**. Maggapaññā uttarā etesanti **paññuttarā**. Phalavimuttiṃ patvā sārappattā hontīti **vimuttisārā**. Ārammaṇavasena amataṃ nibbānaṃ ogāhitvā tattha patiṭṭhitāti **amatogadhā. Tena ca mā maññī**ti tena vissajjanena ‘‘ahaṃ aggasāvakena pucchite pañhe vissajjesi’’nti mā mānaṃ vā dappaṃ vā akāsi.

5-6. Gaṇḍasuttādivaṇṇanā

15-16. Pañcame tīṇi cattāri vassāni vassagaṇā, aneke vassagaṇā uppannā assāti **anekavassagaṇiko. Tassassū**ti tassa bhaveyyuṃ. **Abhedanamukhānī**ti na kenaci bhinditvā katāni, kevalaṃ kammasamuṭṭhitāneva vaṇamukhāni. **Jegucchiyaṃyevā**ti jigucchitabbameva paṭikūlameva. **Cātumahābhūtikassā**ti catumahābhūtamayassa. **odanakummāsūpacayassā**ti odanena ceva kummāsena ca upacitassa vaḍḍhitassa. **Aniccucchādanaparimaddanabhedanaviddhaṃsanadhammassā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccadhammassa, duggandhavighātatthāya tanuvilepanena ucchādanadhammassa, aṅgapaccaṅgābādhavinodanatthāya khuddakasambāhanena parimaddanadhammassa, daharakāle vā ūrūsu sayāpetvā gabbhavāsena dussaṇṭhitānaṃ tesaṃ tesaṃ aṅgapaccaṅgānaṃ saṇṭhānasampādanatthaṃ añchanapīḷanādivasena parimaddanadhammassa, evaṃ pariharitassāpi ca bhedanaviddhaṃsanadhammassa, bhijjanavikiraṇasabhāvassevāti attho. Ettha ca aniccapadena ceva bhedanaviddhaṃsanapadehi cassa atthaṅgamo kathito, sesehi samudayo. **Nibbindathā**ti ukkaṇṭhatha pajahatha imaṃ kāyanti dasseti. Evamimasmiṃ sutte balavavipassanā kathitā. Chaṭṭhaṃ vuttanayameva. Saññāsīsena panettha ñāṇameva kathitaṃ.

7-8. Kulasuttādivaṇṇanā

17-18. Sattame **na manāpena paccuṭṭhentī**ti manavaḍḍhanena manaṃ allīyanākārena āsanā vuṭṭhāya paccuggamanaṃ na karonti. **Na manāpena abhivādentī**ti na pañcapatiṭṭhitena vandanti. **Asakkaccaṃ dentī**ti acittīkārena denti. **No sakkacca**nti sahatthā na denti. **Na upanisīdanti dhammasavanāyā**ti ‘‘dhammaṃ suṇissāmā’’ti na samīpe nisīdanti. **Na sussūsantī**ti ghaṭapiṭṭhe āsittaudakaṃ viya vivaṭṭetvā gacchati. Aṭṭhame veneyyajjhāsayavasena mettābhāvanaṃ pakkhipitvā **navaṅgasamannāgato**ti vuttaṃ.

9. Devatāsuttavaṇṇanā

19. Navame **vippaṭisāriniyo**ti vippaṭisāritaṃ maṅkubhāvaṃ āpajjimha. **Hīnaṃ kāya**nti uparidevalokaṃ upādāya heṭṭhimo hīnoti vuccati. **No ca kho yathāsatti yathābalaṃ saṃvibhajimhā**ti attano sattiyā ca balassa ca anurūpena sīlavantānaṃ saṃvibhāgaṃ katvā na bhuñjimhā.

10. Velāmasuttavaṇṇanā

20. Dasame **api nu te, gahapati, kule dānaṃ dīyatī**ti nayidaṃ bhagavā bhikkhusaṅghassa dānaṃ sandhāya pucchati. Seṭṭhissa hi ghare bhikkhusaṅghassa niccaṃ paṇītadānaṃ dīyati, na taṃ satthā na jānāti. Lokiyamahājanassa pana diyyamānadānaṃ atthi, taṃ lūkhaṃ hoti, seṭṭhissa cittaṃ na pīṇeti. Taṃ pucchāmīti pucchati. **Kaṇājaka**nti sakuṇḍakabhattaṃ, sakuṇḍakehipi kaṇikataṇḍuleheva pakkaṃ. **Biḷaṅgadutiya**nti kañjiyadutiyaṃ. **Asakkaccaṃ detī**ti asakkaritvā deti. **Acittīkatvā**ti acittīkārena dakkhiṇeyya agāravena deti. **Asahatthā detī**ti sahatthena adatvā parahatthena deti, āṇattimattameva karotīti attho. **Apaviddhaṃ detī**ti na nirantaraṃ deti, saṃvaccharikaṃ soṇḍabali viya hoti. **Anāgamanadiṭṭhiko detī**ti na kammañca phalañca saddahitvā deti.

Yattha yatthāti tīsu kulasampadāsu yasmiṃ yasmiṃ kule. **Na uḷārāya bhattabhogāyā**tiādīsu nānaggarasasugandhasālibhojane upanīte cittaṃ na namati, ‘‘harathetaṃ rogavaḍḍhana’’nti vatvā yena vā tena vā ḍākena saddhiṃ sakuṇḍakabhattaṃ amataṃ viya sampiyāyamāno bhuñjati. Kāsikādīsu varavatthesu upanītesu ‘‘harathetāni nivāsentassa paṭicchādetumpi na sakkonti, gattesupi na saṇṭhahantī’’ti vatvā nāḷikerasāṭakamūlatacasadisāni pana thūlavatthāni ‘‘imāni nivāsento nivatthabhāvampi jānāti, paṭicchādetabbampi paṭicchādentī’’ti sampiyāyamāno nivāseti. Hatthiyānaassayānarathayānasuvaṇṇasivikādīsu upanītesu ‘‘harathetāni calācalāni, na sakkā ettha nisīditu’’nti vatvā jajjararathake upanīte ‘‘ayaṃ niccalo, ettha sukhaṃ nisīditu’’nti taṃ sādiyati. **Na uḷāresu pañcasu kāmaguṇesū**ti alaṅkatapaṭiyattā rūpavatiyo itthiyo disvā ‘‘yakkhiniyo maññe, etā khāditukāmā, kiṃ etāhī’’ti yathāphāsukeneva vītināmeti. **Na sussūsantī**ti sotuṃ na icchanti, na saddahantīti attho. **Na sotaṃ odahantī**ti kathitassa savanatthaṃ na sotapasādaṃ odahanti. **Sakkacca**ntiādīni vuttavipariyāyena veditabbāni.

Velāmoti jātigottarūpabhogasaddhāpaññādīhi mariyādavelaṃ atikkantehi uḷārehi guṇehi samannāgatattā evaṃladdhanāmo. **So evarūpaṃ dānaṃ adāsi mahādāna**nti ettha ayaṃ anupubbīkathā – so kira atīte bārāṇasiyaṃ purohitagehe paṭisandhiṃ gaṇhi, velāmakumārotissa nāmaṃ akaṃsu. So soḷasavassakāle bārāṇasirājakumārena saddhiṃ sippuggahaṇatthaṃ takkasilaṃ agamāsi. Te ubhopi disāpāmokkhassa ācariyassa santike sippaṃ paṭṭhapayiṃsu. Yathā ca te, evaṃ aññepi jambudīpe caturāsītisahassarājakumārā. Bodhisatto attanā gahitaṭṭhāne piṭṭhiācariyo hutvā caturāsīti rājakumārasahassāni sikkhāpeti, sayampi soḷasavassehi gahetabbasippaṃ tīhi vassehi uggaṇhi. Ācariyo ‘‘velāmakumārassa sippaṃ paguṇa’’nti ñatvā, ‘‘tātā, velāmo mayā ñātaṃ sabbaṃ jānāti, tumhe sabbepi samaggā gantvā etassa santike sippaṃ uggaṇhathā’’ti caturāsīti kumārasahassāni bodhisattassa niyyādesi.

Bodhisatto ācariyaṃ vanditvā caturāsīti kumārasahassaparivāro nikkhamitvā ekaṃ āsannanagaraṃ patvā nagarasāmikaṃ rājakumāraṃ uggaṇhāpetvā tassa sippe paguṇe jāte taṃ tattheva nivattesi. Etenupāyena caturāsīti nagarasahassāni gantvā caturāsītiyā rājakumārānaṃ sippaṃ paguṇaṃ kāretvā tasmiṃ tasmiṃ nagare taṃ taṃ nivattetvā bārāṇasirājakumāraṃ ādāya bārāṇasiṃ paccāgañchi. Manussā kumāraṃ pariyositasippaṃ rajje abhisiñciṃsu, velāmassa purohitaṭṭhānaṃ adaṃsu. Tepi caturāsītisahassarājakumārā sakesu sakesu rajjesu abhisekaṃ patvā anusaṃvaccharaṃ bārāṇasirañño upaṭṭhānaṃ āgacchanti. Te rājānaṃ disvā velāmassa santikaṃ gantvā, ‘‘ācariya, amhe rajjesu patiṭṭhitā, vadeyyātha yenattho’’ti vatvā gacchanti. Tesaṃ gamanāgamanakāle sakaṭasandamānikagāvigoṇakukkuṭasūkarādayo gaṇhantānaṃ janapado ativiya uupadduto hoti, mahājano sannipatitvā rājaṅgaṇe kandati.

Rājā velāmaṃ pakkositvā, ‘‘ācariya, upadduto janapado, rājāno gamanāgamanakāle mahāvilopaṃ karonti, manussā sandhāretuṃ na sakkonti, janapadapīḷāya upasamaṃ ekaṃ upāyaṃ karothā’’ti. Sādhu mahārāja, upāyaṃ karissāmi, tumhākaṃ yattakena janapadena attho, taṃ paricchinditvā gaṇhathāti. Rājā tathā akāsi. Velāmo caturāsītiyā rājasahassānaṃ janapade vicāretvā cakkanābhiyaṃ are viya rañño janapadasmiṃ oropesi. Tato paṭṭhāya te rājāno āgacchantāpi gacchantāpi attano attano janapadeneva sañcaranti, amhākaṃ janapadoti vilopaṃ na karonti. Rājagāravena rañño janapadampi na pīḷenti. Janapadā sannisinnā nissaddā niravā ahesuṃ. Sabbe rājāno haṭṭhatuṭṭhā ‘‘yena vo, ācariya, attho, taṃ amhākaṃ vadethā’’ti pavārayiṃsu.

Velāmo sīsaṃnhāto attano antonivesane sattaratanaparipūrānaṃ gabbhānaṃ dvārāni vivarāpetvā yāva sattamā kulaparivaṭṭā ṭhapitaṃ dhanaṃ oloketvā āyavayaṃ upadhāretvā ‘‘mayā sakalajambudīpaṃ khobhentena dānaṃ dātuṃ vaṭṭatī’’ti rañño ārocetvā gaṅgātīre dvādasayojanikā uddhanapantiyo kāretvā tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne sappimadhuphāṇitatelatilataṇḍulādīnaṃ ṭhapanatthāya mahākoṭṭhāgārāni patiṭṭhāpetvā ‘‘ekekasmiṃ ṭhāne ettakā ettakā janā saṃvidahatha, yaṃkiñci manussānaṃ laddhabbaṃ nāma atthi, tato ekasmimpi asati mayhaṃ āroceyyāthā’’ti manusse saṃvidhāya ‘‘asukadivasato paṭṭhāya velāmabrāhmaṇassa dānaṃ bhuñjantū’’ti nagare bheriṃ carāpetvā ‘‘dānaggaṃ pariniṭṭhita’’nti dānayuttehi ārocite sahassagghanakaṃ vatthaṃ nivāsetvā pañcasatagghanakaṃ ekaṃsaṃ katvā sabbālaṅkārabhūsito dānavīmaṃsanatthāya phalikavaṇṇassa udakassa suvaṇṇabhiṅgāraṃ pūretvā ‘‘imasmiṃ loke sace imaṃ dānaṃ paṭiggahetuṃ yuttarūpā dakkhiṇeyyapuggalā atthi, idaṃ udakaṃ nikkhamitvā pathaviṃ gaṇhātu. Sace natthi, evameva tiṭṭhatū’’ti saccakiriyaṃ katvā bhiṅgāraṃ adhomukhaṃ akāsi. Udakaṃ dhamakaraṇena gahitaṃ viya ahosi. Bodhisatto ‘‘suñño vata, bho, jambudīpo, ekapuggalopi dakkhiṇaṃ paṭiggahetuṃ yuttarūpo natthī’’ti vippaṭisāraṃ akatvā ‘‘sace dāyakassa vasenāyaṃ dakkhiṇā visujjhissati, udakaṃ nikkhamitvā pathaviṃ gaṇhātū’’ti cintesi. Phalikavaṇṇasadisaṃ udakaṃ nikkhamitvā pathaviṃ gaṇhi. ‘‘Idāni dānaṃ dassāmī’’ti dānaggaṃ patvā dānaṃ oloketvā yāguvelāya yāguṃ, khajjakavelāya khajjakaṃ, bhojanavelāya bhojanaṃ dāpesi. Eteneva nīhārena divase divase dānaṃ dīyati.

Tasmiṃ kho pana dānagge ‘‘idaṃ nāma atthi, idaṃ nāma natthī’’ti vattabbaṃ natthi. Idāni taṃ dānaṃ ettakamatteneva na niṭṭhaṃ gamissatīti rattasuvaṇṇaṃ nīharāpetvā suvaṇṇapātiyo kāretvā caturāsītisuvaṇṇapātisahassādīnaṃ atthāya caturāsītirājasahassānaṃ sāsanaṃ pahiṇi. Rājāno ‘‘cirassaṃ vata mayaṃ ācariyena anuggahitā’’ti sabbaṃ sampādetvā pesesuṃ. Dāne diyyamāneyeva satta vassāni satta māsā atikkantā. Atha brāhmaṇo ‘‘hiraññaṃ bhājetvā dānaṃ dassāmī’’ti mahante okāse dānaṃ sajjāpesi. Sajjāpetvā caturāsīti suvaṇṇapātisahassāni ādiṃ katvā koṭito paṭṭhāya adāsi.

Tattha **rūpiyapūrānī**ti rajatataṭṭirajataphālarajatamāsakehi pūrāni. Pātiyo pana khuddikāti na sallakkhetabbā, ekakarīsappamāṇe bhūmibhāge catassova pātiyo ṭhapayiṃsu. Pātimakuḷaṃ navaratanaṃ hoti, mukhavaṭṭito paṭṭhāya aṭṭharatanaṃ, pātimukhavaṭṭiyā chayutto ājaññaratho anupariyāyati, dadamāno pātiyā bāhirantena vaggavagge paṭiggāhake ṭhapetvā paṭhamaṃ pātiyā pakkhittaṃ datvā pacchā sandhisandhito viyojetvā pātinti evaṃ caturāsīti pātisahassāni adāsi. **Rūpiyapāti**ādīsupi eseva nayo. Etthapi ca **suvaṇṇapūrānī**ti suvaṇṇataṭṭisuvaṇṇaphālasuvaṇṇamāsakehi pūrāni. **Hiraññapūrānī**ti sattavidharatanapūrāni. **Sovaṇṇālaṅkārānī**ti suvaṇṇālaṅkārāni. **Kaṃsūpadhāraṇānī**ti rajatamayakhīrapaṭicchakāni. Tāsaṃ pana dhenūnaṃ siṅgāni suvaṇṇakosakapariyonaddhāni ahesuṃ, gīvāya sumanadāmaṃ piḷandhiṃsu, catūsu pādesu nupūrāni, piṭṭhiyaṃ varadukūlaṃ pārutaṃ, kaṇṭhe suvaṇṇaghaṇṭaṃ bandhiṃsu. **Vatthakoṭisahassānī**ti lokavohārato vīsativatthayugāni ekā koṭi, idha pana dasa sāṭakāti vuttaṃ. **Khomasukhumāna**ntiādimhi khomādīsu yaṃ yaṃ sukhumaṃ, taṃ tadeva adāsi. Yāni panetāni itthidānaṃ usabhadānaṃ majjadānaṃ samajjādānanti adānasammatāni, tānipi esa ‘‘velāmassa dānamukhe idaṃ nāma natthī’’ti vacanapathaṃ pacchindituṃ parivāratthāya adāsi. **Najjo maññe vissandantī**ti nadiyo viya vissandanti.

Iminā satthā velāmassa dānaṃ kathetvā, ‘‘gahapati, etaṃ mahādānaṃ nāñño adāsi, ahaṃ adāsiṃ. Evarūpaṃ pana dānaṃ dadantopi ahaṃ paṭiggahetuṃ yuttarūpaṃ puggalaṃ nālatthaṃ, tvaṃ mādise

buddhe lokasmiṃ diṭṭhamāne dānaṃ dadamāno kasmā cintesī''ti seṭṭhissa desanaṃ vaḍḍhento **siyā kho pana te**tiādimāha. Nanu ca yāni tadā ahesuṃ rūpavedanāsaññāsaṅkhāraviññāṇāni, tāni niruddhāni? Kasmā ''ahaṃ tena samayena velāmo brāhmaṇo''ti āhāti? Paveṇiyā avicchinnattā. Tāni hi rūpādīni nirujjhamānāni imesaṃ paccaye datvā niruddhāni aparāparaṃ avicchinnaṃ paveṇiṃ gahetvā evamāha. **Na taṃ koci dakkhiṇaṃ sodhetī**ti koci samaṇo vā brāhmaṇo vā devo vā māro vā uṭṭhāya taṃ dakkhiṇaṃ sodhetīti vattabbo nāhosi. Tañhi dakkhiṇaṃ sodhento uttamakoṭiyā buddho, heṭṭhimakoṭiyā dhammasenāpatisāriputtatherasadiso sāvako sodheyya.

Diṭṭhisampannanti dassanasampannaṃ sotāpannaṃ. **Idaṃ tato mahapphalatara**nti idaṃ sotāpannassa dinnadānaṃ lokiyamahājanassa sattamāsādhikāni satta saṃvaccharāni ettakaṃ hiraññasuvaṇṇaṃ pariccajantena dinnadānato mahapphalaṃ.

Yo ca sataṃ diṭṭhisampannānanti ettha ekassa sakadāgāmissa vasena ekuttarasataṃ sotāpanne katvā sotāpannagaṇanā veditabbā. Iminā upāyena sabbavāresu heṭṭhā heṭṭhā āgate anantarena sataguṇaṃ katvā puggalagaṇanā veditabbā.

Buddhappamukhanti ettha sammāsambuddhaṃ saṅghattheraṃ katvā nisinno saṅgho buddhappamukho saṅghoti veditabbo. **Cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissā**ti ettha cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa katavihāro nāma yattha cetiyaṃ patiṭṭhitaṃ hoti, dhammassavanaṃ karīyati, catūhi disāhi anudisāhi ca bhikkhū āgantvā appaṭipucchitvāyeva pāde dhovitvā kuñcikāya dvāraṃ vivaritvā senāsanaṃ paṭijaggitvā vasitvā yathāphāsukaṃ gacchanti. So antamaso caturataniyā paṇṇasālāpi hotu, cātuddisaṃ saṅghaṃ uddissa katavihārotveva vuccati.

Saraṇaṃ gaccheyyāti ettha maggenāgataṃ anivattanasaraṇaṃ adhippetaṃ. Apare panāhu – attānaṃ niyyādetvā dinnattā saraṇāgamanaṃ tato mahapphalataranti vuttaṃ. **Sikkhāpadāni samādiyeyyā**ti pañca sīlāni gaṇheyya. Sīlampi maggena āgataṃ anivattanasīlameva kathitaṃ. Apare panāhu – sabbasattānaṃ abhayadānassa dinnattā sīlaṃ tato mahapphalataranti vuttaṃ. **Gandhohanamatta**nti gandhaūhanamattaṃ, dvīhaṅgulīhi gaṇḍapiṇḍaṃ gahetvā upasiṅghanamattaṃ. Apare pana ''gaddohanamatta''nti pāḷiṃ vatvā gāviyā ekavāraṃ thanaañchanamattanti atthaṃ vadanti. **Mettacitta**nti sabbasattānaṃ hitānupharaṇacittaṃ. Taṃ pana appanāvaseneva gahitaṃ. **Aniccasañña**nti maggassa anantarapaccayabhāvena sikhāpattabalavavipassanaṃ.

Upamāto pana imāni dānādīni puññāni evaṃ veditabbāni – sacepi hi jambudīpaṃ bheritalasadisaṃ samatalaṃ katvā koṭito paṭṭhāya pallaṅke attharitvā ariyapuggale nisīdāpeyya, tattha sotāpannānaṃ dasa pantiyo assu, sakadāgāmīnaṃ pañca, anāgāmīnaṃ aḍḍhateyyā, khīṇāsavānaṃ diyaḍḍhā, paccekabuddhānaṃ ekā panti bhaveyya, sammāsambuddho ekakova. Ettakassa janassa dinnadānato sammāsambuddhassa dinnameva mahapphalaṃ. Itaraṃ pana –

> ''Vihāradānaṃ paṇipāto, sikkhā mettāya bhāvanā;
> Khayato sammasantassa, kalaṃ nāgghati soḷasiṃ''.

Teneva bhagavā parinibbānasamaye ''dhammānudhammappaṭipatti anuttarā pūjā''ti āha. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sīhanādavaggo dutiyo.

3. Sattāvāsavaggo

1. Tiṭhānasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **uttarakurukā**ti uttarakuruvāsino. **Adhigganhantī**ti adhibhavanti, adhikā visiṭṭhā jeṭṭhakā honti. **Amamā**ti nittaṇhā. Aṭṭhakathāyaṃ pana niddukkhāti vuttaṃ. **Apariggahā**ti ''idaṃ mayha''nti pariggaharahitā. **Niyatāyukā**ti tesañhi nibaddhaṃ āyu vassasahassameva, gatipi nibaddhā, tato cavitvā saggeyeva nibbattanti. **Satimanto**ti devatānañhi ekantasukhitāya sati thirā na hoti, nerayikānaṃ ekantadukkhitāya. Imesaṃ pana vokiṇṇasukhadukkhattā sati thirā hoti. **Idha brahmacariyavāso**ti jambudīpe buddhapaccekabuddhānaṃ uppajjanato aṭṭhaṅgikamaggabrahmacariyavāsopi idheva hoti.

2. Assakhaḷuṅkasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **javasampanno**ti padajavena sampanno. **Na vaṇṇasampanno**ti na sarīravaṇṇena sampanno. Purisakhaḷuṅkesu **javasampanno**ti ñāṇajavena sampanno. **Na vaṇṇasampanno**ti na guṇavaṇṇena sampanno. Sesaṃ pāḷinayeneva veditabbaṃ. Yañhettha vattabbaṃ siyā, taṃ tikanipātavaṇṇanāyaṃ vuttameva.

3. Taṇhāmūlakasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **taṇhaṃ paṭiccā**ti dve taṇhā esanataṇhā esitataṇhā ca. Yāya taṇhāya ajapathasaṅkupathādīni paṭipajjitvā bhoge esati gavesati, ayaṃ esanataṇhā nāma. Yā tesu esitesu gavesitesu paṭiladdhesu taṇhā, ayaṃ esitataṇhā nāma. Idha pana esanataṇhā daṭṭhabbā. **Pariyesanā**ti rūpādiārammaṇapariyesanā. Sā hi esanataṇhāya sati hoti. **Lābho**ti rūpādiārammaṇapaṭilābho. So hi pariyesanāya sati hoti.

Vinicchayo pana ñāṇataṇhādiṭṭhivitakkavasena catubbidho. Tattha ''sukhavinicchayaṃ jaññā, sukhavinicchayaṃ ñatvā ajjhattaṃ sukhamanuyuñjeyyā''ti (ma. ni. 3.323) ayaṃ ñāṇavinicchayo. ''Vinicchayāti dve vinicchayā taṇhāvinicchayo ca diṭṭhivinicchayo cā''ti (mahāni. 102) evaṃ āgatāni aṭṭhasatataṇhāvicaritāni taṇhāvinicchayo. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo diṭṭhivinicchayo. ''Chando kho, devānaminda, vitakkanidāno''ti (dī. ni. 2.358) imasmiṃ pana sutte idha vinicchayoti vutto vitakkoyeva āgato. Lābhaṃ labhitvā hi iṭṭhāniṭṭhaṃ sundarāsundaraṃ vitakkeneva vinicchinanti ''ettakaṃ me rūpārammaṇatthāya bhavissati, ettakaṃ saddhārammaṇatthāya, ettakaṃ mayhaṃ bhavissati, ettakaṃ parassa, ettakaṃ paribhuñjissāmi, ettakaṃ nidahissāmī''ti. Tena vuttaṃ – **lābhaṃ paṭicca vinicchayo**ti.

Chandarāgoti evaṃ akusalavitakkena vitakkite vatthusmiṃ dubbalarāgo ca balavarāgo ca uppajjati. Idañhi idha chandoti dubbalarāgassādhivacanaṃ. **Ajjhosāna**nti ahaṃ mamanti balavasanniṭṭhānaṃ. **Pariggaho**ti taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇaṃ. **Macchariya**nti parehi sādhāraṇabhāvassa asahanatā. Tenevassa porāṇā evaṃ vacanatthaṃ vadanti – ''idaṃ acchariyaṃ mayhameva hotu, mā aññassa acchariyaṃ hotūti pavattattā macchariyanti vuccatī''ti. **Ārakkho**ti dvārapidahanamañjūsāgopanādivasena suṭṭhu rakkhanaṃ. Adhikarotīti **adhikaraṇaṃ,** kāraṇassetaṃ nāmaṃ. **Ārakkhādhikaraṇa**nti bhāvanapuṃsakaṃ, ārakkhāhetūti attho. **Daṇḍādānā**dīsu paranisedhanatthaṃ daṇḍassa ādānaṃ **daṇḍādānaṃ**. Ekato dhārādino satthassa ādānaṃ **satthādānaṃ. Kalaho**ti kāyakalahopi vācākalahopi. Purimo **viggaho,** pacchimo **vivādo** (dī. ni. aṭṭha. 2.103). Tuvaṃtuvanti agāravavasena **tuvaṃtuvaṃvacanaṃ**.

4. Sattāvāsasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **sattāvāsā**ti sattānaṃ āvāsā, vasanaṭṭhānānīti attho. Tattha suddhāvāsāpi sattāvāsova, asabbakālikattā pana na gahitā. Suddhāvāsā hi buddhānaṃ khandhāvāraṭṭhānasadisā, asaṅkheyyakappe buddhesu anibbattesu taṃ ṭhānaṃ suññaṃ hoti. Iti asabbakālikattā na gahitā. Sesamettha viññāṇaṭṭhitīsu vuttanayeneva veditabbaṃ.

5. Paññāsuttavaṇṇanā

25. Pañcame **yato**ti yasmiṃ kāle. **Suparicitaṃ hotī**ti suṭṭhu upacitaṃ suvaḍḍhitaṃ hoti. **Kallaṃ vacanāyā**ti yuttaṃ vattuṃ. **Vītarāga**nti vigatarāgaṃ. **Asarāgadhamma**nti na sarajjanasabhāvaṃ. **Anāvattidhamma**nti anāvattanasabhāvaṃ anibbattārahaṃ, appaṭisandhikabhāveneva nirujjhanasabhāvanti attho. Imasmiṃ sutte khīṇāsavova kathito.

6. Silāyūpasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **candikāputto**ti mātu nāmavasena paññāto candikāputtatthero. **Cetasā cittaṃ hotī**ti cittavārapariyāyena cittavārapariyāyo cito vaḍḍhito hoti. **Cetasā cittaṃ suparicita**nti cittavārapariyāyena cittavārapariyāyo uparūpari sucito suvaḍḍhito hoti. **Nevassa cittaṃ pariyādiyantī**ti tāni ārammaṇāni tassa khīṇāsavassa cittuppādaṃ gahetvā khepetvā ṭhātuṃ na sakkonti. **Amissīkata**nti tāni ārammaṇāni anallīnattā tehi amissīkataṃ. **Āneñjappatta**nti aniñjanabhāvaṃ nipphandanabhāvaṃ pattaṃ.

Silāyūpoti silāthambho. **Soḷasakukkuko**ti dīghato soḷasahattho. **Heṭṭhānemaṅgamā**ti āvāṭassa heṭṭhāgatā. **Upari nemassā**ti upari āvāṭassa. **Sunikhātattā**ti ayamusalehi koṭṭetvā koṭṭetvā suṭṭhu nikhātattā. **Evameva kho**ti ettha silāyūpo viya khīṇāsavo daṭṭhabbo, mahāvātā viya chasu dvāresu uppajjanakā kilesā, catūhi disāhi āgantvā vātānaṃ silāyūpaṃ cāletuṃ asamatthabhāvo viya chasu dvāresu uppajjanakakilesānaṃ khīṇāsavassa cittaṃ cāletuṃ asamatthabhāvo veditabbo. Imasmimpi sutte khīṇāsavova kathito.

7-8. Verasuttadvayavaṇṇanā

27-28. Sattame **bhayaṃ veraṃ pasavatī**ti cittutrāsabhayañca puggalaverañca paṭilabhati. **Cetasika**nti cittanissitaṃ. **Dukkha**nti kāyavatthukaṃ. **Domanassa**nti paṭighasampayuttadukkhaṃ. Imasmiṃ sutte sotāpattimaggo kathito. Aṭṭhamaṃ bhikkhusaṅghassa kathitaṃ, imasmiṃ pana sotāpannova kathitoti vuttaṃ.

9. Āghātavatthusuttavaṇṇanā

29. Navame **āghātavatthūnī**ti āghātakāraṇāni. **Āghātaṃ bandhatī**ti kopaṃ bandhati uppādeti.

10-11. Āghātapaṭivinayasuttādivaṇṇanā

30-31. Dasame **āghātapaṭivinayā**ti āghātassa paṭivinayakāraṇāni. **Taṃ kutettha labbhā**ti ‘‘taṃ anatthacaraṇaṃ mā ahosī’’ti etasmiṃ puggale kuto labbhā, kena kāraṇena sakkā laddhuṃ, ‘‘paro nāma parassa attano cittaruciyā anatthaṃ karotī’’ti evaṃ cintetvā āghātaṃ paṭivineti. Atha vā sacāhaṃ kopaṃ kareyyaṃ, taṃ kopakaraṇaṃ ettha puggale kuto labbhā, kena kāraṇena laddhabbanti attho. Kuto lābhātipi pāṭho. Sacāhaṃ ettha kopaṃ kareyyaṃ, tasmiṃ me kopakaraṇe kuto lābhā lābhā, nāma ke siyunti attho. Imasmiñca atthe **ta**nti nipātamattameva hoti. Ekādasame **anupubbanirodhā**ti anupaṭipāṭinirodhā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sattāvāsavaggo tatiyo.

4. Mahāvaggo

1-2. Anupubbavihārasuttādivaṇṇanā

32-33. Catutthassa paṭhame **anupubbavihārā**ti anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbavihārā. Dutiye **yattha kāmā nirujjhantī**ti yasmiṃ ṭhāne kāmā vūpasammanti. **Nirodhetvā**ti appaṭivatte katvā. **Nicchātā**ti

taṇhādiṭṭhicchātānaṃ abhāvena nicchātā. **Nibbutā**ti attaparitāpanakilesānaṃ abhāvena nibbutā. **Tiṇṇā**ti kāmato tiṇṇā. **Pāraṃgatā**ti kāme pāraṃ gatā. **Tadaṅgenā**ti tena jhānaṅgena. **Ettha kāmā nirujjhantī**ti ettha paṭhamajjhāne kāmā nirujjhanti. **Te cā**ti ye paṭhamajjhānaṃ samāpajjanti, te kāme nirodhetvā nirodhetvā viharanti nāma. **Pañjaliko**ti paggahitaañjaliko hutvā. **Payirupāseyyā**ti upaṭṭhāpeyya. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo.

3. Nibbānasukhasuttavaṇṇanā

34. Tatiye **udāyī**ti lāḷudāyitthero. **Etadeva khvetthā**ti etadeva kho ettha. **Kāmasahagatā**ti kāmanissitā. **Samudācarantī**ti manodvāre sañcaranti. **Ābādhāyā**ti ābādhanāya pīḷanāya. **Pariyāyenā**ti kāraṇena. Evaṃ sabbavāresu attho veditabbo. Imasmiṃ sutte avedayitasukhaṃ nāma kathitaṃ.

4. Gāvīupamāsuttavaṇṇanā

35. Catutthe **pabbateyyā**ti pabbatacārinī. **Na suppatiṭṭhitaṃ patiṭṭhāpetvā**ti yathā suppatiṭṭhitā hoti, evaṃ na patiṭṭhāpetvā. **Taṃ nimitta**nti taṃ paṭhamajjhānasaṅkhātaṃ nimittaṃ. **Na svādhiṭṭhitaṃ adhiṭṭhātī**ti yathā suṭṭhu adhiṭṭhitaṃ hoti, na evaṃ adhiṭṭhāti. **Anabhihiṃsamāno**ti apothento aviheṭhento. **Mudu cittaṃ hoti kammañña**nti yathā vipassanācittaṃ lokuttaramaggakkhaṇe mudu kammakkhamaṃ kammayoggaṃ hoti, evamassa abhiññāpādakaṃ catutthajjhānacittaṃ mudu hoti kammaññaṃ. **Appamāṇo samādhī**ti catubrahmavihārasamādhipi maggaphalasamādhipi appamāṇo samādhi nāma, idha pana ‘‘appamāṇaṃ appamāṇārammaṇa’’nti iminā pariyāyena suppaguṇasamādhi appamāṇasamādhīti daṭṭhabbo. **So appamāṇena samādhinā subhāvitenā**ti imasmiṃ ṭhāne ayaṃ bhikkhu vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ patto. Idāni khīṇāsavassa abhiññāpaṭipāṭiṃ dassento **yassa yassa cā**tiādimāha.

5. Jhānasuttavaṇṇanā

36. Pañcame **āsavānaṃ khaya**nti arahattaṃ. **Yadeva tattha hoti rūpagata**nti tasmiṃ paṭhamajjhānakkhaṇe vatthuvasena vā cittasamuṭṭhānikādivasena vā yaṃ rūpaṃ nāma pavattati. **Vedanāgatā**dīni sampayuttavedanādīnaṃ vasena veditabbāni. **Te dhamme**ti te rūpādayo pañcakkhandhadhamme. **Aniccato**tiādīsu hutvā abhāvākārena **aniccato,** paṭipīḷanākārena **dukkhato,** rujjanākārena **rogato,** antodussanaṭṭhena **gaṇḍato,** anupaviṭṭhaṭṭhena anukantanaṭṭhena ca **sallato,** dukkhaṭṭhena **aghato,** ābādhanaṭṭhena **ābādhato,** asakaṭṭhena **parato,** palujjanaṭṭhena **palokato,** assāmikaṭṭhena **suññato,** avasavattanaṭṭhena **anattato**. **Samanupassatī**ti balavavipassanāpaññāya passati.

Tehi dhammehīti tehi pañcakkhandhadhammehi. **Paṭivāpetī**ti nibbānavasena nivatteti. **Amatāya dhātuyā**ti nibbānadhātuyā. **Cittaṃ upasaṃharatī**ti ñāṇena ānisaṃsaṃ disvā otāreti. **Santa**nti paccanīkasantatāya santaṃ. **Paṇīta**nti atappakaṃ. **So tattha ṭhito āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇātī**ti so tasmiṃ paṭhamajjhāne ṭhito taṃ balavavipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Aparo nayo – **so tehi dhammehī**ti yasmā aniccatotiādīsu aniccato palokatoti dvīhi padehi aniccalakkhaṇaṃ kathitaṃ, dukkhatotiādīhi chahi dukkhalakkhaṇaṃ, parato, suññato, anattatoti tīhi anattalakkhaṇaṃ. Tasmā so tehi evaṃ tilakkhaṇaṃ āropetvā diṭṭhehi antosamāpattiyaṃ pañcakkhandhadhammehi. **Cittaṃ paṭivāpetī**ti cittaṃ paṭisaṃharati moceti apaneti. **Upasaṃharatī**ti vipassanācittaṃ tāva savanavasena thutivasena pariyattivasena paññattivasena ca santaṃ nibbānanti evaṃ asaṅkhatāya amatāya dhātuyā upasaṃharati. Maggacittaṃ nibbānaṃ ārammaṇakaraṇavaseneva ‘‘etaṃ santaṃ etaṃ paṇīta’’nti na evaṃ vadati. Iminā panākārena taṃ paṭivijjhanto tattha cittaṃ upasaṃharatīti attho.

So tattha ṭhitoti tassā tilakkhaṇārammaṇāya vipassanāya ṭhito. **Āsavānaṃ khayaṃ pāpuṇātī**ti anukkamena cattāro magge bhāvetvā arahattaṃ pāpuṇāti. **Teneva dhammarāgenā**ti samathavipassanādhamme chandarāgena. **Dhammanandiyā**ti tasseva vevacanaṃ. Samathavipassanāsu

hi sabbaso chandarāgaṃ pariyādātuṃ sakkonto arahattaṃ pāpuṇāti, asakkonto anāgāmī hoti.

Tiṇapurisarūpake vāti tiṇapotthakarūpe vā. Dūre kaṇḍe pātetīti **dūrepātī**. Avirādhitaṃ vijjhatīti **akkhaṇavedhī. Yadeva tattha hoti vedanāgata**nti idha rūpaṃ na gahitaṃ. Kasmā? Samatikkantattā. Ayañhi heṭṭhā rūpāvacarajjhānaṃ samāpajjitvā rūpaṃ atikkamitvā arūpāvacarasamāpattiṃ samāpannoti samathavasenāpi anena rūpaṃ samatikkantaṃ, heṭṭhā rūpaṃ sammasitvā taṃ atikkamma idāni arūpaṃ sammasatīti vipassanāvasenāpi anena rūpaṃ atikkantaṃ. Āruppe pana sabbasopi rūpaṃ natthīti taṃ sandhāyapi rūpaṃ na gahitaṃ. Atha nevasaññānāsaññāyatanaṃ kasmā na gahitanti? Sukhumattā. Tasmiñhi cattāropi arūpakkhandhā sukhumā na sammasanūpagā. Tenevāha – ‘‘iti kho, bhikkhave, yāvatā saññāsamāpatti tāvatā aññāpaṭivedho’’ti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yāvatā sacittakasamāpatti nāma atthi, tāvatā oḷārike dhamme sammasato aññāpaṭivedho hoti, arahattaṃ sampajjati. Nevasaññānāsaññāyatanaṃ pana sukhumattā saññāsamāpattīti na vuccati. **Jhāyīhete**ti jhāyīhi jhānābhiratehi etāni. **Vuṭṭhahitvā**ti tato samāpattito vuṭṭhāya. **Samakkhātabbānī**ti sammā akkhātabbāni, ‘‘santāni paṇītānī’’ti evaṃ kevalaṃ ācikkhitabbāni thometabbāni vaṇṇetabbānīti.

6. Ānandasuttavaṇṇanā

37. Chaṭṭhe **sambādhe**ti pañcakāmaguṇasambādhe. **Okāsādhigamo**ti okāsassa adhigamo. **Sattānaṃ visuddhiyā**ti sattānaṃ visuddhiṃ pāpanatthāya. **Samatikkamāyā**ti samatikkamanatthāya. **Atthaṅgamāyā**ti atthaṃ gamanatthāya. **Ñāyassa adhigamāyā**ti sahavipassanakassa maggassa adhigamanatthāya. **Nibbānassa sacchikiriyāyā**ti apaccayanibbānassa paccakkhakaraṇatthāya. **Tadeva nāma cakkhuṃ bhavissatī**ti taññeva pasādacakkhu asambhinnaṃ bhavissati. **Te rūpā**ti tadeva rūpārammaṇaṃ āpāthaṃ āgamissati. **Tañcāyatanaṃ no paṭisaṃvedissatī**ti tañca rūpāyatanaṃ na jānissati. Sesesupi eseva nayo.

Udāyīti kāḷudāyitthero. **Saññīmeva nu kho**ti sacittakoyeva nu kho. Makāro padasandhimattaṃ. **Kiṃsaññī**ti katarasaññāya saññī hutvā. **Sabbaso rūpasaññāna**nti idaṃ kasmā gaṇhi, kiṃ paṭhamajjhānādisamaṅgino rūpādipaṭisaṃvedanā hotīti? Na hoti, yāva pana kasiṇarūpaṃ ārammaṇaṃ hoti, tāva rūpaṃ samatikkantaṃ nāma na hoti. Asamatikkantattā paccayo bhavituṃ sakkhissati. Samatikkantattā pana taṃ natthi nāma hoti, natthitāya paccayo bhavituṃ na sakkotīti dassetuṃ idameva gaṇhi.

Jaṭilavāsikāti jaṭilanagaravāsinī. **Na cābhinato**tiādīsu rāgavasena na **abhinato,** dosavasena na **apanato**. Sasaṅkhārena sappayogena kilese niggaṇhitvā vāretvā ṭhito, kilesānaṃ pana chinnante uppannoti **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato. Vimuttattā ṭhito**ti kilesehi vimuttattāyeva ṭhito. **Ṭhitattā santusito**ti ṭhitattāyeva santuṭṭho nāma jāto. **Santusitattā no paritassatī**ti santuṭṭhattāyeva paritāsaṃ nāpajjati. **Ayaṃ, bhante ānanda, samādhi kiṃ phalo**ti iminā ayaṃ therī tālaphalaññeva gahetvā ‘‘idaṃ phalaṃ kiṃ phalaṃ nāmā’’ti pucchamānā viya arahattaphalasamādhiṃ gahetvā ‘‘ayaṃ, bhante ānanda, samādhi kiṃ phalo vutto bhagavatā’’ti pucchati. **Aññāphalo vutto**ti aññā vuccati arahattaṃ, arahattaphalasamādhi nāmeso vutto bhagavatāti attho. **Evaṃsaññīpī**ti imāya arahattaphalasaññāya saññīpi tadāyatanaṃ no paṭisaṃvedetīti evaṃ imasmiṃ sutte arahattaphalasamādhi kathitoti.

7. Lokāyatikasuttavaṇṇanā

38. Sattame **lokāyatikā**ti lokāyatavādakā. **Satata**nti sadā. **Samita**nti nirantaraṃ. **Tiṭṭhateta**nti tiṭṭhatu etaṃ, mā etaṃ paṭṭhapetha, ko vo etena attho. **Dhammaṃ vo brāhmaṇā desessāmī**ti ahaṃ vo catusaccadhammaṃ desessāmi.

Daḷhadhammoti daḷhadhanuṃ gahetvā ṭhito. **Dhanuggaho**ti issāso. Daḷhadhanu nāma dvisahassathāmaṃ vuccati. Dvisahassathāmaṃ nāma yassa āropitassa jiyābaddho lohasīsādīnaṃ bhāro

daṇḍe gahetvā yāva kaṇḍappamāṇā ukkhittassa pathavito muccati. **Sikkhito**ti dasa dvādasa vassāni ācariyakule uggahitasippo. **Katahattho**ti eko sippameva uggaṇhāti, katahattho na hoti ayaṃ pana katahattho ciṇṇavasibhāvo. **Katūpāsano**ti rājakulādīsu dassitasippo. **Lahukena asanenā**ti anto susiraṃ katvā tūlādīhi pūretvā katalakkhaparikammena sallahukakaṇḍena. Evaṃ katañhi ekausabhagāmī dve usabhānipi gacchati…pe… aṭṭhusabhagāmī soḷasa usabhānipi gacchati. **Appakasirenā**ti niddukkhena. **Atipāteyyā**ti atikkameyya. Idaṃ vuttaṃ hoti – yathā so dhanuggaho taṃ vidatthicaturaṅgulaṃ chāyaṃ sīghameva atikkāmeti, evaṃ sakalacakkavāḷaṃ sīghaṃ sīghaṃ atikkamanasamatthena javena samannāgato. **Sandhāvanikāyā**ti padasā dhāvanena. **Evamāhaṃsū**ti evaṃ vadanti.

8. Devāsurasaṅgāmasuttavaṇṇanā

39. Aṭṭhame **samupabyūḷho ahosī**ti paccupaṭṭhito ahosi. **Saṅgāmeyyāmā**ti saṅgāmaṃ kareyyāma yujjheyyāma. **Apayiṃsuyevā**ti palāyiṃsuyeva. **Uttarenābhimukhā**ti uttarāmukhā hutvā. **Abhiyante vā**ti anubandhantiyeva. **Bhīruttānagatenā**ti bhīruttānaṃ bhayanivāraṇaṃ patiṭṭhānaṃ gatena. **Akaraṇīyā**ti yuddhena kiñci akattabbā. Kasmā pana nesaṃ saṅgāmo hotīti? Asurā hi pubbe tāvatiṃsavāsino, te cittapāṭaliyā pupphanakāle dibbapāricchattakapupphaṃ anussaranti. Tato uppannakodhā ‘‘gaṇhatha deve’’ti sammukhasammukhaṭṭhāneneva sineruṃ abhiruhanti, devāpi nikkhamanti. Tesaṃ gopālakadārakānaṃ aññamaññaṃ daṇḍakehi paharaṇasadisaṃ yuddhaṃ hoti. Sakko devarājā heṭṭhā pañcasu ṭhānesu ārakkhaṃ ṭhapetvā upari devapuraṃ parivāretvā attasadisā vajirahatthā paṭimā ṭhapāpesi. Asurā heṭṭhā pañca ṭhānāni paṭibāhitvā abhiruḷhā indapaṭimāyo disvā nivattitvā asurapurameva gacchanti.

Dakkhiṇenābhimukhāti dakkhiṇāmukhā hutvā. **Apadaṃ vadhitvā**ti nippadaṃ niravasesaṃ vadhitvā. **Adassanaṃ gato**ti māropi vaṭṭapādakaṃ katvā rūpāvacaracatutthajjhānaṃ samāpannassa cittaṃ jānāti, tadeva vipassanāpādakaṃ katvā samāpannassa cittaṃ jānāti. Arūpāvacarasamāpatti pana vaṭṭapādā vā hotu vipassanāpādā vā, taṃ samāpannassa māro cittaṃ na jānāti. Tena vuttaṃ – ‘‘adassanaṃ gato pāpimato’’ti.

9. Nāgasuttavaṇṇanā

40. Navame **āraññakassā**ti araññavāsino. **Gocarapasutassā**ti gocaraggahaṇatthāya gacchantassa. **Hatthikalabhā**ti mahantā mahantā nāgā. **Hatthicchāpā**ti taruṇapotakā. **Obhaggobhagga**nti nāmetvā nāmetvā ṭhapitaṃ. **Ogāhaṃ otiṇṇassā**ti ogāhitabbattā ogāhanti laddhanāmaṃ udakatitthaṃ otiṇṇassa. **Ogāhā uttiṇṇassā**ti udakatitthato uttiṇṇassa. **Vūpakaṭṭho**ti vūpakaṭṭho hutvā. Idāni yasmā dasabalassa hatthināgena kiccaṃ natthi, sāsane pana taṃsarikkhakaṃ puggalaṃ dassetuṃ idamāhaṭaṃ, tasmā taṃ puggalaṃ dassento **evameva kho**tiādimāha.

10. Tapussasuttavaṇṇanā

41. Dasame **mallesū**ti mallaraṭṭhe. **Idheva tāva tvaṃ, ānanda, hotī**ti idha bhagavā ‘‘tapussagahapatino idha ṭhitena ānandena saddhiṃ kathāsallāpo bhavissati, tatonidānaṃ ahaṃ mahantaṃ dhammapariyāyaṃ desessāmī’’ti ñatvā āha. **Upasaṅkamī**ti so kira bhuttapātarāso ‘‘dasabalassa upaṭṭhānaṃ gamissāmī’’ti nikkhamanto dūratova theraṃ disvā yenāyasmā ānando tenupasaṅkami. **Papāto viya khāyati, yadidaṃ nekkhamma**nti yamidaṃ pabbajjāsaṅkhātaṃ nekkhammaṃ, taṃ amhākaṃ mahāpapāto viya ogāhitvā upaṭṭhāti. **Nekkhamme cittaṃ pakkhandatī**ti pabbajjāya cittaṃ ārammaṇavasena pakkhandati, tadeva ārammaṇaṃ katvā **pasīdati,** tadeva **patiṭṭhāti,** paccanīkadhammehi ca **vimuccati. ‘Etaṃ santa’nti passato**ti etaṃ nekkhammaṃ santaṃ vigatadarathapariḷāhanti evaṃ passantānaṃ bhikkhūnaṃ. **Bahunā janena visabhāgo**ti tayidaṃ bahunā mahājanena saddhiṃ bhikkhūnaṃ visabhāgaṃ, asadisanti attho.

Kathāpābhatanti kathāmūlaṃ. **Tassa mayhaṃ, ānanda, nekkhamme cittaṃ na pakkhandatī**ti

tassa evaṃ vitakkentassāpi mayhaṃ pabbajjāya cittaṃ na otarati. **‘‘Etaṃ santa’’nti passato**ti ‘‘sādhu nekkhamma’’nti parivitakkanavasena ‘‘etaṃ nekkhammaṃ santa’’nti passantassapi. **Anāsevito**ti na āsevito na phassito na sacchikato. **Adhigammā**ti adhigantvā patvā sacchikatvā. **Tamāseveyya**nti taṃ ānisaṃsaṃ seveyyaṃ bhajeyyaṃ. **Yaṃ me**ti yena kāraṇena mayhaṃ. **Adhigammā**ti adhigantvā. **Svāssa me hoti ābādho**ti so mayhaṃ ābādhanaṭṭhena ābādho hoti. **Avitakke cittaṃ na pakkhandatī**ti avitakkavicāre dutiyajjhāne ārammaṇavasena cittaṃ na pakkhandati. **Vitakkesū**ti vitakkavicāresu. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Mahāvaggo catuttho.

5. Sāmaññavaggo

1. Sambādhasuttavaṇṇanā

42. Pañcamassa paṭhame **udāyī**ti kāḷudāyitthero. **Avidvā**ti aññāsi. **Bhūrimedhaso**ti mahāpañño. **Yo jhānamabujjhī**ti yo jhānaṃ abujjhi. **Paṭilīnanisabho**ti ekībhāvavasena paṭilīno ceva uttamaṭṭhena ca nisabho. **Munī**ti buddhamuni. **Pariyāyenā**ti ekena kāraṇena. Kāmasambādhassa hi abhāvamatteneva paṭhamajjhānaṃ okāsādhigamo nāma, na sabbathā sabbaṃ. **Tatrāpatthi sambādho**ti tasmimpi paṭhamajjhāne sambādho paṭipīḷanaṃ atthiyeva. Tatrāpitthītipi pāṭho. **Kiñca tattha sambādho**ti tasmiṃ pana jhāne kiṃ sambādho nāma. **Ayamettha sambādho**ti ayaṃ vitakkavicārānaṃ aniruddhabhāvo sambādho sampīḷā nāma. Iminā upāyena sabbavāresu attho veditabbo. **Nippariyāyenā**ti na ekena kāraṇena, atha kho āsavakkhayo nāma sabbasambādhānaṃ pahīnattā sabbena sabbaṃ okāsādhigamo nāmāti.

2. Kāyasakkhisuttavaṇṇanā

43. Dutiye **yathā yathā ca tadāyatana**nti yena yena kāraṇena yena yenākārena taṃ paṭhamajjhānasaṅkhātaṃ āyatanaṃ hoti. **Tathā tathā naṃ kāyena phusitvā viharatī**ti tena tena kāraṇena tena tenākārena taṃ samāpattiṃ sahajātanāmakāyena phusitvā viharati, samāpajjatīti attho. **Kāyasakkhi vutto bhagavatā pariyāyenā**ti yasmā tena nāmakāyena paṭhamajjhānaṃ sacchikataṃ, tasmā iminā pariyāyena kāyasakkhi vutto. **Nippariyāyenā**ti yattakaṃ kāyena sacchikātabbaṃ, sabbassa katattā ayaṃ nippariyāyena kāyasakkhi nāma.

3. Paññāvimuttasuttavaṇṇanā

44. Tatiye **paññāya ca naṃ pajānātī**ti taṃ paṭhamajjhānavipassanāpaññāya jānāti. Idhāpi pariyāyanippariyāyā purimanayeneva veditabbā. Yathā ca idha, evaṃ ito paresupi.

4. Ubhatobhāgavimuttasuttavaṇṇanā

45. Catutthaṃ ubhayena veditabbaṃ. Ettha ca **ubhatobhāgavimutto**ti ubhatobhāgehi samathavipassanānaṃ paccanīkakilesehi vimutto. Pariyosāne pana samāpattiyā rūpakāyato, ariyamaggena nāmakāyato vimuttoyeva ubhatobhāgavimuttoti veditabbo.

5-10. Sandiṭṭhikadhammasuttādivaṇṇanā

46-51. Pañcamādīsu **sandiṭṭhiko**ti sayaṃ passitabbako. **Nibbāna**nti kilesanibbānaṃ. **Parinibbāna**nti tasseva vevacanaṃ. **Tadaṅganibbāna**nti paṭhamajjhānādinā tena tena aṅgena nibbānaṃ. **Diṭṭhadhammanibbāna**nti ismiṃyeva attabhāve nibbānaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sāmaññavaggo pañcamo.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakavaṇṇanā

52. Ito paresu **khema**nti nirupaddavaṃ. **Khemappatto**ti khemabhāvaṃ patto. **Sikkhādubbalyānī**ti sikkhāya dubbalabhāvakaraṇāni. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Navakanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Dasakanipāta-aṭṭhakathā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Ānisaṃsavaggo

1. Kimatthiyasuttavaṇṇanā

1. Dasakanipātassa paṭhame **kusalāni sīlānī**ti anavajjasīlāni. Amaṅkubhāvassa avippaṭisārassa atthāya saṃvattantīti **avippaṭisāratthāni**. So nesaṃ ānisaṃsoti **avippaṭisārānisaṃsāni. Yathābhūtañāṇadassanattho**tiādīsu **yathābhūtañāṇadassanaṃ** nāma taruṇavipassanā, **nibbidā** nāma balavavipassanā, **virāgo** nāma maggo, **vimutti** nāma arahattaphalaṃ, **ñāṇadassanaṃ** nāma paccavekkhaṇañāṇaṃ. **Aggāya parentī**ti arahattatthāya gacchanti.

2. Cetanākaraṇīyasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **na cetanāya karaṇīya**nti na cetetvā kappetvā pakappetvā kātabbaṃ. **Dhammatā esā**ti dhammasabhāvo eso kāraṇaniyamo ayaṃ. **Abhisandentī**ti pavattenti. **Paripūrentī**ti paripuṇṇaṃ karonti. **Apārā pāraṃ gamanāyā**ti orimatīrabhūtā tebhūmakavaṭṭā nibbānapāraṃ gamanatthāya.

3-5. Upanisasuttattayavaṇṇanā

3-5. Tatiye **hatūpaniso**ti hatakāraṇo. Catutthapañcamesu dvīhi therehi kathitabhāvova viseso.

6. Samādhisuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **neva pathaviyaṃ pathavīsaññī assā**ti pathaviṃ ārammaṇaṃ katvā pathavīti evaṃ uppannāya saññāya saññī na bhaveyya. **Āpā**dīsupi eseva nayo. **Na idhaloke**ti idhaloke uppajjanakacatukkapañcakajjhānasaññāya na saññī bhaveyya. **Na paraloke**ti paraloke uppajjanakacatukkapañcakajjhānasaññāya na saññī bhaveyya. **Saññī ca pana assā**ti atha ca panassa samāpatti savitakkasamāpattiyeva assāti vuccati. **Etaṃ santaṃ etaṃ paṇīta**nti santaṃ santanti appetvā

nisinnassa divasampi cittuppādo ‘‘santaṃ santa’’nteva pavattati, paṇītaṃ paṇītanti appetvā nisinnassa divasampi cittuppādo ‘‘paṇītaṃ paṇīta’’nteva pavattati. **Yadidaṃ sabbasaṅkhārasamatho**ti nibbānaṃ nibbānanti appetvā nisinnassa divasampi cittuppādo ‘‘nibbānaṃ nibbāna’’nteva pavattatīti sabbampetaṃ phalasamāpattisamādhiṃ sandhāya vuttaṃ.

7. Sāriputtasuttavaṇṇanā

7. Sattame **saññī ca panāhaṃ, āvuso, tasmiṃ samaye ahosi**nti, āvuso, tasmiṃ samaye ahaṃ ‘‘bhavanirodho nibbāna’’nti imāya phalasamāpattisaññāya saññī ahosiṃ. Sacittakā me sā samāpatti ahosīti paccavekkhaṇā kathitā.

8. Jhānasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **samantapāsādiko**ti pasādāvahānaṃyeva kāyakammādīnaṃ sabbhāvato samanto pāsādiko. **Sabbākāraparipūro**ti sabbehi kāraṇehi paripuṇṇo.

9. Santavimokkhasuttavaṇṇanā

9. Navame **santā**ti ārammaṇasantatāyapi aṅgasantatāyapi santā. **Vimokkhā**ti paccanīkadhammehi vimuttattā ārammaṇe ca nirāsaṅkabhāvena suṭṭhu muttattā evaṃladdhanāmā. **Atikkamma rūpe**ti rūpajjhānāni atikkamitvā pavattā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Ānisaṃsavaggo paṭhamo.

2. Nāthavaggo

1. Senāsanasuttavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **pañcaṅgasamannāgato**ti pañcahi guṇaṅgehi samannāgato. **Nātidūraṃ hoti naccāsanna**nti yañhi atidūre hoti, piṇḍāya caritvā tattha gacchantassa kāyacittadarathā hoti, tato anuppannaṃ vā samādhiṃ uppādetuṃ uppannaṃ vā thiraṃ kātuṃ na sakkoti. Accāsannaṃ bahujanākiṇṇaṃ hoti. Cattālīsausabhamatte pana padese vasataṃ dūrāsannadosavimuttañca gamanāgamanasampannaṃ nāma hoti. **Divāappākiṇṇa**nti divasabhāge mahājanena anākiṇṇaṃ.

2. Pañcaṅgasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **kevalī**ti kevalehi sakalehi guṇehi samannāgato. **Vusitavā**ti vutthabrahmacariyavāso. **Asekhenā**ti asekhadhammapariyāpannena lokuttarena. **Sīlakkhandhenā**ti sīlarāsinā. **Vimuttikkhandhenā**ti ettha ṭhapetvā sīlādayo tayo sesā phaladhammā vimutti nāma, vimuttiñāṇadassanaṃ paccavekkhaṇañāṇaṃ, taṃ lokiyameva.

3-4. Saṃyojanasuttādivaṇṇanā

13-14. Tatiye **orambhāgiyānī**ti heṭṭhābhāgiyāni. **Uddhambhāgiyānī**ti uparibhāgiyāni. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitaṃ. Catutthe **khilavinibandhā** pañcakanipāte vitthāritāyeva. **Ārohapariṇāhenā**ti dīghaputhulantena.

5. Appamādasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **evameva kho**ti yathā sabbasattānaṃ sammāsambuddho aggo, evaṃ sabbesaṃ

kusaladhammānaṃ kārāpakaappamādo aggoti daṭṭhabbo. Nanu cesa lokiyova, kusaladhammā pana lokuttarāpi. Ayañca kāmāvacarova, kusaladhammā pana catubhūmakā. Kathamesa tesaṃ aggoti? Paṭilābhakattena. Appamādena hi te paṭilabhanti, tasmā so tesaṃ aggo. Teneva vuttaṃ – **sabbe te appamādamūlakā**ti.

Jaṅgalānanti pathavitalacārīnaṃ. **Pāṇāna**nti sapādakapāṇānaṃ. **Padajātānī**ti padāni. **Samodhānaṃ gacchantī**ti odhānaṃ pakkhepaṃ gacchanti. **Aggamakkhāyatī**ti seṭṭhamakkhāyati. **Yadidaṃ mahantattenā**ti mahantabhāvena aggamakkhāyati, na guṇaggenāti attho. **Vassika**nti sumanapupphaṃ. Idaṃ kira suttaṃ sutvā bhātiyamahārājā vīmaṃsitukāmatāya ekasmiṃ gabbhe catujātigandhehi paribhaṇḍaṃ katvā sugandhapupphāni āharāpetvā ekassa samuggassa majjhe sumanapupphamuṭṭhiṃ ṭhapetvā sesāni tassa samantato muṭṭhiṃ katvā ṭhapetvā dvāraṃ pidhāya bahi nikkhanto. Athassa muhuttaṃ bahi vītināmetvā dvāraṃ vivaritvā pavisantassa sabbapaṭhamaṃ sumanapupphagandho ghānaṃ pahari. So mahātalasmiṃyeva mahācetiyābhimukho nipajjitvā ‘‘vassikaṃ tesaṃ agganti kathentena sukathitaṃ sammāsambuddhenā’’ti cetiyaṃ vandi. **Khuddarājāno**ti khuddakarājāno. Kūṭarājānotipi pāṭho.

6. Āhuneyyasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **gotrabhū**ti sikhāpattavipassanābhūtena nibbānārammaṇena gotrabhuñāṇena samannāgato.

7. Paṭhamanāthasuttavaṇṇanā

17. Sattame **sanāthā**ti sañātakā bahuñātivaggā hutvā viharatha. Nāthaṃ karontīti **nāthakaraṇā,** attano sanāthabhāvakarā patiṭṭhākarāti attho. **Kalyāṇamitto**tiādīsu sīlādiguṇasampannā kalyāṇā mittā assāti **kalyāṇamitto**. Tevassa ṭhānanisajjādīsu saha ayanato sahāyāti **kalyāṇasahāyo**. Cittena ceva kāyena ca kalyāṇamittesuyeva sampavaṅko oṇatoti **kalyāṇasampavaṅko. Suvaco hotī**ti sukhena vattabbo hoti, sukhena anusāsitabbo. **Khamo**ti gāḷhena pharusena kakkhaḷena vutto khamati na kuppati. **Padakkhiṇaggāhī anusāsani**nti yathā ekacco ovadiyamāno vāmato gaṇhāti, paṭippharati vā, assuṇanto vā gacchati, evaṃ akatvā ‘‘ovadatha, bhante, anusāsatha, tumhesu anovadantesu ko añño ovadissatī’’ti padakkhiṇaṃ gaṇhāti.

Uccāvacānīti uccanīcāni. **Kiṃkaraṇīyānī**ti ‘‘kiṃ karomī’’ti evaṃ vatvā kattabbakammāni. Tattha uccakammaṃ nāma cīvarassa karaṇaṃ rajanaṃ, cetiye sudhākammaṃ, uposathāgāracetiyagharabodhigharesu kattabbakammanti evamādi. Avacakammaṃ nāma pādadhovanamakkhanādikhuddakakammaṃ. **Tatrūpāyāyā**ti tatrupagamaniyāya. **Alaṃ kātu**nti kātuṃ samattho hoti. **Alaṃ saṃvidhātu**nti vicāretuṃ samattho hoti.

Dhamme assa kāmo sinehoti **dhammakāmo,** tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ piyāyatīti attho. **Piyasamudāhāro**ti parasmiṃ kathente sakkaccaṃ suṇāti, sayañca paresaṃ desetukāmo hotīti attho. **Abhidhamme abhivinaye**ti ettha dhammo abhidhammo, vinayo abhivinayoti catukkaṃ veditabbaṃ. Tattha **dhammo**ti suttantapiṭakaṃ. **Abhidhammo**ti satta pakaraṇāni. **Vinayo**ti ubhatovibhaṅgo. **Abhivinayo**ti khandhakaparivārā. Atha vā suttantapiṭakampi abhidhammapiṭakampi dhammo eva, maggaphalāni abhidhammo. Sakalavinayapiṭakaṃ vinayo, kilesavūpasamakaraṇaṃ abhivinayo. Iti sabbasmimpi ettha dhamme ca abhidhamme ca vinaye ca abhivinaye ca uḷārapāmojjo hotīti attho. **Kusalesu dhammesū**ti kāraṇatthe bhummaṃ, cātubhūmakakusaladhammakāraṇā tesaṃ adhigamatthāya anikkhittadhuro hotīti attho.

8. Dutiyanāthasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **therānukampitassā**ti therehi ovādānusāsanidānasamussāhitāya hitapharaṇāya

anukampitassa.

9. Paṭhamaariyāvāsasuttavaṇṇanā

19. Navame **ariyavāsā**ti ariyānaṃ āvāso, te āvasiṃsu āvasanti āvasissantīti ariyāvāsā. **Yadariyā**ti ye vāse ariyā.

10. Dutiyaariyāvāsasuttavaṇṇanā

20. Dasamaṃ yasmā kururaṭṭhavāsino bhikkhū gambhīrapaññākārakā yuttappayuttā, tasmā yathā tesaṃ dīghanikāyādīsu mahānidānādīni kathitāni, evamidampi gambhīraṃ sukhumaṃ tilakkhaṇāhataṃ suttaṃ tattheva avoca. Tattha **pañcaṅgavippahīno**ti pañcahi aṅgehi vippayutto hutvā khīṇāsavo avasi vasati vasissati. Tasmā ayaṃ pañcaṅgavippahīnatā ariyāvāsoti vutto. Esa nayo sabbattha. **Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu chaḷaṅgasamannāgato hotī**ti chaḷaṅgupekkhāya samannāgato hoti. Chaḷaṅgupekkhā dhammā nāma keti? Ñāṇādayo. ‘‘Ñāṇa’’nti vutte kiriyato cattāri ñāṇasampayuttacittāni labbhanti, ‘‘satatavihāro’’ti vutte aṭṭha mahācittāni, ‘‘rajjanadussanaṃ natthī’’ti vutte dasa cittāni labbhanti. Somanassaṃ āsevanavasena labbhati. **Satārakkhena cetasā**ti khīṇāsavassa hi tīsu dvāresu sabbakāle sati ārakkhakiccaṃ sādheti. Tenevassa carato ca tiṭṭhato ca suttassa ca jāgarassa ca satataṃ samitaṃ ñāṇadassanaṃ paccupaṭṭhitaṃ hotīti vuccati.

Puthusamaṇabrāhmaṇānanti bahūnaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ. Ettha **samaṇā**ti pabbajjūpagatā, **brāhmaṇā**ti bhovādino. **Puthupaccekasaccānī**ti bahūni pāṭekkasaccāni. ‘‘Idameva dassanaṃ saccaṃ, idameva sacca’’nti evaṃ pāṭiyekkaṃ gahitāni bahūni saccānīti attho. **Nuṇṇānī**ti nīhaṭāni. **Panuṇṇānī**ti suṭṭhu nīhaṭāni. **Cattānī**ti vissaṭṭhāni. **Vantānī**ti vamitāni. **Muttānī**ti chinnabandhanāni katāni. **Pahīnānī**ti pajahitāni. **Paṭinissaṭṭhānī**ti yathā na puna cittaṃ ārohanti, evaṃ paṭinissajjitāni. Sabbāneva tāni gahitaggahaṇassa vissaṭṭhabhāvavevacanāni.

Samavayasaṭṭhesanoti ettha **avayā**ti anūnā, **saṭṭhā**ti vissaṭṭhā. Sammā avayā saṭṭhā esanā assāti samavayasaṭṭhesano, suṭṭhuvissaṭṭhasabbaesanoti attho. **Rāgā cittaṃ vimutta**ntiādīhi maggassa kiccanipphatti kathitā. **Rāgo me pahīno**tiādīhi paccavekkhaṇaphalaṃ kathitaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Nāthavaggo dutiyo.

3. Mahāvaggo

1. Sīhanādasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **visamagate**ti visamaṭṭhānesu gocaresu gate. **Saṅghātaṃ āpādesi**nti ghātaṃ vadhaṃ pāpesiṃ. Tassa hi ussannatejatāya khuddakesu pāṇesu anukampā hoti. Tasmā ye paṭisattubhāvena saṇṭhātuṃ sakkhissanti, ye dubbalā palāyitukāmā bhavissanti, te palāyissantīti sīhanādaṃ naditvāva gocarāya pakkamati. **Tathāgatassetaṃ adhivacana**nti yadi hi sahanatāya hananatāya ca sīho, tathāgato hi sabbāni ca iṭṭhāniṭṭhāni sahati, sabbaparappavādino ca vādānaṃ nimmathanena hanati. **Idamassa hoti sīhanādasmi**nti ayamassa sīhanādo.

Tathāgatabalānīti aññehi asādhāraṇāni tathāgatasseva balāni. Yathā vā pubbabuddhānaṃ balāni puññasampattiyā āgatāni, tathā āgatabalānītipi attho. Tattha duvidhaṃ tathāgatassa balaṃ kāyabalaṃ ñāṇabalaṃ. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttañhetaṃ porāṇehi –

‘‘Kālāvakañca gaṅgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;

Gandhamaṅgalahemañca, uposathachaddantime dasā’’ti.

Imāni dasa hatthikulāni. Tattha **kālāvaka**nti pakatihatthikulaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kālāvakassa hatthino. Yaṃ dasannaṃ kālāvakānaṃ balaṃ, taṃ ekassa gaṅgeyyassa. Yaṃ dasannaṃ gaṅgeyyānaṃ, taṃ ekassa paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ paṇḍarānaṃ, taṃ ekassa tambassa. Yaṃ dasannaṃ tambānaṃ, taṃ ekassa piṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ piṅgalānaṃ, taṃ ekassa gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ gandhahatthīnaṃ, taṃ ekassa maṅgalassa. Yaṃ dasannaṃ maṅgalānaṃ, taṃ ekassa hemassa. Yaṃ dasannaṃ hemānaṃ, taṃ ekassa uposathassa. Yaṃ dasannaṃ uposathānaṃ, taṃ ekassa chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ, taṃ ekassa tathāgatassa. Nārāyanasaṅghātabalantipi idameva vuccati. Tadetaṃ pakatihatthigaṇanāya hatthīnaṃ koṭisahassānaṃ, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti. Idaṃ tāva tathāgatassa **kāyabalaṃ**.

Ñāṇabalaṃ pana pāḷiyaṃ tāva āgatameva. Dasabalañāṇaṃ, majjhime āgataṃ catuvesārajjañāṇaṃ, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṃ, catuyoniparicchedañāṇaṃ, pañcagatiparicchedañāṇaṃ, saṃyuttake (saṃ. ni. 2.33) āgatāni tesattati ñāṇāni sattasattati ñāṇānīti, evaṃ aññānipi anekāni **ñāṇabalaṃ** nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetaṃ. Ñāṇañhi akampiyaṭṭhena upatthambhanaṭṭhena ca balanti vuttaṃ.

Āsabhaṃ ṭhānanti seṭṭhaṭṭhānaṃ uttamaṭṭhānaṃ. Āsabhā vā pubbabuddhā, tesaṃ ṭhānanti attho. Apica gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho. Vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho. Sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehipi asampakampiyo nisabho, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa pariyāyavacanaṃ. Usabhassa idanti **āsabhaṃ. Ṭhāna**nti catūhi pādehi pathaviṃ uppīḷetvā acalaṭṭhānaṃ. Idaṃ pana āsabhaṃ viyāti āsabhaṃ. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīḷetvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tathāgatopi dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapādehi aṭṭhaparisapathaviṃ uppīḷetvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamāno ca taṃ āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti. Tena vuttaṃ – ‘‘āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānātī’’ti.

Parisāsūti aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṃ nadatī**ti seṭṭhanādaṃ nadati, abhītanādaṃ nadati, sīhanādasadisaṃ vā nādaṃ nadati. Tatrāyaṃ upamā – yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ tathāgatasīhopi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso ‘‘iti sakkāyo’’tiādinā nayena nānāvidhadesanāvilāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttaṃ – ‘‘parisāsu sīhanādaṃ nadatī’’ti.

Brahmacakkaṃ pavattetīti ettha **brahma**nti seṭṭhaṃ uttamaṃ visiṭṭhaṃ. **Cakka**nti dhammacakkaṃ. Taṃ panetaṃ duvidhaṃ hoti paṭivedhañāṇañceva desanāñāṇañca. Tattha paññāpabhāvitaṃ attano ariyaphalāvahaṃ paṭivedhañāṇaṃ, karuṇāpabhāvitaṃ sāvakānaṃ ariyaphalāvahaṃ desanāñāṇaṃ. Tattha paṭivedhañāṇaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidhaṃ. Tañhi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato vā yāva mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkarato vā paṭṭhāya yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāñāṇampi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva aññāsikoṇḍaññassa sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ, desanāñāṇaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, buddhānaṃyeva orasañāṇaṃ.

Idāni yehi dasahi balehi samannāgato tathāgato āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti, tāni vitthārato dassetuṃ **katamāni dasa? Idha, bhikkhave, tathāgato ṭhānañca ṭhānato**tiādimāha. Tattha **ṭhānañca ṭhānato**ti kāraṇañca kāraṇato. Kāraṇañhi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati, tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Taṃ bhagavā ‘‘ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ. Ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhāna’’nti pajānanto ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti.

Abhidhamme panetaṃ ‘‘tattha katamaṃ tathāgatassa ṭhānañca ṭhānato aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ ñāṇa’’ntiādinā (vibha. 809) nayena vitthāritameva. **Yampī**ti yena ñāṇena. **Idampi, bhikkhave, tathāgatassā**ti idampi ṭhānāṭṭhānañāṇaṃ tathāgatassa tathāgatabalaṃ nāma hotīti attho. Evaṃ sabbapadesu yojanā veditabbā.

Kammasamādānānanti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalakammānaṃ, kammameva vā kammasamādānaṃ. **Ṭhānaso hetuso**ti paccayato ceva hetuto ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa ṭhānaṃ, kammaṃ hetu. Imassa pana ñāṇassa vitthārakathā ‘‘atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni gatisampattipaṭibāḷhāni na vipaccantī’’tiādinā (vibha. 810) nayena abhidhamme āgatāyeva.

Sabbatthagāmininti sabbagatigāminiñca agatigāminiñca. **Paṭipada**nti maggaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti bahūsupi manussesu ekameva pāṇaṃ ghātentesu ‘‘imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayonigāminī’’ti iminā nayena ekavatthusmimpi kusalākusalacetanāsaṅkhātānaṃ paṭipattīnaṃ aviparītato sabhāvaṃ jānāti. Imassapi ca ñāṇassa vitthārakathā ‘‘tattha katamaṃ tathāgatassa sabbatthagāminiṃ paṭipadaṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ? Idha tathāgato ayaṃ maggo ayaṃ paṭipadā nirayagāminīti pajānātī’’tiādinā (vibha. 811) nayena abhidhamme āgatāyeva.

Anekadhātunti cakkhudhātuādīhi kāmadhātuādīhi vā dhātūhi bahudhātuṃ. **Nānādhātu**nti tāsaṃyeva dhātūnaṃ vilakkhaṇatāya nānappakāradhātuṃ. **Loka**nti khandhāyatanadhātulokaṃ. **Yathābhūtaṃ pajānātī**ti tāsaṃ dhātūnaṃ aviparītato sabhāvaṃ paṭivijjhati. Idampi ñāṇaṃ ‘‘tattha katamaṃ tathāgatassa anekadhātunānādhātulokaṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ? Idha tathāgato khandhanānattaṃ pajānātī’’tiādinā nayena abhidhamme vitthāritameva.

Nānādhimuttikatanti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ. Idampi ñāṇaṃ ‘‘tattha katamaṃ tathāgatassa sattānaṃ nānādhimuttikataṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ? Idha tathāgato pajānāti santi sattā hīnādhimuttikā’’tiādinā nayena abhidhamme vitthāritameva.

Parasattānanti padhānasattānaṃ. **Parapuggalāna**nti tato aññesaṃ hīnasattānaṃ. Ekatthameva vā etaṃ padadvayaṃ, veneyyavasena dvidhā vuttaṃ. **Indriyaparopariyatta**nti saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvañca aparabhāvañca, vuddhiñca hāniñcāti attho. Imassāpi ñāṇassa vitthārakathā ‘‘tattha katamaṃ tathāgatassa parasattānaṃ parapuggalānaṃ indriyaparopariyattaṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ? Idha tathāgato sattānaṃ āsayaṃ pajānātī’’ti (vibha. 814) ādinā nayena abhidhamme āgatāyeva.

Jhānavimokkhasamādhisamāpattīnanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ, ‘‘rūpī rūpāni passatī’’tiādīnaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpattiādīnañca navannaṃ anupubbasamāpattīnaṃ. **Saṃkilesa**nti hānabhāgiyadhammaṃ. **Vodāna**nti visesabhāgiyadhammaṃ. **Vuṭṭhāna**nti ‘‘vodānampi vuṭṭhānaṃ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna’’nti (vibha. 828) evaṃ vuttaṃ paguṇajjhānañceva bhavaṅgaphalasamāpattiyo ca. Heṭṭhimaṃ heṭṭhimañhi paguṇajjhānaṃ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā ‘‘vodānampi vuṭṭhāna’’nti vuttaṃ. Bhavaṅgena pana sabbajjhānehi vuṭṭhānaṃ hoti, phalasamāpattiyā nirodhasamāpattito vuṭṭhānaṃ hoti. Taṃ sandhāya ca ‘‘tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānampi vuṭṭhāna’’nti vuttaṃ. Idampi ñāṇaṃ ‘‘tattha katamaṃ tathāgatassa jhānavimokkhasamādhisamāpattīnaṃ saṃkilesaṃ vodānaṃ vuṭṭhānaṃ yathābhūtaṃ ñāṇaṃ? **Jhāyī**ti cattāro jhāyī, atthekacco jhāyī sampattiṃyeva samānaṃ vipattīti paccetī’’tiādinā (vibha. 828) nayena abhidhamme vitthāritameva. Sabbañāṇānaṃ vitthārakathāya vinicchayo sammohavinodaniyā vibhaṅgaṭṭhakathāya vutto, pubbenivāsānussatidibbacakkhuñāṇakathā visuddhimagge vitthāritā, āsavakkhayakathā heṭṭhā vuttāyevāti.

Tattha paravādīkathā hoti ‘‘dasabalañāṇaṃ nāma pāṭiyekkaṃ ñāṇaṃ natthi, sabbaññutaññāṇassevāyaṃ pabhedo’’ti. Taṃ na tathā daṭṭhabbaṃ. Aññameva hi dasabalañāṇaṃ, aññaṃ sabbaññutaññāṇaṃ. Dasabalañāṇañhi sakasakakiccameva jānāti, sabbaññutaññāṇaṃ tampi tato

avasesampi jānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṃ kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṃ kammavipākantarameva, tatiyaṃ kammaparicchedameva, catutthaṃ dhātunānattakāraṇameva, pañcamaṃ sattānaṃ ajjhāsayādhimuttimeva, chaṭṭhaṃ indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesaṃ saṃkilesādimeva, aṭṭhamaṃ pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva, dasamaṃ saccaparicchedameva. Sabbaññutaññāṇaṃ pana etehi jānitabbañca tato uttariñca pajānāti, etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Tañhi jhānaṃ hutvā appetuṃ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṃ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti.

Apica paravādī evaṃ pucchitabbo ‘‘dasabalañāṇaṃ nāmetaṃ savitakkasavicāraṃ avitakkavicāramattaṃ avitakkaavicāraṃ, kāmāvacaraṃ rūpāvacaraṃ arūpāvacaraṃ, lokiyaṃ lokuttara’’nti. Jānanto ‘‘paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārānī’’ti vakkhati, ‘‘tato parāni dve avitakkaavicārānī’’ti vakkhati. ‘‘Āsavakkhayañāṇaṃ siyā savitakkasavicāraṃ siyā avitakkavicāramattaṃ, siyā avitakkaavicāra’’nti vakkhati. Tathā ‘‘paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttara’’nti vakkhati. ‘‘Sabbaññutaññāṇaṃ pana savitakkasavicārameva lokiyamevā’’ti vakkhati.

Evamettha anupadavaṇṇanaṃ ñatvā idāni yasmā tathāgato paṭhamaṃyeva ṭhānāṭṭhānañāṇena veneyyasattānaṃ āsavakkhayādhigamassa ceva anadhigamassa ca ṭhānāṭṭhānabhūtaṃ kilesāvaraṇābhāvaṃ passati lokiyasammādiṭṭhiṭṭhānādidassanato niyatamicchādiṭṭhiṭṭhānābhāvadassanato ca. Atha nesaṃ kammavipākañāṇena vipākāvaraṇābhāvaṃ passati tihetukappaṭisandhidassanato, sabbatthagāminipaṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṃ passati ānantariyakammābhāvadassanato. Evamanāvaraṇānaṃ anekadhātunānādhātuñāṇena anukūladhammadesanatthaṃ cariyāvisesaṃ passati dhātuvemattadassanato. Atha nesaṃ nānādhimuttikatañāṇena adhimuttiṃ passati payogaṃ anādiyitvāpi adhimuttivasena dhammadesanatthaṃ. Athevaṃ diṭṭhādhimuttīnaṃ yathāsatti yathābalaṃ dhammaṃ desetuṃ indriyaparopariyattiñāṇena indriyaparopariyattaṃ passati saddhādīnaṃ tikkhamudubhāvadassanato. Evaṃ pariññātindriyaparopariyattā pana te sace dūre honti, atha jhānādiñāṇena jhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena te khippaṃ upagacchati. Upagantvā ca nesaṃ pubbenivāsānussatiñāṇena pubbajātibhavaṃ, dibbacakkhānubhāvato pattabbena cetopariyañāṇena sampati cittavisesaṃ passanto āsavakkhayañāṇānubhāvena āsavakkhayagāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayāya dhammaṃ deseti. Tasmā iminānukkamena imāni balāni vuttānīti veditabbāni.

2. Adhivuttipadasuttavaṇṇanā

22. Dutiye **ye te dhammā**ti ye te dasabalañāṇaṃ sabbaññutaññāṇadhammā. **Adhivuttipadāna**nti adhivacanapadānaṃ, khandhāyatanadhātudhammānanti attho. Adhivuttiyoti hi adhivacanāni vuccanti, tesaṃ ye padabhūtā desanāya padaṭṭhānattā. Atītā buddhāpi hi ete dhamme kathayiṃsu, anāgatāpi eteva kathayissanti. Tasmā khandhādayo adhivuttipadāni nāma. Tesaṃ adhivuttipadānaṃ. Atha vā bhūtamatthaṃ abhibhavitvā yathāsabhāvato aggahetvā vattanato adhivuttiyoti diṭṭhiyo vuccanti, adhivuttīnaṃ padāni adhivuttipadāni, diṭṭhidīpakāni vacanānīti attho. Tesaṃ adhivuttipadānaṃ diṭṭhivohārānaṃ. **Abhiññā sacchikiriyāyā**ti jānitvā paccakkhakaraṇatthāya. **Visārado**ti ñāṇasomanassappatto. **Tatthā**ti tesu dhammesu **tesaṃ tesaṃ tathā tathā dhammaṃ desetu**nti tesaṃ tesaṃ diṭṭhigatikānaṃ vā itaresaṃ vā āsayaṃ ñatvā tathā tathā dhammaṃ desetuṃ. **Hīnaṃ vā hīnanti ñassatī**ti hīnaṃ vā dhammaṃ ‘‘hīno dhammo’’ti jānissati. **Ñāteyya**nti ñātabbaṃ. **Daṭṭheyya**nti daṭṭhabbaṃ. **Sacchikareyya**nti sacchikātabbaṃ. **Tattha tattha yathābhūtañāṇa**nti tesu tesu dhammesu yathāsabhāvañāṇaṃ. Iminā sabbaññutaññāṇaṃ dasseti. Evaṃ sabbaññutaññāṇaṃ dassetvā puna dasabalañāṇaṃ dassento **dasayimānī**tiādimāha. Dasabalañāṇampi hi tattha tattha yathābhūtañāṇamevāti.

3. Kāyasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **āpanno hoti kañcideva desa**nti kañci āpattikoṭṭhāsaṃ āpanno hoti. **Anuviccā**ti

anupavisitvā pariyogāhetvā. **Kāyaduccarita**nti tividhaṃ kāyaduccaritaṃ. **Vacīduccarita**nti catubbidhaṃ vacīduccaritaṃ. **Pāpikā issā**ti lāmikā usūyā. **Paññāya disvā**ti sahavipassanāya maggapaññāya passitvā passitvā pahātabbā. **Ijjhatī**ti samijjhati. **Upavāsassā**ti nissāya upasaṅkamitvā vasantassa. **Abhibhuyyā**ti ajjhottharitvā madditvā. **Irīyatī**ti vattati. Imasmiṃ sutte sahavipassanāya maggo kathito.

4. Mahācundasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **jānāmimaṃ dhamma**nti iminā ñāṇavādassa vadanākāro vutto. **Bhāvitakāyomhī**tiādīhi bhāvanāvādassa. Tatiyavāre dvepi vādā ekato vuttā, tayopi cete arahattameva paṭijānanti. **Aḍḍhavādaṃ vadeyyā**ti aḍḍhohamasmīti vādaṃ vadeyya. **Upanīhātu**nti nīharitvā dātuṃ.

5. Kasiṇasuttavaṇṇanā

25. Pañcame sakalaṭṭhena kasiṇāni, tadārammaṇānaṃ dhammānaṃ khettaṭṭhena adhiṭṭhānaṭṭhena vā āyatanānīti **kasiṇāyatanāni. Uddha**nti upari gaganatalābhimukhaṃ. **Adho**ti heṭṭhā bhūmitalābhimukhaṃ. **Tiriya**nti khettamaṇḍalaṃ viya samantā paricchinditvā. Ekacco hi uddhameva kasiṇaṃ vaḍḍheti, ekacco adho, ekacco samantato. Tena tena vā kāraṇena evaṃ pasāreti ālokamiva rūpadassanakāmo. Tena vuttaṃ – ‘‘pathavīkasiṇameko sañjānāti uddhaṃ adho tiriya’’nti. **Advaya**nti idaṃ pana ekassa aññabhāvānupagamanatthaṃ vuttaṃ. Yathā hi udakaṃ paviṭṭhassa sabbadisāsu udakameva hoti na aññaṃ, evameva pathavīkasiṇaṃ pathavīkasiṇameva hoti. Natthi tassa aññakasiṇasambhedoti. Eseva nayo sabbattha. **Appamāṇa**nti idaṃ tassa tassa pharaṇaappamāṇavasena vuttaṃ. Tañhi cetasā pharanto sakalameva pharati, ‘‘ayamassa ādi, idaṃ majjha’’nti pamāṇaṃ na gaṇhāti. **Viññāṇakasiṇa**nti cettha kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññāṇaṃ. Tattha kasiṇavasena kasiṇugghāṭimākāse, kasiṇugghāṭimākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṃadhotiriyatā veditabbā. Ayamettha saṅkhepo, kammaṭṭhānabhāvanānayena panetāni pathavīkasiṇādīni vitthārato visuddhimagge (visuddhi. 1.51 ādayo) vuttāneva.

6. Kāḷīsuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **kumāripañhesū**ti kumārīnaṃ māradhītānaṃ pucchāsu. **Atthassa pattiṃ hadayassa santi**nti dvīhipi padehi arahattameva kathitaṃ. **Sena**nti rāgādikilesasenaṃ. **Piyasātarūpa**nti piyajātikesu ca sātajātikesu ca vatthūsu uppajjanato evaṃladdhanāmaṃ. **Ekohaṃ jhāyaṃ sukhamanubodhi**nti evaṃ kilesasenaṃ jinitvā ahaṃ ekakova jhāyanto sukhaṃ anubujjhiṃ sacchiakāsiṃ. **Sakkhi**nti sakkhibhāvappattaṃ dhammasakkhiṃ. **Na sampajjati kenaci me**ti mayhaṃ kenaci saddhiṃ mittadhammo nāma natthi. **Pathavīkasiṇasamāpattiparamā kho, bhagini, eke samaṇabrāhmaṇā atthoti abhinibbattesu**nti pathavīkasiṇasamāpattiparamo uttamo atthoti gahetvā abhinibbattesuṃ. **Yāvatā kho, bhagini, pathavīkasiṇasamāpattiparamatā**ti yattakā pathavīkasiṇasamāpattiyā uttamakoṭi. **Tadabhiññāsi bhagavā**ti taṃ bhagavā abhiññāpaññāya abhiññāsi. **Assādamaddasā**ti samudayasaccaṃ addasa. **Ādīnavamaddasā**ti dukkhasaccaṃ addasa. **Nissaraṇamaddasā**ti nirodhasaccaṃ addasa. **Maggāmaggañāṇadassanamaddasā**ti maggasaccaṃ addasa. **Atthassa pattī**ti etesaṃ catunnaṃ saccānaṃ diṭṭhattā arahattasaṅkhātassa atthassa patti, sabbadarathapariḷāhavūpasantatāya **hadayassa santī**ti.

7. Paṭhamamahāpañhasuttavaṇṇanā

27. Sattame **abhijānāthā**ti abhijānitvā paccakkhaṃ katvā viharatha. **Abhiññāyā**ti abhijānitvā. **Idhā**ti imāya. **Dhammadesanāya vā dhammadesana**nti yadidaṃ samaṇassa gotamassa dhammadesanāya saddhiṃ amhākaṃ dhammadesanaṃ, amhākaṃ vā dhammadesanāya saddhiṃ samaṇassa gotamassa dhammadesanaṃ ārabbha nānākaraṇaṃ vuccetha, taṃ kiṃ nāmāti vadanti. Dutiyapadepi eseva nayo. Iti te majjhe bhinnasuvaṇṇaṃ viya sāsanena saddhiṃ attano laddhiṃ

vacanamattena samadhuraṃ ṭhapayiṃsu. **Neva abhinandiṃsū**ti ‘‘evameta’’nti na sampaṭicchiṃsu. **Nappaṭikkosiṃsū**ti ‘‘na idaṃ eva’’nti nappaṭisedhesuṃ. Kasmā? Te kira ‘‘titthiyā nāma andhasadisā jānitvā vā ajānitvā vā katheyyu’’nti nābhinandiṃsu.

Na sampāyissantīti sampādetvā kathetuṃ na sakkhissanti. **Uttari ca vighāta**nti asampādanato uttarimpi dukkhaṃ āpajjissanti. Sampādetvā kathetuṃ asakkontānañhi dukkhaṃ uppajjati. **Yathā taṃ, bhikkhave, avisayasmi**nti ettha ca **ta**nti nipātamattaṃ. **Yathā**ti kāraṇavacanaṃ, yasmā avisaye pañhaṃ pucchitā hontīti attho. **Ito vā pana sutvā**ti ito vā pana mama sāsanato sutvā. Itoti tathāgatatopi tathāgatasāvakatopi. **Ārādheyyā**ti paritoseyya, aññathā ārādhanaṃ nāma natthīti dasseti.

Ekadhammeti ekasmiṃ dhamme. Iminā uddeso dassito. Parato **katamasmiṃ ekadhamme**ti iminā pañho dassito. **Sabbe sattā āhāraṭṭhitikā**ti idaṃ panettha veyyākaraṇaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Sammā nibbindamāno**tiādīsu pana sammā hetunā nayena nibbidānupassanāya nibbindanto ukkaṇṭhanto, virāgānupassanāya virajjanto, paṭisaṅkhānupassanāya muccanassa upāyaṃ katvā vimuccamāno, adhimokkhavasena vā vimuccamāno sanniṭṭhānaṃ kurumānoti attho. Udayabbayehi paricchinditvā pubbantāparantadassanena **sammā pariyantadassāvī. Sammadatthaṃ abhisameccā**ti sammā sabhāgatthaṃ ñāṇena abhisamāgantvā. **Dukkhassantakaro hotī**ti sakalavaṭṭadukkhassa pariyantaṃ parivaṭumaṃ karo hoti.

Sabbe sattāti kāmabhavādīsu ekavokārabhavādīsu ca sabbabhavesu sabbe sattā. **Āhāraṭṭhitikā**ti āhārato ṭhiti etesanti āhāraṭṭhitikā. Iti sabbasattānampi ṭhitihetu āhāro nāma eko dhammo, tasmiṃ ekadhamme. Nanu ca evaṃ sante yaṃ vuttaṃ – ‘‘asaññasattā devā ahetukā anāhārā aphassakā’’tiādi (vibha. 1017), taṃ virujjhatīti. Na virujjhati. Tesañhi jhānaṃ āhāro hoti. Evaṃ santepi ‘‘cattārome, bhikkhave, āhārā’’ti (saṃ. ni. 2.11) idaṃ virujjhatīti. Idampi na virujjhati. Etasmiñhi sutte nippariyāyena āhāralakkhaṇā dhammā āhārāti vuttā, idha pana pariyāyena paccayo āhāroti vutto. Sabbadhammānañhi paccayo laddhuṃ vaṭṭati. So ca yaṃ yaṃ phalaṃ janeti, taṃ taṃ āharati nāma. Tasmā āhāroti vuccati. Tenevāha – ‘‘avijjampāhaṃ, bhikkhave, sāhāraṃ vadāmi, no anāhāraṃ. Ko ca, bhikkhave, avijjāya āhāro? Pañca nīvaraṇātissa vacanīya’’nti (a. ni. 10.61). Ayaṃ idha adhippeto. Etasmiñhi paccayāhāre gahite pariyāyāhāropi nippariyāyāhāropi sabbo gahitova hoti.

Tattha asaññībhave paccayāhāro labbhati. Anuppanne hi buddhe titthāyatane pabbajitā vāyokasiṇe parikammaṃ katvā catutthajjhānaṃ nibbattetvā tato vuṭṭhāya ‘‘dhi cittaṃ, dhi vatetaṃ cittaṃ, cittassa nāma abhāvoyeva sādhu. Cittañhi nissāya vadhabandhādipaccayaṃ dukkhaṃ uppajjati. Citte asati nattheta’’nti khantiṃ ruciṃ uppādetvā aparihīnajjhānā kālaṃ katvā asaññībhave nibbattanti. Yo yassa iriyāpatho manussaloke paṇihito ahosi, so tena iriyāpathena nibbattitvā cittarūpasadiso hutvā pañca kappasatāni tiṭṭhati. Ettakaṃ addhānaṃ sayito viya hoti. Evarūpānampi sattānaṃ paccayāhāro labbhati. Te hi yaṃ jhānaṃ bhāvetvā nibbattā, tadeva nesaṃ paccayo hoti. Yathā jiyāvegena khittasaro yāva jiyāvego atthi, tāva gacchati. Evaṃ yāva jhānapaccayo atthi, tāva tiṭṭhanti. Tasmiṃ niṭṭhite khīṇavego viya saro patanti. Cavanakāle ca tesaṃ so rūpakāyo antaradhāyati, kāmāvacarasaññā uppajjati, tena saññuppādena te devā tamhā kāyā cutāti paññāyanti.

Ye pana te nerayikā neva vuṭṭhānaphalūpajīvī, na puññaphalūpajīvīti vuttā, tesaṃ ko āhāroti? Tesaṃ kammameva āhāro. Kiṃ pañca āhārā atthīti? Pañca, na pañcāti idaṃ na vattabbaṃ, nanu ‘‘paccayo āhāro’’ti vuttametaṃ. Tasmā yena kammena niraye nibbattanti, tadeva tesaṃ ṭhitipaccayattā āhāro hoti. Yaṃ sandhāya idaṃ vuttaṃ – ‘‘na ca tāva kālaṃ karoti, yāva na taṃ pāpakammaṃ byantī hotī’’ti (ma. ni. 3.250, 268; a. ni. 3.36).

Kabaḷīkārāhāraṃ ārabbhāpi cettha vivādo na kātabbo. Mukhe uppajjanakheḷopi hi tesaṃ āhārakiccaṃ sādheti. Kheḷo hi niraye dukkhavedanīyo hutvā paccayo hoti, sagge sukhavedaniyo. Iti kāmabhave nippariyāyena cattāro āhārā, rūpārūpabhavesu ṭhapetvā asaññe sesānaṃ tayo, asaññānañceva avasesānañca paccayāhāroti iminā ākārena sabbe sattā āhāraṭṭhitikāti veditabbā. Tattha cattāro āhāro yo

vā pana koci paccayāhāro dukkhasaccaṃ, āhārasamuṭṭhāpikā purimataṇhā samudayasaccaṃ, ubhinnaṃ appavatti nirodhasaccaṃ, nirodhappajānanā paññā maggasaccanti evaṃ catusaccavasena sabbavāresu yojanā kātabbā.

8. Dutiyamahāpañhasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **kajaṅgalāya**nti evaṃnāmake nagare. **Kajaṅgalā**ti kajaṅgalāvāsino. **Mahāpañhesū**ti mahantaatthapariggāhakesu pañhesu. **Yathā mettha khāyatī**ti yathā me ettha upaṭṭhāti. **Sammā subhāvitacitto**ti hetunā nayena suṭṭhu bhāvitacitto. **Eso ceva tassa attho**ti kiñcāpi bhagavatā ''cattāro dhammā''tiādayo pañhā ''cattāro āhārā''tiādinā nayena vissajjitā, yasmā pana catūsu āhāresu pariññātesu cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā honti, tesu ca bhāvitesu cattāro āhārā pariññātāva honti. Tasmā desanāvilāsena byañjanamevettha nānaṃ, attho pana ekoyeva. Indriyādīsupi eseva nayo. Tena vuttaṃ – ''eso ceva tassa attho''ti. Atthato hi ubhayampetaṃ majjhe bhinnasuvaṇṇamiva hoti.

9. Paṭhamakosalasuttavaṇṇanā

29. Navame **yāvatā**ti yattakā. **Kāsikosalā**ti kāsikosalajanapadā. **Attheva aññathatta**nti ṭhitassa aññathattaṃ atthiyeva. **Atthi vipariṇāmo**ti maraṇampi atthiyeva. **Tasmimpi nibbindatī**ti tasmimpi sampattijāte ukkaṇṭhati. **Agge virajjatī**ti sampattiyā agge kosalarājabhāve virajjati. **Pageva hīnasmi**nti paṭhamataraṃyeva hīne ittaramanussānaṃ pañca kāmaguṇajāte.

Manomayāti jhānamanena nibbattā. **Bārāṇaseyyaka**nti bārāṇasiyaṃ uppannaṃ. Tattha kira kappāsopi mudu, suttakantikāyopi tantavāyāpi chekā, udakampi suci siniddhaṃ. **Ubhatobhāgavimaṭṭha**nti dvīsupi passesu maṭṭhaṃ mudu siniddhaṃ khāyati. Catasso paṭipadā lokiyalokuttaramissikā kathitā. Saññāsu paṭhamā kāmāvacarasaññā, dutiyā rūpāvacarasaññā, tatiyā lokuttarasaññā, catutthā ākiñcaññāyatanasaññā. Yasmā pana sā saññā aggāti āgatā, tato paraṃ saññāpaññatti nāma natthi, tasmā agganti vuttā.

Bāhirakānanti sāsanato bahiddhā pavattānaṃ. **No cassaṃ no ca me siyā**ti sace ahaṃ atīte na bhavissaṃ, etarahipi me ayaṃ attabhāvo na siyā. **Na bhavissāmi na me bhavissatī**ti sacepi anāgate na bhavissāmi, na ca me kiñci palibodhajātaṃ bhavissati. **Agge virajjatī**ti ucchedadiṭṭhiyaṃ virajjati. Ucchedadiṭṭhi hi idha nibbānassa santatāya agganti jātā.

Paramatthavisuddhinti uttamatthavisuddhiṃ. Nevasaññānāsaññāyatanasamāpattiyā etaṃ adhivacanaṃ. Ākiñcaññāyatanañhi vipassanāpadaṭṭhānattā aggaṃ nāma jātaṃ, nevasaññānāsaññāyatanaṃ dīghāyukattā. **Paramadiṭṭhadhammanibbāna**nti imasmiññeva attabhāve paramanibbānaṃ. **Anupādā vimokkho**ti catūhi upādānehi aggahetvā cittassa vimokkho. Arahattassetaṃ nāmaṃ. **Pariñña**nti samatikkamaṃ. Tattha bhagavā paṭhamajjhānena kāmānaṃ pariññaṃ paññāpeti, arūpāvacarehi rūpānaṃ pariññaṃ paññāpeti, anupādānibbānena vedanānaṃ pariññaṃ paññāpeti. Nibbānañhi sabbavedayitappahānattā vedanānaṃ pariññā nāma. **Anupādāparinibbāna**nti apaccayaparinibbānaṃ. Idaṃ pana suttaṃ kathento bhagavā anabhiratipīḷitāni pañca bhikkhusatāni disvā tesaṃ anabhirativinodanatthaṃ kathesi. Tepi anabhiratiṃ vinodetvā desanānusārena ñāṇaṃ pesetvā sotāpannā hutvā aparabhāge vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇiṃsūti.

10. Dutiyakosalasuttavaṇṇanā

30. Dasame **uyyodhikā nivatto hotī**ti yuddhato nivatto hoti. **Laddhādhippāyo**ti mahākosalaraññā kira bimbisārassa dhītaraṃ dentena dvinnaṃ rajjānaṃ antare satasahassuṭṭhāno kāsigāmo nāma dhītu dinno. Ajātasattunā pitari mārite mātāpissa rañño viyogasokena nacirasseva matā. Tato rājā pasenadikosalo ''ajātasattunā mātāpitaro māritā, mama pitu santako gāmo''ti tassatthāya aṭṭaṃ karoti, ajātasattupi ''mama mātu santako''ti tassa gāmassatthāya. Dvepi mātulabhāgineyyā caturaṅginiṃ senaṃ

sannayhitvā yujjhiṃsu. Tattha pasenadikosalo dve vāre ajātasattunā parājito nagarameva pāvisi. Tatiyavāre ‘‘kathaṃ nu kho me jayo bhaveyyā’’ti upassutivasena yujjhitabbākāraṃ ñatvā byūhaṃ racayitvā ubhohi passehi parikkhipitvā ajātasattuṃ gaṇhi. Tāvadeva jayādhippāyassa laddhattā laddhādhippāyo nāma ahosi.

Yena ārāmo tena pāyāsīti bahinagare jayakhandhāvāraṃ nivesetvā ‘‘yāva nagaraṃ alaṅkaronti, tāva dasabalaṃ vandissāmi. Nagaraṃ paviṭṭhakālato paṭṭhāya hi papañco hotī’’ti amaccagaṇaparivuto yenārāmo tena pāyāsi, ārāmaṃ pāvisi. Kasmiṃ kāle pāvisīti? Piṇḍapātappaṭikkantānaṃ bhikkhūnaṃ ovādaṃ datvā sammāsambuddhe gandhakuṭiṃ paviṭṭhe bhikkhusaṅghe ca ovādaṃ sampaṭicchitvā attano attano rattiṭṭhānadivāṭṭhānāni gate. **Caṅkamantī**ti kasmiṃ samaye caṅkamanti? Paṇītabhojanapaccayassa thinamiddhassa vinodanatthaṃ, divā padhānikā vā te. Tādisānañhi pacchābhattaṃ caṅkamitvā nhatvā sarīraṃ utuṃ gāhāpetvā nisajja samaṇadhammaṃ karontānaṃ cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Ye te bhikkhū**ti so kira ‘‘kahaṃ satthā kahaṃ sugatoti pariveṇena pariveṇaṃ āgantvā pucchitvāva pavisissāmī’’ti vilokento araññahatthī viya mahācaṅkame caṅkamamāne paṃsukūlike bhikkhū disvā tesaṃ santikaṃ agamāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Dassanakāmā**ti passitukāmā. **Vihāro**ti gandhakuṭiṃ sandhāya āhaṃsu. **Ataramāno**ti aturito, saṇikaṃ padapamāṇaṭṭhāne padaṃ nikkhipanto vattaṃ katvā susammaṭṭhaṃ muttajālasinduvārasadisaṃ vālukaṃ avināsentoti attho. **Ālinda**nti pamukhaṃ. **Aggaḷa**nti kavāṭaṃ. **Ukkāsitvā**ti ukkāsitasaddaṃ katvā. **Ākoṭehī**ti agganakhena īsakaṃ kuñcikāchiddasamīpe koṭehīti vuttaṃ hoti. Dvāraṃ kira atiupari amanussā, atiheṭṭhā dīghajātikā koṭenti. Tathā akoṭetvā majjhe chiddasamīpe koṭetabbanti idaṃ dvārakoṭanavattanti vadanti. **Vivari bhagavā dvāra**nti na bhagavā uṭṭhāya dvāraṃ vivarati, vivaratūti pana hatthaṃ pasāreti. Tato ‘‘bhagavā tumhehi anekakappakoṭīsu dānaṃ dadamānehi na sahatthā dvāravivaraṇakammaṃ kata’’nti sayameva dvāraṃ vivaṭaṃ. Taṃ pana yasmā bhagavato manena vivaṭaṃ, tasmā ‘‘vivari bhagavā dvāra’’nti vattuṃ vaṭṭati.

Mettūpahāranti mettāsampayuttaṃ kāyikavācasikaupahāraṃ. **Kataññuta**nti ayañhi rājā pubbe thūlasarīro ahosi, doṇapākaṃ bhuñjati. Athassa bhagavā divase divase thokaṃ thokaṃ hāpanatthāya –

‘‘Manujassa sadā satīmato,
Mattaṃ jānato laddhabhojane;
Tanukassa bhavanti vedanā,
Saṇikaṃ jīrati āyupālaya’’nti. (saṃ. ni. 1.124) –

Imaṃ ovādaṃ adāsi. So imasmiṃ ovāde ṭhatvā divase divase thokaṃ thokaṃ hāpetvā anukkamena nāḷikodanaparamatāya saṇṭhāsi, gattānipissa tanūni thirāni jātāni. Taṃ bhagavatā kataṃ upakāraṃ sandhāya ‘‘kataññutaṃ kho ahaṃ, bhante, kataveditaṃ sampassamāno’’ti āha. **Ariye ñāye**ti sahavipassanake magge. **Vuddhasīlo**ti vaḍḍhitasīlo. **Ariyasīlo**ti apothujjanikehi sīlehi samannāgato. **Kusalasīlo**ti anavajjehi sīlehi samannāgato. **Āraññako**ti jāyamānopi araññe jāto, abhisambujjhamānopi araññe abhisambuddho, devavimānakappāya gandhakuṭiyā vasantopi araññeyeva vasīti dassento evamāha. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Mahāvaggo tatiyo.

4. Upālivaggo

1. Upālisuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **saṅghasuṭṭhutāyā**tiādīsu saṅghasuṭṭhutā nāma saṅghassa suṭṭhubhāvo, ‘‘suṭṭhu devā’’ti āgataṭṭhāne viya ‘‘suṭṭhu, bhante’’ti vacanasampaṭicchanabhāvo. Yo ca tathāgatassa vacanaṃ sampaṭicchati, tassa taṃ dīgharattaṃ hitāya sukhāya saṃvattati. Tasmā saṅghassa ‘‘suṭṭhu,

bhante''ti vacanasampaṭicchanatthaṃ paññattaṃ, asampaṭicchane ādīnavaṃ, sampaṭicchane ānisaṃsaṃ dassetvā, na balakkārena abhibhavitvāti etamatthaṃ āvikaronto āha – **saṅghasuṭṭhutāyā**ti. **Saṅghaphāsutāyā**ti saṅghassa phāsubhāvāya, sahajīvitāya sukhavihāratthāyāti attho.

Dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāyāti dummaṅkūnāma dussīlapuggalā, ye maṅkutaṃ āpādiyamānāpi dukkhena āpajjanti, vītikkamaṃ karontā vā katvā vā na lajjanti, tesaṃ niggahatthāya. Te hi sikkhāpade asati ''kiṃ tumhehi diṭṭhaṃ, kiṃ sutaṃ, kiṃ amhehi kataṃ, katamasmiṃ vatthusmiṃ katamaṃ āpattiṃ ropetvā amhe niggaṇhathā''ti saṅghaṃ viheṭheyyuṃ. Sikkhāpade pana sati te saṅgho sikkhāpadaṃ dassetvā saha dhammena niggahessati. Tena vuttaṃ – ''dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggahāyā''ti.

Pesalānanti piyasīlānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihāratthāya. Piyasīlā hi bhikkhū kattabbākattabbaṃ sāvajjānavajjaṃ velaṃ mariyādañca ajānantā sikkhāttayapāripūriyā ghaṭamānā kilamanti, te pana sāvajjānavajjaṃ velaṃ mariyādañca ñatvā sikkhāpāripūriyā ghaṭamānā na kilamanti. Tena tesaṃ sikkhāpadapaññāpanaṃ phāsuvihārāya saṃvattatiyeva. Yo vā dummaṅkūnaṃ puggalānaṃ niggaho, sveva tesaṃ phāsuvihāro. Dussīlapuggale nissāya hi uposathappavāraṇā na tiṭṭhanti, saṅghakammāni nappavattanti, sāmaggī na hoti, bhikkhū anekaggā uddesādīsu anuyuñjituṃ na sakkonti. Dussīlesu pana niggahitesu sabbopi ayaṃ upaddavo na hoti, tato pesalā bhikkhū phāsu viharanti. Evaṃ ''pesalānaṃ bhikkhūnaṃ phāsuvihārāyā''ti ettha dvidhā attho veditabbo.

Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāyāti diṭṭhadhammikā āsavā nāma asaṃvare ṭhitena tasmiṃyeva attabhāve pattabbā pāṇippahāradaṇḍappahārasatthappahārahatthacchedapādacchedaakittiayasavippaṭisārādayo dukkhaviseso, tesaṃ saṃvarāya pidahanāya āgamanamaggathakanāyāti attho. **Samparāyikāna**nti samparāyikā āsavā nāma asaṃvare ṭhitena katapāpakammamūlakā samparāye narakādīsu pattabbā dukkhavisesā, tesaṃ paṭighātatthāya vūpasamatthāya.

Appasannānanti sikkhāpadapaññattiyā hi sati sikkhāpadapaññattiṃ ñatvā vā, yathāpaññattaṃ paṭipajjamāne bhikkhū disvā vā, yepi appasannā paṇḍitamanussā, te ''yāni vata loke mahājanassa rajjanadussanamuyhanaṭṭhānāni, tehi ime samaṇā ārakā viratā viharanti, dukkaraṃ vata karontī''ti pasādaṃ āpajjanti vinayapiṭakapotthakaṃ disvā micchādiṭṭhikatavedibrāhmaṇā viya. Tena vuttaṃ – ''appasannānaṃ pasādāyā''ti.

Pasannānanti yepi sāsane pasannā kulaputtā, tepi sikkhāpadapaññattiṃ vā ñatvā, yathāpaññattaṃ paṭipajjamāne bhikkhū vā disvā ''aho ayyā dukkaraṃ karonti, ye yāvajīvaṃ ekabhattā vinayasaṃvaraṃ pālentī''ti bhiyyo bhiyyo pasīdanti. Tena vuttaṃ – ''pasannānaṃ bhiyyobhāvāyā''ti.

Saddhammaṭṭhitiyāti tividho saddhammo pariyattisaddhammo paṭipattisaddhammo adhigamasaddhammoti. Tattha sakalampi buddhavacanaṃ pariyattisaddhammo nāma. Terasa dhutaguṇā cārittavārittasīlasamādhivipassanāti ayaṃ paṭipattisaddhammo nāma. Navalokuttaradhammo adhigamasaddhammo nāma. So sabbopi yasmā sikkhāpadapaññattiyā sati bhikkhū sikkhāpadañca tassa vibhaṅgañca tadatthajotanatthaṃ aññañca buddhavacanaṃ pariyāpuṇanti, yathāpaññattañca paṭipajjamānā paṭipattiṃ pūretvā paṭipattiyā adhigantabbaṃ lokuttaradhammaṃ adhigacchanti, tasmā sikkhāpadapaññattiyā saddhammo ciraṭṭhitiko hoti. Tena vuttaṃ – ''saddhammaṭṭhitiyā''ti.

Vinayānuggahāyāti sikkhāpadapaññattiyā sati saṃvaravinayo, pahānavinayo, samathavinayo, paññattivinayoti catubbidho vinayo anuggahito hoti sūpatthambhito. Tena vuttaṃ – ''vinayānuggahāyā''ti.

2. Pātimokkhaṭṭhapanāsuttavaṇṇanā

32. Dutiye **pārājiko**ti pārājikāpattiṃ āpanno. **Pārājikakathā vippakatā hotī**ti ‘‘asukapuggalo pārājikaṃ āpanno nu kho no’’ti evaṃ kathā ārabhitvā aniṭṭhāpitā hoti. Esa nayo sabbattha.

3. Ubbāhikāsuttavaṇṇanā

33. Tatiye **ubbāhikāyā**ti sampattaadhikaraṇaṃ vūpasametuṃ saṅghato ubbāhitvā uddharitvā gahaṇatthāya. **Vinaye kho pana ṭhito hotī**ti vinayalakkhaṇe patiṭṭhito hoti. **Asaṃhīro**ti na aññassa vacanamatteneva attano laddhiṃ vissajjeti. **Paṭibalo**ti kāyabalenapi ñāṇabalenapi samannāgato. **Saññāpetu**nti jānāpetuṃ. **Paññāpetu**nti sampajānāpetuṃ. **Nijjhāpetu**nti olokāpetuṃ. **Pekkhatu**nti passāpetuṃ. **Pasādetu**nti sañjātapasādaṃ kātuṃ. **Adhikaraṇa**nti vivādādhikaraṇādicatubbidhaṃ. **Adhikaraṇasamudaya**nti vivādamūlādikaṃ adhikaraṇakārakaṃ. **Adhikaraṇanirodha**nti adhikaraṇānaṃ vūpasamaṃ. **Adhikaraṇanirodhagāminiṃ paṭipada**nti sattavidhaadhikaraṇasamathaṃ.

4. Upasampadāsuttavaṇṇanā

34. Catutthe **anabhirati**nti ukkaṇṭhitabhāvaṃ. **Vūpakāsetu**nti vinetuṃ. **Adhisīle**ti uttamasīle. **Cittapaññā**supi eseva nayo.

7. Saṅghabhedasuttavaṇṇanā

37. Sattame **vatthūhī**ti kāraṇehi. **Avakassantī**ti parisaṃ ākaḍḍhanti vijaṭenti ekamantaṃ ussārenti. **Apakassantī**ti ativiya ākaḍḍhanti, yathā visaṃsaṭṭhā honti, evaṃ karonti. **Āveni kammāni karontī**ti visuṃ saṅghakammāni karonti.

9-10. Ānandasuttadvayavaṇṇanā

39-40. Navame **kappaṭṭhika**nti āyukappaṃ nirayamhi ṭhitikāraṇaṃ. **Kibbisaṃ pasavatī**ti pāpaṃ paṭilabhati. **Āpāyiko**ti apāyagamanīyo. **Nerayiko**ti niraye nibbattanako. **Vaggarato**ti bhedarato. **Yogakkhemā padhaṃsatī**ti yogehi khemato arahattato dhaṃsati vigacchati. Dasame **anuggaho**ti aññamaññassa saṅgahānuggaho. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Upālivaggo catuttho.

5. Akkosavaggo

4. Kusinārasuttavaṇṇanā

44. Pañcamassa catutthe **kusinārāya**nti evaṃnāmake nagare. Devatānaṃ atthāya baliṃ haranti etthāti **baliharaṇo,** tasmiṃ baliharaṇe. **Acchiddena appaṭimaṃsenā**tiādīsu yena kenacideva pahaṭo vā hoti, vejjakammādīni vā katāni, tassa kāyasamācāro upacikādīhi khāyitatālapaṇṇaṃ viya chiddo ca, paṭimasituṃ yattha katthaci gahetvā ākaḍḍhituṃ sakkuṇeyyatāya paṭimaṃso ca hoti, viparīto acchiddo appaṭimaṃso nāma. Vacīsamācāro pana musāvādaomasavādapesuññaamūlakānuddhaṃsanādīhi chiddo sappaṭimaṃso ca hoti, viparīto acchiddo appaṭimaṃso. **Mettaṃ nu kho me citta**nti palibodhaṃ chinditvā kammaṭṭhānabhāvanānuyogena adhigataṃ me mettacittaṃ. **Anāghāta**nti āghātavirahitaṃ, vikkhambhanena vihatāghātanti attho. **Kattha vutta**nti idaṃ sikkhāpadaṃ kismiṃ nagare vuttaṃ.

Kālena vakkhāmītiādīsu eko ekaṃ okāsaṃ kāretvā codento **kālena vadati** nāma. Saṅghamajjhe vā gaṇamajjhe vā salākaggayāgaggavitakkamāḷakabhikkhācāramaggaāsanasālādīsu vā upaṭṭhākehi parivāritakkhaṇe vā codento **akālena vadati** nāma. Tacchena vadanto **bhūtena vadati** nāma.

‘‘Daharamahallakaparisāvacarakapaṃsukūlikadhammakathikapatirūpaṃ tava ida’’nti vadanto **pharusena vadati** nāma. Kāraṇanissitaṃ pana katvā, ‘‘bhante mahallakattha, parisāvacarakattha, paṃsukūlikattha, dhammakathikatthapatirūpaṃ tumhākamida’’nti vadanto **saṇhena vadati** nāma. Kāraṇanissitaṃ katvā vadanto **atthasaṃhitena vadati** nāma. **Mettacitto vakkhāmi no dosantaro**ti mettacittaṃ paccupaṭṭhapetvā vakkhāmi, na duṭṭhacitto hutvā.

5. Rājantepurappavesanasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **kataṃ vā karissanti vā**ti methunavītikkamaṃ kariṃsu vā karissanti vā. **Ratana**nti maṇiratanādīsu yaṃkiñci. **Patthetī**ti māretuṃ icchati. **Hatthisambādha**nti hatthīhi sambādhaṃ. Hatthisammaddanti vā pāṭho, tassattho – hatthīhi sammaddo etthāti hatthisammaddaṃ. Sesesupi eseva nayo. **Rajanīyāni rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbānī**ti etāni rāgajanakāni rūpādīni tattha paripūrāni honti.

6. Sakkasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **sokasabhaye**ti sokena sabhaye. Sokabhayeti vā pāṭho, ayamevattho. Dutiyapadepi eseva nayo. **Yena kenaci kammaṭṭhānenā**ti kasivaṇijjādikammesu yena kenaci kammena. **Anāpajja akusala**nti kiñci akusalaṃ anāpajjitvā. **Nibbiseyyā**ti uppādeyya ācineyya. **Dakkho**ti cheko. **Uṭṭhānasampanno**ti uṭṭhānavīriyena samannāgato. **Alaṃ vacanāyā**ti yutto vacanāya. **Ekantasukhappaṭisaṃvedī vihareyyā**ti ekantameva kāyikacetasikasukhaṃ ñāṇena paṭisaṃvedento vihareyya. **Aniccā**ti hutvā abhāvato. **Tucchā**ti sārarahitā. **Musā**ti niccasubhasukhā viya khāyamānāpi tathā na hontīti musā. **Mosadhammā**ti nassanasabhāvā. Tasmā te paṭicca dukkhaṃ uppajjatīti sandasseti. **Idha pana vo**ti ettha **vo** ti nipātamattaṃ. **Apaṇṇakaṃ vā sotāpanno**ti avirādhitaṃ ekaṃsena sotāpanno vā hoti. Sopi jhānaṃ nibbatteti, brahmalokaṃ vā gantvā chasu vā kāmasaggesu ekantasukhappaṭisaṃvedī hutvā vihareyya. Imasmiṃ sutte satthā aṭṭhaṅguposathassa guṇaṃ kathesi.

7. Mahālisuttavaṇṇanā

47. Sattame **micchāpaṇihita**nti micchā ṭhapitaṃ. **Adhammacariyāvisamacariyā**ti akusalakammapathavasena adhammacariyasaṅkhātā visamacariyā. Kusalakammapathavasena itarā veditabbā. Evamidha vaṭṭameva kathitaṃ.

8. Pabbajitaabhiṇhasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **pabbajitenā**ti gharāvāsaṃ pahāya sāsane pabbajjaṃ upagatena. **Abhiṇha**nti abhikkhaṇaṃ punappunaṃ, **paccavekkhitabbā** oloketabbā sallakkhetabbā. **Vevaṇṇiya**nti vivaṇṇabhāvaṃ. Taṃ panetaṃ vevaṇṇiyaṃ duvidhaṃ hoti sarīravevaṇṇiyaṃ parikkhāravevaṇṇiyañca. Tattha kesamassuoropanena sarīravevaṇṇiyaṃ veditabbaṃ. Pubbe pana nānāvirāgāni sukhumavatthāni nivāsetvāpi nānaggarasabhojanaṃ suvaṇṇarajatabhājanesu bhuñjitvāpi sirigabbhe varasayanāsanesu nipajjitvāpi nisīditvāpi sappinavanītādīhi bhesajjaṃ katvāpi pabbajitakālato paṭṭhāya chinnasaṅghaṭitakasāvarasapītāni vatthāni nivāsetabbāni, ayapatte vā mattikapatte vā missakodano bhuñjitabbo, rukkhamūlādisenāsane muñjatiṇasantharaṇādīsu nipajjitabbaṃ, cammakhaṇḍataṭṭikādīsu nisīditabbaṃ, pūtimuttādīhi bhesajjaṃ kattabbaṃ hoti. Evamettha parikkhāravevaṇṇiyaṃ veditabbaṃ. Evaṃ paccavekkhato kopo ca māno ca pahīyati.

Parapaṭibaddhā me jīvikāti mayhaṃ paresu paṭibaddhā parāyattā catupaccayajīvikāti. Evaṃ paccavekkhato hi ājīvo parisujjhati, piṇḍapāto ca apacito hoti, catūsu paccayesu apaccavekkhitaparibhogo nāma na hoti. **Añño me ākappo karaṇīyo**ti yo gihīnaṃ uraṃ abhinīharitvā gīvaṃ paggahetvā lalitenākārena aniyatapadavītihārena gamanākappo hoti, tato aññova ākappo mayā karaṇīyo, santindriyena santamānasena yugamattadassinā visamaṭṭhāne udakasakaṭeneva

mandamitapadavītihārena hutvā gantabbanti paccavekkhitabbaṃ. Evaṃ paccavekkhato hi iriyāpatho sāruppo hoti, tisso sikkhā paripūrenti. **Kaccinukho**ti salakkhaṇe nipātasamudāyo. **Attā**ti cittaṃ. **Sīlato na upavadatī**ti aparisuddhaṃ te sīlanti sīlapaccayo na upavadati. Evaṃ paccavekkhato hi ajjhattaṃ hirī samuṭṭhāti, sā tīsu dvāresu saṃvaraṃ sādheti, tīsu dvāresu saṃvaro catupārisuddhisīlaṃ hoti, catupārisuddhisīle ṭhito vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ gaṇhāti. **Anuvicca viññū sabrahmacārī**ti paṇḍitā sabrahmacārino anuvicāretvā. Evaṃ paccavekkhato hi bahiddhā ottappaṃ saṇṭhāti, taṃ tīsu dvāresu saṃvaraṃ sādhetīti anantaranayeneva veditabbaṃ.

Nānābhāvo vinābhāvoti jātiyā nānābhāvo, maraṇena vinābhāvo. Evaṃ paccavekkhato hi tīsu dvāresu asaṃvutākāro nāma na hoti, maraṇassati sūpaṭṭhitā hoti. **Kammassakomhī**tiādīsu kammaṃ mayhaṃ sakaṃ attano santakanti **kammassakā**. Kammena dātabbaṃ phalaṃ dāyaṃ, kammassa dāyaṃ kammadāyaṃ, taṃ ādīyāmīti **kammadāyādo**. Kammaṃ mayhaṃ yoni kāraṇanti **kammayoni**. Kammaṃ mayhaṃ bandhu ñātakoti **kammabandhu**. Kammaṃ mayhaṃ paṭisaraṇaṃ patiṭṭhāti **kammapaṭisaraṇo. Tassa dāyādo bhavissāmī**ti tassa kammassa dāyādo tena dinnaphalaṃ paṭiggāhako bhavissāmi. Evaṃ kammassakataṃ pana paccavekkhato pāpakaraṇaṃ nāma na hoti. **Kathaṃbhūtassa me rattindivā vītivattantī**ti kinnu kho me vattappaṭipattiṃ karontassa, udāhu akarontassa, buddhavacanaṃ sajjhāyantassa, udāhu asajjhāyantassa, yonisomanasikāre kammaṃ karontassa, udāhu akarontassāti kathaṃbhūtassa me rattindivā vītivattanti, parivattantīti attho. Evaṃ paccavekkhato hi appamādo paripūrati.

Suññāgāre abhiramāmīti vivittokāse sabbiriyāpathesu ekakova hutvā kacci nu kho abhiramāmīti attho. Evaṃ paccavekkhato kāyaviveko paripūrati. **Uttarimanussadhammo**ti uttarimanussānaṃ ukkaṭṭhamanussabhūtānaṃ jhāyīnañceva ariyānañca jhānādidhammo, dasakusalakammapathasaṅkhātamanussadhammato vā uttaritaro visiṭṭhataro dhammo me mama santāne atthi nu kho, santi nu khoti attho. **Alamariyañāṇadassanaviseso**ti mahaggatalokuttarapaññā pajānanaṭṭhena ñāṇaṃ, cakkhunā diṭṭhamiva dhammaṃ paccakkhakaraṇato dassanaṭṭhena dassananti ñāṇadassanaṃ, ariyaṃ visuddhaṃ uttamaṃ ñāṇadassananti ariyañāṇadassanaṃ, alaṃ pariyattakaṃ kilesaviddhaṃsanasamatthaṃ ariyañāṇadassanamettha, assa vāti alamariyañāṇadassano, jhānādibhedo uttarimanussadhammo alamariyañāṇadassano ca so viseso cāti **alamariyañāṇadassanaviseso**. Atha vā tameva kilesaviddhaṃsanasamatthaṃ visuddhaṃ ñāṇadassanameva visesoti alamariyañāṇadassanaviseso vā. **Adhigato**ti paṭiladdho me atthi nu kho. **Soha**nti paṭiladdhaviseso so ahaṃ. **Pacchime kāle**ti maraṇamañce nipannakāle. **Puṭṭho**ti sabrahmacārīhi adhigataguṇavisesaṃ pucchito. **Na maṅku bhavissāmī**ti patitakkhandho nittejo na hessāmīti. Evaṃ paccavekkhantassa hi moghakālakiriyā nāma na hoti.

9-10. Sarīraṭṭhadhammasuttādivaṇṇanā

49-50. Navame **ponobbhaviko**ti punabbhavanibbattako. **Bhavasaṅkhāro**ti bhavasaṅkharaṇakammaṃ. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitaṃ. Dasame sīlabāhusaccavīriyasatipaññā lokiyalokuttarāmissikā kathitā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Akkosavaggo pañcamo.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Sacittavaggo

1-4. Sacittasuttādivaṇṇanā

51-54. Dutiyassa paṭhame **sacittapariyāyakusalo**ti attano cittavārakusalo. **Raja**nti āgantukaupakkilesaṃ. **Aṅgaṇa**nti tatthajātakaaṅgakāḷatilakādiṃ. **Āsavānaṃ khayāyā**ti arahattatthāya. Tatiye **paṭibhānenā**ti vacanasaṇṭhānena. Catutthe **adhipaññādhammavipassanāyā**ti saṅkhārapariggāhakavipassanāya.

8. Mūlakasuttavaṇṇanā

58. Aṭṭhame **amatogadhā**ti ettha saupādisesā nibbānadhātu kathitā, **nibbānapariyosānā**ti ettha anupādisesā. Anupādisesaṃ pattassa hi sabbe dhammā pariyosānappattā nāma honti. Sesapadāni heṭṭhā vuttatthāneva.

9. Pabbajjāsuttavaṇṇanā

59. Navame **tasmā**ti yasmā evaṃ aparicitacittassa sāmaññattho na sampajjati, tasmā. **Yathāpabbajjāparicitañca no cittaṃ bhavissatī**ti yathā pabbajjānurūpena paricitaṃ. Ye hi keci pabbajanti nāma, sabbe te arahattaṃ patthetvā. Tasmā yaṃ cittaṃ arahattādhigamatthāya paricitaṃ vaḍḍhitaṃ, taṃ yathāpabbajjāparicitaṃ nāmāti veditabbaṃ. Evarūpaṃ pana cittaṃ bhavissatīti sikkhitabbaṃ. **Lokassa samañca visamañcā**ti sattalokassa sucaritaduccaritāni. **Lokassa bhavañca vibhavañcā**ti tassa vaḍḍhiñca vināsañca, tathā sampattiñca vipattiñca. **Lokassa samudayañca atthaṅgamañcā**ti pana saṅkhāralokaṃ sandhāya vuttaṃ, khandhānaṃ nibbattiñca bhedañcāti attho.

10. Girimānandasuttavaṇṇanā

60. Dasame **anukampaṃ upādāyā**ti girimānandatthere anukampaṃ paṭicca. **Cakkhurogo**tiādayo vatthuvasena veditabbā. Nibbattitappasādānañhi rogo nāma natthi. **Kaṇṇarogo**ti bahikaṇṇe rogo. **Pināso**ti bahināsikāya rogo. **Nakhasā**ti nakhehi vilekhitaṭṭhāne rogo. **Pittasamuṭṭhānā**ti pittasamuṭṭhitā. Te kira dvattiṃsa honti. **Semhasamuṭṭhānā**dīsupi eseva nayo. **Utupariṇāmajā**ti utupariṇāmena accuṇhātisītena uppajjanakarogā. **Visamaparihārajā**ti aticiraṭṭhānanisajjādinā visamaparihārena jātā. **Opakkamikā**ti vadhabandhanādinā upakkamena jātā. **Kammavipākajā**ti balavakammavipākasambhūtā. **Santa**nti rāgādisantatāya santaṃ. Atappakaṭṭhena **paṇītaṃ**. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Sacittavaggo paṭhamo.

(7) 2. Yamakavaggo

1. Avijjāsuttādivaṇṇanā

61-62. Dutiyassa paṭhame **sāhāra**nti sapaccayaṃ. **Vijjāvimutti**nti phalañāṇañceva sesasampayuttadhamme ca. **Bojjhaṅgā**ti maggabojjhaṅgā. Dutiye **bhavataṇhāyā**ti bhavapatthanāya. Evaṃ dvīsupi suttesu vaṭṭameva kathitaṃ, vaṭṭañcettha paṭhame sutte avijjāmūlakaṃ vaṭṭaṃ kathitaṃ, dutiye taṇhāmūlakaṃ.

3-4. Niṭṭhaṅgatasuttādivaṇṇanā

63-64. Tatiye **niṭṭhaṃ gatā**ti nibbematikā. **Idha niṭṭhā**ti imasmiṃyeva loke parinibbānaṃ. **Idha vihāyā**ti imaṃ lokaṃ vijahitvā suddhāvāsabrahmalokaṃ. Catutthe **aveccappasannā**ti acalappasādena sampannā. **Sotāpannā**ti ariyamaggasotaṃ āpannā.

5-7. Paṭhamasukhasuttādivaṇṇanā

65-67. Pañcame vaṭṭamūlakaṃ sukhadukkhaṃ pucchitaṃ, chaṭṭhe sāsanamūlakaṃ. Sattame **naḷakapāna**nti atīte bodhisattassa ovāde ṭhatvā vānarayūthena naḷehi udakassa pītaṭṭhāne māpitattā evaṃladdhanāmo nigamo. **Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta**nti yaṃ yaṃ disaṃ anuviloketi, tattha tattha tuṇhībhūtameva. **Anuviloketvā**ti tato tato viloketvā. **Piṭṭhi me āgilāyatī**ti kasmā āgilāyati? Bhagavato hi cha vassāni mahāpadhānaṃ padahantassa mahantaṃ kāyadukkhaṃ ahosi, athassa aparabhāge mahallakakāle piṭṭhivāto uppajji. Upādinnakasarīrassa ṭhānanisajjādīhi appamattakena ābādhena na sakkā kenaci bhavituṃ. Taṃ gahetvāpi therassa okāsakaraṇatthaṃ evamāha. **Saṅghāṭiṃ paññāpetvā** ekamante patirūpaṭṭhāne paññattassa kappiyamañcassa upari attharitvā.

9-10. Kathāvatthusuttadvayavaṇṇanā

69-70. Navame **tiracchānakatha**nti aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṃ tiracchānabhūtaṃ kathaṃ. Tattha rājānaṃ ārabbha ‘‘mahāsammato mandhātā dhammāsoko evaṃmahānubhāvo’’tiādinā nayena pavattakathā **rājakathā**. Esa nayo **corakathā**dīsu. Tesu ‘‘asuko rājā abhirūpo dassanīyo’’tiādinā gehasitakathāva tiracchānakathā hoti, ‘‘sopi nāma evaṃmahānubhāvo khayaṃ gato’’ti evaṃ pavattā pana kammaṭṭhānabhāve tiṭṭhati. Coresupi ‘‘mūladevo evaṃmahānubhāvo, meghadevo evaṃmahānubhāvo’’ti tesaṃ kammaṃ paṭicca ‘‘aho sūrā’’ti gehasitakathāva **tiracchānakathā**. Yuddhesupi bhāratayuddhādīsu ‘‘asukena asuko evaṃ mārito evaṃ viddho’’ti kammassādavaseneva kathā tiracchānakathā, ‘‘tepi nāma khayaṃ gatā’’ti evaṃ pavattā pana sabbattha kammaṭṭhānameva hoti. Apica annādīsu ‘‘evaṃ vaṇṇavantaṃ rasavantaṃ phassasampannaṃ khādimha bhuñjimha pivimha paribhuñjimhā’’ti kāmarasassādavasena kathetuṃ na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā ‘‘pubbe evaṃ vaṇṇādisampannaṃ annaṃ pānaṃ vatthaṃ yānaṃ mālaṃ gandhaṃ sīlavantānaṃ adamha, cetiyaṃ pūjimhā’’ti kathetuṃ vaṭṭati.

Ñātikathādīsupi ‘‘amhākaṃ ñātakā sūrā samatthā’’ti vā ‘‘pubbe mayaṃ evaṃ vicitrehi yānehi vicarimhā’’ti vā assādavasena vattuṃ na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā ‘‘tepi no ñātakā khayaṃ gatā’’ti vā ‘‘pubbe mayaṃ evarūpā upāhanā saṅghassa adamhā’’ti vā kathetabbaṃ. **Gāmakathā**pi suniviṭṭhadunniviṭṭhasubhikkhadubbhikkhādivasena vā ‘‘asukagāmavāsino sūrā samatthā’’ti vā evaṃ assādavaseneva na vaṭṭati, sātthakaṃ pana katvā ‘‘saddhā pasannā’’ti vā ‘‘khayavayaṃ gatā’’ti vā vattuṃ vaṭṭati. **Nigamanagarajanapadakathāsu**pi eseva nayo.

Itthikathāpi vaṇṇasaṇṭhānādīni paṭicca assādavasena na vaṭṭati, ‘‘saddhā pasannā khayaṃ gatā’’ti evameva vaṭṭati. **Sūrakathāpi** ‘‘nandimitto nāma yodho sūro ahosī’’ti assādavaseneva na vaṭṭati, ‘‘saddho ahosi khayaṃ gato’’ti evameva vaṭṭati. **Surākatha**nti pāḷiyaṃ pana anekavidhaṃ majjakathaṃ assādavasena kathetuṃ na vaṭṭati, ādīnavavaseneva vattuṃ vaṭṭati. **Visikhākathāpi** ‘‘asukavisikhā suniviṭṭhā dunniviṭṭhā sūrā samatthā’’ti assādavaseneva na vaṭṭati, ‘‘saddhā pasannā khayaṃ gatā’’ti vaṭṭati. **Kumbhaṭṭhānakathā** nāma kūṭaṭṭhānakathā udakatitthakathā vuccati (dī. ni. aṭṭha. 1.17; ma. ni. aṭṭha. 2.223; saṃ. ni. aṭṭha. 3.5.1080). Kumbhadāsikathā vā. Sāpi ‘‘pāsādikā naccituṃ gāyituṃ chekā’’ti assādavasena na vaṭṭati, ‘‘saddhā pasannā’’tiādinā nayeneva vaṭṭati.

Pubbapetakathā nāma atītañātikathā. Tattha vattamānañātikathāsadisova vinicchayo. **Nānattakathā** nāma purimapacchimakathāvimuttā avasesā nānāsabhāvā tiracchānakathā. **Lokakkhāyikā** nāma ‘‘ayaṃ loko kena nimmito? Asukena nāma nimmito. Kāko seto aṭṭhīnaṃ setattā, balākā rattā lohitassa rattattā’’tievamādikā lokāyatavitaṇḍasallāpakathā. **Samuddakkhāyikā** nāma kasmā samuddo sāgaroti. Sāgaradevena khatattā sāgaro, khato meti hatthamuddāya niveditattā samuddotievamādikā niratthakā samuddakkhāyanakathā. **Bhavo**ti vuddhi, **abhavo**ti hāni. Iti bhavo iti abhavoti yaṃ vā taṃ vā niratthakakāraṇaṃ vatvā pavattitakathā **itibhavābhavakathā** nāma.

Tejasā tejanti attano tejasā tesaṃ tejaṃ. **Pariyādiyeyyāthā**ti khepetvā gahetvā abhibhaveyyātha. Tatridaṃ vatthu – eko piṇḍapātiko mahātheraṃ pucchi – ‘‘bhante, tejasā tejaṃ pariyādiyamānā bhikkhū kiṃ karontī’’ti. Thero āha – āvuso, kiñcideva ātape ṭhapetvā yathā chāyā heṭṭhā na otarati, uddhaṃyeva

gacchati tathā karonti. Dasame **pāsaṃsāni ṭhānānī**ti pasaṃsāvahāni kāraṇāni. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Yamakavaggo dutiyo.

(8) 3. Ākaṅkhavaggo

1. Ākaṅkhasuttavaṇṇanā

71. Tatiyassa paṭhame **sampannasīlā**ti paripuṇṇasīlā, sīlasamaṅgino vā hutvāti attho. Tattha dvīhi kāraṇehi sampannasīlatā hoti sīlavipattiyā ca ādīnavadassanena, sīlasampattiyā ca ānisaṃsadassanena. Tadubhayampi visuddhimagge (visuddhi. 1.9, 21) vitthāritaṃ. Tattha ‘‘sampannasīlā’’ti ettāvatā kira bhagavā catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā ‘‘pātimokkhasaṃvarasaṃvutā’’ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṃ vitthāretvā dassesīti dīpavihāravāsī sumanatthero āha. Antevāsiko panassa tepiṭakacūḷanāgatthero āha – ubhayatthapi pātimokkhasaṃvarova bhagavatā vutto. Pātimokkhasaṃvaroyeva hi sīlaṃ, itarāni pana tīṇi sīlanti vuttaṭṭhānaṃ atthīti ananujānanto vatvā āha – indriyasaṃvaro nāma chadvārārakkhāmattakameva, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppattimattakaṃ, paccayasannissitaṃ paṭiladdhapaccaye idamatthanti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṃ. Nippariyāyena pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Yassa so bhinno, ayaṃ sīsacchinno viya puriso hatthapāde sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṃ acchinnasīso viya puriso jīvitaṃ sesāni puna pākatikāni kātuṃ sakkoti. Tasmā ‘‘sampannasīlā’’ti iminā pātimokkhasaṃvaraṃ uddisitvā ‘‘sampannapātimokkhā’’ti tasseva vevacanaṃ vatvā taṃ vitthāretvā dassento **pātimokkhasaṃvarasaṃvutā**tiādimāha. Tattha **pātimokkhasaṃvarasaṃvuttā**tiādīni vuttatthāneva. **Ākaṅkheyya ce**ti idaṃ kasmā āraddhanti? Sīlānisaṃsadassanatthaṃ. Sacepi acirapabbajitānaṃ vā duppaññānaṃ vā evamassa ‘‘bhagavā ‘sīlaṃ pūretha sīlaṃ pūrethā’ti vadati, ko nu kho sīlapūraṇe ānisaṃso, ko viseso, kā vaḍḍhī’’ti tesaṃ dasa ānisaṃse dassetuṃ evamāha – ‘‘appeva nāma etaṃ sabrahmacārīnaṃ piyamanāpatādiāsavakkhayapariyosānaṃ ānisaṃsaṃ sutvāpi sīlaṃ paripūreyyu’’nti.

Tattha **ākaṅkheyya ce**ti yadi iccheyya. **Piyo cassa**nti piyacakkhūhi sampassitabbo, sinehuppattiyā padaṭṭhānabhūto bhaveyyaṃ. **Manāpo**ti tesaṃ manavaḍḍhanako, tesaṃ vā manena pattabbo, mettacittena pharitabboti attho. **Garū**ti tesaṃ garuṭṭhāniyo pāsāṇacchattasadiso. **Bhāvanīyo**ti ‘‘addhāyamāyasmā jānaṃ jānāti passaṃ passatī’’ti evaṃ sambhāvanīyo. **Sīlesvevassa paripūrakārī**ti catupārisuddhisīlesuyeva paripūrakārī assa, anūnena ākārena samannāgato bhaveyyāti vuttaṃ hoti. **Ajjhattaṃ cetosamathamanuyutto**ti attano cittasamathe yutto. **Anirākatajjhāno**ti bahi anīhaṭajjhāno, avināsitajjhāno vā. **Vipassanāyā**ti sattavidhāya anupassanāya. **Brūhetā suññāgārāna**nti vaḍḍhetā suññāgārānaṃ. Ettha ca samathavipassanāvasena kammaṭṭhānaṃ gahetvā rattindivaṃ suññāgāraṃ pavisitvā nisīdamāno bhikkhu ‘‘brūhetā suññāgārāna’’nti veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana icchantena majjhimanikāyaṭṭhakathāya (ma. ni. aṭṭha. 1.64 ādayo) ākaṅkheyyasuttavaṇṇanāya oloketabbo.

Lābhīti ettha na bhagavā lābhanimittaṃ sīlādiparipūraṇaṃ katheti. Bhagavā hi ‘‘ghāsesanaṃ chinnakatho, na vācaṃ payutaṃ bhaṇe’’ti (su. ni. 716) evaṃ sāvake ovadati. So kathaṃ lābhanimittaṃ sīlādiparipūraṇaṃ katheyya. Puggalajjhāsayavasena panetaṃ vuttaṃ. Yesañhi evaṃ ajjhāsayo bhaveyya ‘‘sace mayaṃ catūhi paccayehi na kilameyyāma, sīlāni paripūretuṃ sakkuṇeyyāmā’’ti, tesaṃ ajjhāsayavasenevamāha. Apica sarasānisaṃso esa sīlassa yadidaṃ cattāro paccayā nāma. Tathā hi paṇḍitamanussā koṭṭhādīsu ṭhapitaṃ nīharitvā attanāpi aparibhuñjitvā sīlavantānaṃ dentīti sīlassa sarasānisaṃsadassanatthampetaṃ vuttaṃ.

Tatiyavāre **yesāha**nti yesaṃ ahaṃ. **Tesaṃ te kārā**ti tesaṃ devānaṃ vā manussānaṃ vā te mayi katā paccayadānakārā. **Mahapphalā hontu mahānisaṃsā**ti lokiyasukhena phalabhūtena mahapphalā,

lokuttarena mahānisaṃsā. Ubhayaṃ vā etaṃ ekatthameva. Sīlādiguṇayuttassa hi kaṭacchubhikkhāpi pañcaratanamattāya bhūmiyā paṇṇasālāpi katvā dinnā anekāni kappasahassāni duggativinipātato rakkhati, pariyosāne ca amatāya dhātuyā parinibbānassa paccayo hoti. ''Khīrodanaṃ ahamadāsi''ntiādīni (vi. va. 413) cettha vatthūni. Sakalameva vā petavatthu vimānavatthu ca sādhakaṃ.

Catutthavāre **petā**ti peccabhavaṃ gatā. **Ñātī**ti sassusasurapakkhikā. **Sālohitā**ti ekalohitabaddhā pitipitāmahādayo. **Kālaṅkatā**ti matā. **Tesaṃ ta**nti tesaṃ taṃ mayi pasannacittaṃ, taṃ vā pasannena cittena anussaraṇaṃ. Yassa hi bhikkhuno kālakato pitā vā mātā vā ''amhākaṃ ñātakatthero sīlavā kalyāṇadhammo''ti pasannacitto hutvā taṃ bhikkhuṃ anussarati, tassa so cittappasādopi taṃ anussaraṇamattampi mahapphalaṃ mahānisaṃsameva hoti.

Aratiratisahoti nekkhammapaṭipattiyā aratiyā kāmaguṇesu ratiyā ca saho abhibhavitā ajjhottharitā. **Bhayabheravasaho**ti ettha bhayaṃ cittutrāsopi ārammaṇampi, bheravaṃ ārammaṇameva.

2. Kaṇṭakasuttavaṇṇanā

72. Dutiye **abhiññātehī**ti gaganamajjhe puṇṇacando viya sūriyo viya ñātehi pākaṭehi. **Parapurāyā**ti paraṃ vuccati pacchimabhāgo, purāti purimabhāgo, purato dhāvantena pacchato anubandhantena ca mahāparivārenāti attho. **Kaṇṭako**ti vijjhanaṭṭhena kaṇṭako. **Visūkadassana**nti visūkabhūtaṃ dassanaṃ. **Mātugāmūpacāro**ti mātugāmassa samīpacāritā.

3-4. Iṭṭhadhammasuttādivaṇṇanā

73-74. Tatiye **vaṇṇo**ti sarīravaṇṇo. **Dhammā**ti nava lokuttaradhammā. Catutthe **ariyāyā**ti apothujjanikāya, sīlādīhi missakattā evaṃ vuttaṃ. **Sārādāyī ca hoti varadāyī**ti sārassa ca varassa ca ādāyako hoti. Yo kāyassa sāro, yañcassa varaṃ, taṃ gaṇhātīti attho.

5. Migasālāsuttavaṇṇanā

75. Pañcamassa ādimhi tāva yaṃ vattabbaṃ, taṃ chakkanipāte vuttameva. **Dussīlo hotī**tiādīsu pana **dussīlo**ti nissīlo. **Cetovimutti**nti phalasamādhiṃ. **Paññāvimutti**nti phalañāṇaṃ. **Nappajānātī**ti uggahaparipucchāvasena na jānāti. **Dussīlyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī**ti ettha pañca dussīlyāni tāva sotāpattimaggena pahīyanti, dasa arahattamaggena. Phalakkhaṇe tāni pahīnāni nāma honti. Phalakkhaṇaṃ sandhāya idha ''nirujjhatī''ti vuttaṃ. Puthujjanassa sīlaṃ pañcahi kāraṇehi bhijjati pārājikāpajjanena sikkhāpaccakkhānena titthiyapakkhandanena arahattena maraṇenāti. Tattha purimā tayo bhāvanāparihānāya saṃvattanti, catuttho vaḍḍhiyā, pañcamo neva hānāya na vaḍḍhiyā. Kathaṃ panetaṃ arahattena sīlaṃ bhijjatīti? Puthujjanassa hi sīlaṃ accantakusalameva hoti, arahattamaggo ca kusalākusalakammakkhayāya saṃvattatīti evaṃ tena taṃ bhijjati. **Savanenapi akataṃ hotī**ti sotabbayuttakaṃ assutaṃ hoti. **Bāhusaccenapi akataṃ hotī**ti ettha **bāhusacca**nti vīriyaṃ. Vīriyena kattabbayuttakaṃ akataṃ hoti, tassa akatattā saggatopi maggatopi parihāyati. **Diṭṭhiyāpi appaṭividdhaṃ hotī**ti diṭṭhiyā paṭivijjhitabbaṃ appaṭividdhaṃ hoti apaccakkhakataṃ. **Sāmayikampi vimuttiṃ na labhatī**ti kālānukālaṃ dhammassavanaṃ nissāya pītipāmojjaṃ na labhati. **Hānāya paretī**ti hānāya pavattati.

Yathābhūtaṃ pajānātīti ''sotāpattiphalaṃ patvā pañcavidhaṃ dussīlyaṃ aparisesaṃ nirujjhatī''ti uggahaparipucchāvasena jānāti. **Tassa savanenapi kataṃ hotī**ti sotabbayuttakaṃ sutaṃ hoti. **Bāhusaccenapi kataṃ hotī**ti vīriyena kattabbayuttakaṃ antamaso dubbalavipassanāmattakampi kataṃ hoti. **Diṭṭhiyāpi suppaṭividdhaṃ hotī**ti antamaso lokiyapaññāyapi paccayapaṭivedho kato hoti. Imassa hi puggalassa paññā sīlaṃ paridhovati, so paññāparidhotena visesaṃ pāpuṇāti.

Pamāṇikāti puggalesu pamāṇaggāhakā. **Pamiṇantī**ti pametuṃ tuletuṃ arahanti. **Eko hīno**ti eko guṇehi hīno. **Paṇīto**ti eko guṇehi paṇīto uttamo. **Taṃ hī**ti taṃ pamāṇakaraṇaṃ. **Abhikkantataro**ti sundarataro. **Paṇītataro**ti uttamataro. **Dhammasoto nibbahatī**ti sūraṃ hutvā pavattamānaṃ vipassanāñāṇaṃ nibbahati, ariyabhūmiṃ pāpeti. **Tadantaraṃ ko jāneyyā**ti taṃ evaṃ kāraṇaṃ ko jāneyya. **Sīlavā hotī**ti lokiyasīlena sīlavā hoti. **Yatthassa taṃ sīla**nti arahattavimuttiṃ patvā sīlaṃ aparisesampi nirujjhati nāma, tattha yutti vuttāyeva. Ito paresu dvīsu aṅgesu anāgāmiphalaṃ vimutti nāma, pañcame arahattameva. Sesamettha vuttanayānusāreneva veditabbaṃ. Chaṭṭhaṃ uttānatthameva.

7. Kākasuttavaṇṇanā

77. Sattame **dhaṃsī**ti guṇadhaṃsako. Kassaci guṇaṃ anādiyitvā hatthenapi gahito tassa sīsepi vaccaṃ karoti. **Pagabbho**ti pāgabbhiyena samannāgato. **Tintiṇo**ti tintiṇaṃ vuccati taṇhā, tāya samannāgato, āsaṅkābahulo vā. **Luddo**ti dāruṇo. **Akāruṇiko**ti nikkāruṇiko. **Dubbalo**ti abalo appathāmo. **Oravitā**ti oravayutto oravanto carati. **Necayiko**ti nicayakaro.

9. Āghātavatthusuttavaṇṇanā

79. Navame **aṭṭhāne**ti akāraṇe. Sacittakapavattiyañhi ‘‘anatthaṃ me acarī’’tiādi kāraṇaṃ bhaveyya, khāṇupahaṭādīsu taṃ natthi. Tasmā tattha āghāto aṭṭhāne āghāto nāma. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Ākaṅkhavaggo tatiyo.

(9) 4. Theravaggo

1-3. Vāhanasuttādivaṇṇanā

81-83. Catutthassa paṭhame **vimariyādīkatenā**ti kilesamariyādaṃ bhinditvā vimariyādaṃ katena. Dutiyaṃ uttānatthameva. Tatiye **no ca payirupāsitā**ti na upaṭṭhāti.

4. Byākaraṇasuttavaṇṇanā

84. Catutthe **jhāyī samāpattikusalo**ti jhānehi ca sampanno samāpattiyañca cheko. **Irīṇa**nti tucchabhāvaṃ. **Vicina**nti guṇavicinataṃ nigguṇabhāvaṃ. Atha vā irīṇasaṅkhātaṃ araññaṃ vicinasaṅkhātaṃ mahāgahanañca āpanno viya hoti. **Anaya**nti avaḍḍhiṃ. **Byasana**nti vināsaṃ. **Anayabyasana**nti avaḍḍhivināsaṃ. **Kiṃ nu kho**ti kena kāraṇena.

5-6. Katthīsuttādivaṇṇanā

85-86. Pañcame **katthī hoti vikatthī**ti katthanasīlo hoti vikatthanasīlo, vivaṭaṃ katvā katheti. **Na santatakārī**ti na satatakārī. Chaṭṭhe **adhimāniko**ti anadhigate adhigatamānena samannāgato. **Adhimānasacco**ti adhigatamānameva saccato vadati.

7. Nappiyasuttavaṇṇanā

87. Sattame **adhikaraṇiko hotī**ti adhikaraṇakārako hoti. **Na piyatāyā**ti na piyabhāvāya. **Na garutāyā**ti na garubhāvāya. **Na sāmaññāyā**ti na samaṇadhammabhāvāya. **Na ekībhāvāyā**ti na nirantarabhāvāya. **Dhammānaṃ na nisāmakajātiko**ti navannaṃ lokuttaradhammānaṃ na nisāmanasabhāvo na upadhāraṇasabhāvo. **Na paṭisallāno**ti na paṭisallīno. **Sāṭheyyānī**ti saṭhabhāvo. **Kūṭeyyānī**ti kūṭabhāvo. **Jimheyyānī**ti na ujubhāvā. **Vaṅkeyyānī**ti vaṅkabhāvā.

8. Akkosakasuttavaṇṇanā

88. Aṭṭhame **akkosakaparibhāsako ariyūpavādī sabrahmacārina**nti ettha sabrahmacāripadaṃ akkosakaparibhāsakapadehi yojetabbaṃ ''akkosako sabrahmacārīnaṃ, paribhāsako sabrahmacārīna''nti. Ariyānaṃ pana guṇe chindissāmīti antimavatthunā upavadanto ariyūpavādī nāma hoti. **Saddhammassa na vodāyantī**ti sikkhāttayasaṅkhātā sāsanasaddhammā assa vodānaṃ na gacchanti. **Rogātaṅka**nti ettha rogova kicchājīvitabhāvakaraṇena ātaṅkoti veditabbo.

9. Kokālikasuttavaṇṇanā

89. Navame **kokāliko bhikkhu yena bhagavā tenupasaṅkamī**ti koyaṃ kokāliko, kasmā ca upasaṅkami? Ayaṃ kira kokālikaraṭṭhe kokālikanagare kokālikaseṭṭhissa putto pabbajitvā pitarā kārite vihāre vasati cūḷakokālikoti nāmena, na pana devadattassa sisso. So hi brāhmaṇaputto mahākokāliko nāma. Bhagavati pana sāvatthiyaṃ viharante dve aggasāvakā pañcamattehi bhikkhusatehi saddhiṃ janapadacārikaṃ caramānā upakaṭṭhāya vassūpanāyikāya vivekavāsaṃ vasitukāmā te bhikkhū uyyojetvā attano pattacīvaramādāya tasmiṃ janapade taṃ nagaraṃ patvā vihāraṃ agamiṃsu. Tattha nesaṃ kokāliko vattaṃ akāsi. Tepi tena saddhiṃ sammoditvā, ''āvuso, mayaṃ idha temāsaṃ vasissāma, mā no kassaci ārocesī''ti paṭiññaṃ gahetvā vasiṃsu. Vasitvā pavāraṇādivase pavāretvā ''gacchāma mayaṃ, āvuso''ti kokālikaṃ āpucchiṃsu. Kokāliko ''ajja, āvuso, ekadivasaṃ vasitvā sve gamissathā''ti vatvā dutiyadivase nagaraṃ pavisitvā manusse āmantesi – ''āvuso, tumhe dve aggasāvake idha āgantvā vasamānepi na jānātha, na te koci paccayenapi nimantetī''ti. Nagaravāsino ''kahaṃ, bhante, therā, kasmā no nārocayitthā''ti? Kiṃ, āvuso, ārocitena, kiṃ na passatha dve bhikkhū therāsane nisīdante, ete aggasāvakāti. Te khippaṃ sannipatitvā sappiphāṇitādīni ceva cīvaradussāni ca saṃhariṃsu.

Kokāliko cintesi – ''paramappicchā aggasāvakā payuttavācāya uppannalābhaṃ na sādiyissanti, asādiyantā 'āvāsikassa dethā'ti vakkhantī''ti taṃ lābhaṃ gāhāpetvā therānaṃ santikaṃ agamāsi. Therā disvāva ''ime paccayā neva amhākaṃ, na kokālikassa kappantī''ti paṭikkhipitvā pakkamiṃsu. Kokāliko ''kathañhi nāma sayaṃ aggaṇhantā mayhampi adāpetvā pakkamissantī''ti āghātaṃ uppādesi. Tepi bhagavato santikaṃ gantvā bhagavantaṃ vanditvā puna attano parisaṃ ādāya janapadacārikaṃ carantā anupubbena tasmiṃ raṭṭhe tameva nagaraṃ paccāgamiṃsu. Nāgarā there sañjānitvā saha parikkhārehi dānaṃ sajjetvā nagaramajjhe maṇḍapaṃ katvā dānaṃ adaṃsu, therānañca parikkhāre upanāmesuṃ. Therā bhikkhusaṅghassa niyyādayiṃsu. Taṃ disvā kokāliko cintesi – ''ime pubbe appicchā ahesuṃ, idāni pāpicchā jātā, pubbepi appicchasantuṭṭhapavivittasadisāva maññe''ti there upasaṅkamitvā, ''āvuso, tumhe pubbe appicchā viya, idāni pana pāpabhikkhū jātatthā''ti vatvā ''mūlaṭṭhāneyeva nesaṃ patiṭṭhaṃ bhindissāmī''ti taramānarūpo nikkhamitvā yena bhagavā tenupasaṅkami. Ayamesa kokāliko, iminā ca kāraṇena upasaṅkamīti veditabbo.

Bhagavā taṃ turitaturitaṃ āgacchantaṃ disvāva āvajjento aññāsi ''ayaṃ aggasāvake akkositukāmo āgato, sakkā nu kho paṭisedhetu''nti. Tato ''na sakkā paṭisedhetuṃ, theresu aparajjhitvā āgato, ekaṃsena pana padumaniraye nibbattissatī''ti disvā ''sāriputtamoggallānepi nāma garahantaṃ sutvā na nisedhetī''ti vādamocanatthaṃ ariyūpavādassa ca mahāsāvajjabhāvadassanatthaṃ **mā heva**nti tikkhattuṃ paṭisedhesi. Tattha **mā heva**nti mā evaṃ abhaṇi. **Saddhāyiko**ti saddhāya āgamakaro pasādāvaho, saddhātabbavacano vā. **Paccayiko**ti pattiyāyitabbavacano.

Pakkāmīti kammānubhāvena codiyamāno pakkāmi. Okāsakatañhi kammaṃ na sakkā paṭibāhituṃ. **Acirapakkantassā**ti pakkantassa sato nacireneva. **Sabbo kāyo phuṭo ahosī**ti kesaggamattampi okāsaṃ avajjetvā sakalasarīraṃ aṭṭhīni bhinditvā uggatāhi pīḷakāhi ajjhotthaṭaṃ ahosi. Yasmā pana buddhānubhāvena tathārūpaṃ kammaṃ buddhānaṃ sammukhībhāve vipākaṃ dātuṃ na sakkoti, dassanūpacāre vijahitamatte deti, tasmā tassa acirapakkantassa pīḷakā uṭṭhahiṃsu. **Kalāyamattiyo**ti caṇakamattiyo. **Beluvasalāṭukamattiyo**ti taruṇabeluvamattiyo. **Pabhijjiṃsū**ti bhijjiṃsu. Tāsu bhinnāsu sakalasarīraṃ panasapakkaṃ viya ahosi. So pakkena gattena jetavanadvārakoṭṭhake visagilito maccho

viya kadalipattesu nipajji. Atha dhammassavanatthaṃ āgatāgatā manussā ‘‘dhi kokālika, dhi kokālika, ayuttamakāsi, attanoyeva mukhaṃ nissāya anayabyasanaṃ pattosī’’ti āhaṃsu. Tesaṃ saddaṃ sutvā ārakkhadevatā dhikkāramakaṃsu, ārakkhadevatānaṃ ākāsadevatāti iminā upāyena yāva akaniṭṭhabhavanā ekadhikkāro udapādi.

Turūti kokālikassa upajjhāyo turutthero nāma anāgāmiphalaṃ vatvā brahmaloke nibbatto. So bhummaṭṭhadevatā ādiṃ katvā ‘‘ayuttaṃ kokālikena kataṃ aggasāvake antimavatthunā abbhācikkhantenā’’ti paramparāya brahmalokasampattaṃ taṃ saddaṃ sutvā ‘‘mā mayhaṃ passantasseva varāko nassi, ovadissāmi naṃ theresu cittappasādatthāyā’’ti āgantvā tassa purato aṭṭhāsi. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – ‘‘turū paccekabrahmā’’ti. **Pesalā**ti piyasīlā. **Kosi tvaṃ, āvuso**ti nisinnakova kabarakkhīni ummīletvā evamāha. **Passa yāvañca te idaṃ aparaddha**ti yattakaṃ tayā aparaddhaṃ, attano nalāṭe mahāgaṇḍaṃ apassanto sāsapamattāya pīḷakāya maṃ codetabbaṃ maññasīti āha.

Atha naṃ ‘‘adiṭṭhippatto ayaṃ kokāliko, gilitaviso viya na kassaci vacanaṃ na karissatī’’ti ñatvā **purisassa hī**tiādimāha. Tattha **kuṭhārī**ti kuṭhārisadisā pharusavācā. **Chindatī**ti kusalamūlasaṅkhāte mūleyeva nikantati. **Nindiya**nti ninditabbaṃ dussīlapuggalaṃ. **Pasaṃsatī**ti uttamatthe sambhāvetvā khīṇāsavoti vadati. **Taṃ vā nindati yo pasaṃsiyo**ti yo vā pasaṃsitabbo khīṇāsavo, taṃ antimavatthunā codento ‘‘dussīlo aya’’nti vadati. **Vicināti mukhena so kali**nti so taṃ aparādhaṃ mukhena vicināti nāma. **Kalinā tenā**ti tena aparādhena sukhaṃ na vindati. Nindiyapasaṃsāya hi pasaṃsiyanindāya ca samakova vipāko.

Sabbassāpi sahāpi attanāti sabbena sakena dhanenapi attanāpi saddhiṃ yo akkhesu dhanaparājayo nāma, ayaṃ appamattako aparādho. **Yo sugatesū**ti yo pana sammaggatesu puggalesu cittaṃ dūseyya, ayaṃ cittapadosova tato kalito mahantataro kali.

Idāni tassa mahantatarabhāvaṃ dassento **sataṃ sahassāna**ntiādimāha. Tattha **sataṃ sahassāna**nti nirabbudagaṇanāya satasahassañca. **Chattiṃsatī**ti aparāni chattiṃsati nirabbudāni. **Pañca cā**ti abbudagaṇanāya pañca abbudāni. **Yamariyagarahī**ti yaṃ ariye garahanto nirayaṃ upapajjati, tattha ettakaṃ āyuppamāṇanti attho.

Kālamakāsīti upajjhāye pakkante kālaṃ akāsi. **Padumaniraya**nti pāṭiyekko padumanirayo nāma natthi, avīcimahānirayasmiṃyeva pana padumagaṇanāya paccitabbe ekasmiṃ ṭhāne nibbatti.

Vīsatikhārikoti māgadhakena patthena cattāro patthā, kosalaraṭṭhe eko pattho hoti. Tena patthena cattāro patthā āḷhakaṃ, cattāri āḷhakāni doṇaṃ, catudoṇā mānikā, catumānikā khārī, tāya khāriyā vīsatikhāriko. **Tilavāho**ti māgadhakānaṃ sukhumatilānaṃ tilasakaṭaṃ. **Abbudo nirayo**ti abbudo nāma pāṭiyekko nirayo natthi, avīcimhiyeva pana abbudagaṇanāya paccitabbaṭṭhānassetaṃ nāmaṃ. **Nirabbudā**dīsupi eseva nayo.

Vassagaṇanāpi panettha evaṃ veditabbā – yatheva hi sataṃ satasahassāni koṭi hoti, evaṃ sataṃ satasahassakoṭiyo pakoṭi nāma hoti, sataṃ satasahassapakoṭiyo koṭipakoṭi nāma, sataṃ satasahassakoṭipakoṭiyo nahutaṃ, sataṃ satasahassanahutāni ninnahutaṃ, sataṃ satasahassaninnahutāni ekaṃ abbudaṃ, tato vīsatiguṇaṃ nirabbudaṃ, esa nayo sabbatthāti. Dasamaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Theravaggo catuttho.

(10) 5. Upālivaggo

1-2. Kāmabhogīsuttādivaṇṇanā

91-92. Pañcamassa paṭhame **sāhasenā**ti sāhasiyakammena. Dutiye **bhayānī**ti cittutrāsabhayāni. **Verānī**ti akusalaverapuggalaverāni. **Ariyo cassa ñāyo**ti saha vipassanāya maggo. **Iti imasmiṃ sati idaṃ hotī**ti evaṃ imasmiṃ avijjādike kāraṇe sati idaṃ saṅkhārādikaṃ phalaṃ hoti. **Imassuppādā idaṃ uppajjatī**ti yo yassa sahajātapaccayo hoti, tassa uppādā itaraṃ uppajjati nāma. **Imasmiṃ asatī**ti avijjādike kāraṇe asati saṅkhārādikaṃ phalaṃ na hoti. **Imassa nirodhā**ti kāraṇassa appavattiyā phalassa appavatti hoti.

3. Kiṃdiṭṭhikasuttavaṇṇanā

93. Tatiye **saṇṭhāpesu**nti iriyāpathampi vacanapathampi saṇṭhāpesuṃ. **Appasaddavinītā**ti appasaddena mattabhāṇinā satthārā vinītā. **Paratoghosapaccayā vā**ti parassa vā vacanakāraṇā. **Cetayitā**ti pakappitā. **Maṅkubhūtā**ti domanassappattā nittejā. **Pattakkhandhā**ti patitakkhandhā. **Sahadhammenā**ti sahetukena kāraṇena vacanena.

4. Vajjiyamāhitasuttavaṇṇanā

94. Catutthe **vajjiyamāhito**ti evaṃnāmako. **Sabbaṃ tapa**nti sabbameva dukkarakārikaṃ. **Sabbaṃ tapassi**nti sabbaṃ tapanissitakaṃ. **Lūkhājīvi**nti dukkarakārikajīvikānuyogaṃ anuyuttaṃ. **Gārayha**nti garahitabbayuttakaṃ. **Pasaṃsiya**nti pasaṃsitabbayuttakaṃ. **Venayiko**ti sayaṃ avinīto aññehi vinetabbo. **Apaññattiko**ti na kiñci paññāpetuṃ sakkoti. Atha vā **venayiko**ti sattavināsako. **Apaññattiko**ti apaccakkhaṃ nibbānaṃ paññāpeti, sayaṃkatādīsu kiñci paññāpetuṃ na sakkoti. **Na so bhagavā venayiko**ti so bhagavā evaṃ yāthāvato ñatvā kusalākusalaṃ paññāpento na aññena vinetabbo na aññasikkhito. Ye ca dhamme upādāya satto paññāpiyati, tesaṃ paññāpanato na sattavināsako, suvinīto susikkhito sattavināyakoti attho. Tassa ca paññattiyo sapaññattiyoyevāti dasseti. **Vimuttiṃ vimuccato akusalā dhammā**ti micchādiṭṭhisaṅkhātaṃ cittassa adhimuttiṃ adhimuccato akusalā dhammā vaḍḍhanti nāma, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Sāsane pana cittassa vimuttisaṅkhāto vimutti kusalānaṃyeva paccayo hoti.

5. Uttiyasuttavaṇṇanā

95. Pañcame **tuṇhī ahosī**ti sattūpaladdhiyaṃ ṭhatvā apucchaṃ pucchatīti tuṇhī ahosi. **Sabbasāmukkaṃsikaṃ vata me**ti mayā sabbapucchānaṃ uttamapucchaṃ pucchito samaṇo gotamo saṃsādeti no vissajjeti, nūna na visahati na sakkoti vissajjetunti evaṃ pāpikaṃ diṭṭhiṃ mā paṭilabhīti. **Tadassā**ti taṃ evaṃ uppannaṃ diṭṭhigataṃ bhaveyya. **Paccantima**nti yasmā majjhimadese nagarassa uddhāpādīni thirāni vā hontu dubbalāni vā, sabbaso vā pana mā hontu, corāsaṅkā na hoti. Tasmā taṃ aggahetvā ‘‘paccantimaṃ nagara’’nti āha. **Daḷhuddhāpa**nti thirapākārapādaṃ. **Daḷhapākāratoraṇa**nti thirapākārañceva thirapiṭṭhisaṅghāṭañca. **Ekadvāra**nti kasmā āha? Bahudvārasmiñhi nagare bahūhi paṇḍitadovārikehi bhavitabbaṃ, ekadvāre ekova vaṭṭati. Tathāgatassa ca paññāya añño sadiso natthi. Tasmā satthu paṇḍitabhāvassa opammatthaṃ ekaṃyeva dovārikaṃ dassetuṃ ‘‘ekadvāra’’nti āha. **Paṇḍito**ti paṇḍiccena samannāgato. **Byatto**ti veyyattiyena samannāgato. **Medhāvī**ti ṭhānuppattiyapaññāsaṅkhātāya medhāya samannāgato. **Anupariyāyapatha**nti anupariyāyanāmakaṃ maggaṃ. **Pākārasandhi**nti dvinnaṃ iṭṭhakānaṃ apagataṭṭhānaṃ. **Pākāravivara**nti pākārassa chinnaṭṭhānaṃ. **Tadevetaṃ pañha**nti taṃyeva ‘‘sassato loko’’tiādinā nayena puṭṭhaṃ ṭhapanīyapañhaṃ punapi pucchi. **Sabbo ca tena loko**ti sattūpaladdhiyaṃyeva ṭhatvā aññenākārena pucchatīti dasseti.

6. Kokanudasuttavaṇṇanā

96. Chaṭṭhe **pubbāpayamāno**ti pubbasadisāni nirudakāni kurumāno. **Kvettha, āvuso**ti ko ettha, āvuso. **Yāvatā, āvuso, diṭṭhī**ti yattikā dvāsaṭṭhividhāpi diṭṭhi nāma atthi. **Yāvatā diṭṭhiṭṭhāna**nti ‘‘khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṃ, avijjāpi, phassopi, saññāpi, vitakkopi ayonisomanasikāropi, pāpamittopi, paratoghosopi diṭṭhiṭṭhāna’’nti evaṃ yattakaṃ aṭṭhavidhampi diṭṭhiṭṭhānaṃ diṭṭhikāraṇaṃ nāma atthi.

Diṭṭhādhiṭṭhānanti diṭṭhīnaṃ adhiṭṭhānaṃ, adhiṭhatvā adhibhavitvā pavattāya diṭṭhiyā etaṃ nāmaṃ. **Diṭṭhipariyuṭṭhāna**nti ''katamāni aṭṭhārasa diṭṭhipariyuṭṭhānāni? Yā diṭṭhi diṭṭhigataṃ diṭṭhigahanaṃ diṭṭhikantāraṃ diṭṭhivisūkaṃ diṭṭhivipphanditaṃ diṭṭhisaṃyojanaṃ diṭṭhisallaṃ diṭṭhisambādho diṭṭhipalibodho diṭṭhibandhanaṃ diṭṭhipapāto diṭṭhānusayo diṭṭhisantāpo diṭṭhipariḷāho diṭṭhigantho diṭṭhupādānaṃ diṭṭhābhiniveso diṭṭhiparāmāso. Imāni aṭṭhārasa diṭṭhipariyuṭṭhānānī''ti evaṃ vuttaṃ diṭṭhipariyuṭṭhānaṃ. **Samuṭṭhāna**nti diṭṭhiṭṭhānasseva vevacanaṃ. Vuttañhetaṃ – ''khandhā paccayo diṭṭhīnaṃ upādāya samuṭṭhānaṭṭhenā''ti (paṭi. ma. 1.124) sabbaṃ vitthāretabbaṃ. Sotāpattimaggo pana **diṭṭhisamugghāto** nāma sabbadiṭṭhīnaṃ samugghātakattā. **Tamaha**nti taṃ sabbaṃ ahaṃ jānāmi. **Kyāhaṃ vakkhāmī**ti kiṃkāraṇā ahaṃ vakkhāmi.

7-8. Āhuneyyasuttādivaṇṇanā

97-98. Sattame **sammādiṭṭhiko**ti yāthāvadiṭṭhiko. Aṭṭhame **adhikaraṇasamuppādavūpasamakusalo**ti catunnaṃ adhikaraṇānaṃ mūlaṃ gahetvā vūpasamena samuppādavūpasamakusalo hoti.

9. Upālisuttavaṇṇanā

99. Navame **durabhisambhavānī**ti sambhavituṃ dukkhāni dussahāni, na sakkā appesakkhehi ajjhogāhituntі vuttaṃ hoti. **Araññavanapatthānī**ti araññāni ca vanapatthāni ca. Āraññakaṅganipphādanena araññāni, gāmantaṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānabhāvena vanapatthāni. **Pantānī**ti pariyantāni atidūrāni. **Dukkaraṃ paviveka**nti kāyaviveko dukkaro. **Durabhirama**nti abhiramituṃ na sukaraṃ. **Ekatte**ti ekībhāve. Kiṃ dasseti? Kāyaviveke katepi tattha cittaṃ abhiramāpetuṃ dukkaraṃ. Dvayaṃdvayārāmo hi ayaṃ lokoti. **Haranti maññe**ti haranti viya ghasanti viya. **Mano**ti cittaṃ. **Samādhiṃ alabhamānassā**ti upacārasamādhiṃ vā appanāsamādhiṃ vā alabhantassa. Kiṃ dasseti? Īdisassa bhikkhuno tiṇapaṇṇamigādisaddehi vividhehi ca bhīsanakehi vanāni cittaṃ vikkhipanti maññeti. **Saṃsīdissatī**ti kāmavitakkena saṃsīdissati. **Uplavissatī**ti byāpādavihiṃsāvitakkehi uddhaṃ plavissati.

Kaṇṇasaṃdhovikanti kaṇṇe dhovantena kīḷitabbaṃ. **Piṭṭhisaṃdhovika**nti piṭṭhiṃ dhovantena kīḷitabbaṃ. Tattha udakaṃ soṇḍāya gahetvā dvīsu kaṇṇesu āsiñcanaṃ kaṇṇasaṃdhovikā nāma, piṭṭhiyaṃ āsiñcanaṃ piṭṭhisaṃdhovikā nāma. **Gādhaṃ vindatī**ti patiṭṭhaṃ labhati. **Ko cāhaṃ ko ca hatthināgo**ti ahaṃ ko, hatthināgo ko, ahampi tiracchānagato, ayampi, mayhampi cattāro pādā, imassapi, nanu ubhopi mayaṃ samasamāti.

Vaṅkakanti kumārakānaṃ kīḷanakaṃ khuddakanaṅgalaṃ. **Ghaṭika**nti dīghadaṇḍakena rassadaṇḍakaṃ paharaṇakīḷaṃ. **Mokkhacika**nti samparivattakakīḷaṃ, ākāse daṇḍakaṃ gahetvā bhūmiyaṃ vā sīsaṃ ṭhapetvā heṭṭhupariyabhāvena parivattanakīḷanti vuttaṃ hoti. **Ciṅgulaka**nti tālapaṇṇādīhi kataṃ vātappahārena paribbhamanacakkaṃ. **Pattāḷhakaṃ** vuccati paṇṇanāḷi, tāya vālukādīni minantā kīḷanti. **Rathaka**nti khuddakarathaṃ. **Dhanuka**nti khuddakadhanumeva.

Idha kho pana voti ettha **vo**ti nipātamattaṃ, idha kho panāti attho. **Iṅgha tvaṃ, upāli, saṅghe viharāhī**ti ettha **iṅghā**ti codanatthe nipāto. Tena theraṃ saṅghamajjhe vihāratthāya codeti, nāssa araññavāsaṃ anujānāti. Kasmā? Araññasenāsane vasato kirassa vāsadhurameva pūrissati, na ganthadhuraṃ. Saṅghamajjhe vasanto pana dve dhurāni pūretvā arahattaṃ pāpuṇissati, vinayapiṭake ca pāmokkho bhavissati. Athassāhaṃ parisamajjhe pubbapatthanaṃ pubbābhinīhārañca kathetvā imaṃ bhikkhuṃ vinayadharānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapessāmīti imamatthaṃ passamāno satthā therassa araññavāsaṃ nānujānāti. Dasamaṃ uttānatthamevāti.

Upālivaggo pañcamo.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. Samaṇasaññāvaggo

1. Samaṇasaññāsuttavaṇṇanā

101. Tatiyassa paṭhame **samaṇasaññā**ti samaṇānaṃ uppajjanakasaññā. **Santatakārī**ti nirantarakārī. **Abyāpajjho**ti niddukkho. **Idamatthaṃtissa hotī**ti idamatthaṃ ime paccayāti evamassa jīvitaparikkhāresu hoti, paccavekkhitaparibhogaṃ paribhuñjatīti attho. Dutiyaṃ uttānatthameva.

3. Micchattasuttavaṇṇanā

103. Tatiye **virādhanā hotī**ti saggato maggato ca virajjhanaṃ hoti. **No ārādhanā**ti na sampādanā na paripūrakāritā hoti. **Pahotī**ti pavattati.

4-5. Bījasuttādivaṇṇanā

104-105. Catutthe **yathādiṭṭhi samattaṃ samādinna**nti diṭṭhānurūpena paripuṇṇaṃ samādinnaṃ sakalaṃ gahitaṃ. **Cetanā**ti tīsu dvāresu nibbattitacetanāva gahitā. **Patthanā**ti ‘‘evarūpo siya’’nti evaṃ patthanā. **Paṇidhī**ti ‘‘devo vā bhavissāmi devaññataro vā’’ti cittaṭṭhapanā. **Saṅkhārā**ti sampayuttakasaṅkhārā. Pañcame purecārikaṭṭhena **pubbaṅgamā. Anvadevā**ti taṃ anubandhamānameva.

6. Nijjarasuttavaṇṇanā

106. Chaṭṭhe **nijjaravatthūnī**ti nijjarakāraṇāni. **Micchādiṭṭhi nijjiṇṇā hotī**ti ayaṃ heṭṭhā vipassanāyapi nijjiṇṇā eva pahīnā. Kasmā puna gahitāti? Asamucchinnattā. Vipassanāya hi kiñcāpi nijjiṇṇā, na pana samucchinnā. Maggo pana uppajjitvā taṃ samucchindati, na puna vuṭṭhātuṃ deti. Tasmā puna gahitā. Evaṃ sabbapadesu yojetabbo. Ettha ca sammāvimuttipaccayā catusaṭṭhi dhammā bhāvanāpāripūriṃ gacchanti. Katame catusaṭṭhi? Sotāpattimaggakkhaṇe adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ paripūrati, paggahaṭṭhena vīriyindriyaṃ, upaṭṭhānaṭṭhena satindriyaṃ, avikkhepaṭṭhena samādhindriyaṃ, dassanaṭṭhena paññindriyaṃ paripūreti, vijānanaṭṭhena manindriyaṃ, abhinandanaṭṭhena somanassindriyaṃ, pavattasantatiādhipateyyaṭṭhena jīvitindriyaṃ paripūrati…pe… arahattaphalakkhaṇe adhimokkhaṭṭhena saddhindriyaṃ…pe… pavattasantatiādhipateyyaṭṭhena jīvitindriyaṃ paripūratīti evaṃ catūsu ca maggesu catūsu ca phalesu aṭṭhaṭṭha hutvā catusaṭṭhi dhammā pāripūriṃ gacchanti.

7. Dhovanāsuttavaṇṇanā

107. Sattame **dhovana**nti aṭṭhidhovanaṃ. Tasmiñhi janapade manussā ñātake mate na jhāpenti, āvāṭaṃ pana khaṇitvā bhūmiyaṃ nidahanti. Atha nesaṃ pūtibhūtānaṃ aṭṭhīni nīharitvā dhovitvā paṭipāṭiyā ussāpetvā gandhamālehi pūjetvā ṭhapenti. Nakkhatte patte tāni aṭṭhīni gahetvā rodanti paridevanti, tato nakkhattaṃ kīḷanti.

8-10. Tikicchakasuttādivaṇṇanā

108-110. Aṭṭhame **virecana**nti dosanīharaṇabhesajjaṃ. **Virittā hotī**ti nīhaṭā hoti panuditā. Navame **vamana**nti vamanakaraṇabhesajjaṃ. Dasame **niddhamanīyā**ti niddhamitabbā. **Niddhantā**ti

niddhamitā.

11. Paṭhamaasekhasuttavaṇṇanā

111. Ekādasame aṅgaparipūraṇatthaṃ sammādiṭṭhiyeva **sammāñāṇa**nti vuttā. Evamete sabbepi arahattaphaladhammā asekhā, asekhassa pavattattā paccavekkhaṇañāṇampi asekhanti vuttaṃ.

12. Dutiyaasekhasuttavaṇṇanā

112. Dvādasame **asekhiyā**ti asekhāyeva, asekhasantakā vā. Iminā suttena khīṇāsavova kathitoti.

Samaṇasaññāvaggo paṭhamo.

(12) 2. Paccorohaṇivaggo

1-2. Adhammasuttadvayavaṇṇanā

113-114. Dutiyassa paṭhame pāṭiyekkaṃ pucchā ca vissajjanā ca katā. Dutiye ekatova.

3. Tatiyaadhammasuttavaṇṇanā

115. Tatiye **uddesaṃ uddisitvā**ti mātikaṃ nikkhipitvā. **Satthu ceva saṃvaṇṇito**ti pañcasu ṭhānesu etadagge ṭhapentena satthārā saṃvaṇṇito. **Sambhāvito**ti guṇasambhāvanāya sambhāvito. **Pahotī**ti sakkoti. **Atisitvā**ti atikkamitvā. **Jānaṃ jānātī**ti jānitabbakaṃ jānāti. **Passaṃ passatī**ti passitabbakaṃ passati. **Cakkhubhūto**ti cakkhu viya bhūto jāto nibbatto. **Ñāṇabhūto**ti ñāṇasabhāvo. **Dhammabhūto**ti dhammasabhāvo. **Brahmabhūto**ti seṭṭhasabhāvo. **Vattā**ti vattuṃ samattho. **Pavattā**ti pavattetuṃ samattho. **Atthassa ninnetā**ti atthaṃ nīharitvā dassetā. **Yathā no bhagavā**ti yathā amhākaṃ bhagavā byākareyya.

4. Ajitasuttavaṇṇanā

116. Catutthe **ajito**ti evaṃnāmako. **Cittaṭṭhānasatānī**ti cittuppādasatāni. **Yehī**ti yehi cittaṭṭhānasatehi anuyuñjiyamānā. **Upāraddhāva jānanti upāraddhasmā**ti viraddhā niggahitā evaṃ jānanti ‘‘viraddhā mayaṃ, niggahitā mayaṃ, āropito no doso’’ti. **Paṇḍitavatthūnī**ti paṇḍitabhāvatthāya kāraṇāni.

5-6. Saṅgāravasuttādivaṇṇanā

117-118. Pañcame **orimaṃ tīra**nti lokiyaṃ orimatīraṃ. **Pārimaṃ tīra**nti lokuttaraṃ pārimatīraṃ. **Pāragāmino**ti nibbānagāmino. **Tīramevānudhāvatī**ti sakkāyadiṭṭhitīraṃyeva anudhāvati. **Dhamme dhammānuvattino**ti sammā akkhāte navavidhe lokuttaradhamme anudhammavattino, tassa dhammassānucchavikāya sahasīlāya pubbabhāgapaṭipattiyā pavattamānā. **Maccudheyyaṃ suduttara**nti maccuno ṭhānabhūtaṃ tebhūmakavaṭṭaṃ suduttaraṃ taritvā. **Pāramessantī**ti nibbānaṃ pāpuṇissanti.

Okā anokamāgammāti vaṭṭato vivaṭṭaṃ āgamma. **Viveke yattha dūrama**nti yasmiṃ kāyacittaupadhiviveke durabhiramaṃ, tatrābhiratimiccheyya. **Hitvā kāme**ti duvidhepi kāme pahāya. **Akiñcano**ti nippalibodho. **Ādānapaṭinissage**ti gahaṇapaṭinissaggasaṅkhāte nibbāne. **Anupādāya ye ratā**ti catūhi upādānehi kiñcipi anupādiyitvā ye abhiratā. **Parinibbutā**ti te apaccayaparinibbānena parinibbutā nāmāti veditabbā. Chaṭṭhaṃ bhikkhūnaṃ desitaṃ.

7-8. Paccorohaṇīsuttadvayavaṇṇanā

119-120. Sattame **paccorohaṇī**ti pāpassa paccorohaṇaṃ. **Pattharitvā**ti santharitvā. **Antarā ca velaṃ antarā ca agyāgāra**nti vālikārāsissa ca aggiagārassa ca antare. Aṭṭhamaṃ bhikkhusaṅghassa desitaṃ. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Paccorohaṇivaggo dutiyo.

(13) 3. Parisuddhavaggavaṇṇanā

123. Tatiyassa paṭhame **parisuddhā**ti nimmalā. **Pariyodātā**ti pabhassarā. Dutiyādīni uttānatthānevāti.

Parisuddhavaggo tatiyo.

(14) 4. Sādhuvaggavaṇṇanā

134. Catutthassa paṭhame **sādhu**nti bhaddakaṃ siliṭṭhakaṃ. Dutiyādīni uttānatthānevāti. Ariyamaggavaggo uttānatthoyevāti.

Sādhuvaggo catuttho.

Tatiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Catutthapaṇṇāsakaṃ

155. Catutthassa paṭhamādīni uttānatthānevāti.

8. Kammanidānasuttavaṇṇanā

174. Aṭṭhame **lobhahetukampī**ti pāṇātipātassa lobho upanissayakoṭiyā hetu hoti dosamohasampayuttopi. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo.

9. Parikkamanasuttavaṇṇanā

175. Navame **parikkamanaṃ hotī**ti parivajjanaṃ hoti.

10. Cundasuttavaṇṇanā

176. Dasame **kammāraputtassā**ti suvaṇṇakāraputtassa. **Kassa no tva**nti kassa nu tvaṃ. **Pacchābhūmakā**ti pacchābhūmivāsikā. **Kamaṇḍalukā**ti kamaṇḍaludhārino. **Sevālamālikā**ti sevālamālā viya dhārenti. Sevālapaṭanivāsitātipi vuttameva. **Udakorohakā**ti sāyatatiyakaṃ udakorohanānuyogamanuyuttā. **Āmaseyyāsī**ti hatthena parimajjeyyāsi.

11. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

177. Ekādasame **upakappatū**ti pāpuṇātu. **Ṭhāne**ti okāse. **No aṭṭhāne**ti no anokāse. **Nerayikānaṃ āhāro** nāma tattha nibbattanakammameva. Teneva hi te tattha yāpenti. **Tiracchānayonikānaṃ** pana tiṇapaṇṇādivasena āhāro veditabbo. **Manussānaṃ** odanakummāsādivasena, **devānaṃ**

sudhābhojanādivasena, **pettivesayikānaṃ** kheḷasiṅghāṇikādivasena. **Yaṃ vā panassa ito anuppavecchantī**ti yaṃ tassa mittādayo ito dadantā anupavesenti. Pettivesayikā eva hi paradattūpajīvino honti, na aññesaṃ parehi dinnaṃ upakappati. **Dāyakopi anipphalo**ti yaṃ sandhāya taṃ dānaṃ dinnaṃ, tassa upakappatu vā mā vā, dāyakena pana na sakkā nipphalena bhavituṃ, dāyako tassa dānassa vipākaṃ labhatiyeva.

Aṭṭhānepi bhavaṃ gotamo parikappaṃ vadatīti anokāse uppannepi tasmiṃ ñātake bhavaṃ gotamo dānassa phalaṃ parikappetiyeva paññāpetiyevāti pucchati. Brāhmaṇassa hi ''evaṃ dinnassa dānassa phalaṃ dāyako na labhatī''ti laddhi. Athassa bhagavā pañhaṃ paṭijānitvā ''dāyako nāma yattha katthaci puññaphalūpajīviṭṭhāne nibbatto dānassa phalaṃ labhatiyevā''ti dassetuṃ **idha brāhmaṇā**tiādimāha. **So tattha lābhī hotī**ti so tattha hatthiyoniyaṃ nibbattopi maṅgalahatthiṭṭhānaṃ patvā lābhī hoti. Assādīsupi eseva nayo. Sādhuvaggo uttānatthoyevāti.

Jāṇussoṇivaggo dutiyo.

Catutthapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

(21) 1. Karajakāyavaggo

211. Pañcamassa paṭhamādīni uttānatthāneva.

6. Saṃsappanīyasuttavaṇṇanā

216. Chaṭṭhe **saṃsappanīyapariyāyaṃ vo, bhikkhave, dhammapariyāya**nti saṃsappanassa kāraṇaṃ desanāsaṅkhātaṃ dhammadesanaṃ. **Saṃsappatī**ti taṃ kammaṃ karonto āsappati parisappati vipphandati. **Jimhā gatī**ti tena kammena yaṃ gatiṃ gamissati, sā jimhā hoti. **Jimhupapattī**ti tassa yaṃ gatiṃ upapajjissati, sāpi jimhāva hoti. **Saṃsappajātikā**ti saṃsappanasabhāvā. **Bhūtā bhūtassa upapatti hotī**ti bhūtasmā sabhāvato vijjamānakammā sattassa nibbatti hoti. **Phassā phusantī**ti vipākaphassā phusanti.

7-8. Sañcetanikasuttadvayavaṇṇanā

217-218. Sattame **sañcetanikāna**nti cetetvā pakappetvā katānaṃ. **Upacitāna**nti citānaṃ vaḍḍhitānaṃ. **Appaṭisaṃveditvā**ti tesaṃ kammānaṃ vipākaṃ avediyitvā. **Byantībhāva**nti vigatantabhāvaṃ tesaṃ kammānaṃ paricchedaparivaṭumatākaraṇaṃ. **Tañca kho diṭṭheva dhamme**ti tañca kho vipākaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ diṭṭheva dhamme. **Upapajja**nti upapajjavedanīyaṃ anantare attabhāve. **Apare vā pariyāye**ti aparapariyāyavedanīyaṃ pana saṃsārappavatte sati sahassimepi attabhāveti. Iminā idaṃ dasseti ''saṃsārappavatte paṭiladdhavipākārahakamme na vijjati so jagatippadeso, yattha ṭhito mucceyya pāpakammā''ti. **Tividhā**ti tippakārā. **Kāyakammantasandosabyāpattī**ti kāyakammantasaṅkhātā vipatti. Iminā nayena sabbapadāni veditabbāni. Aṭṭhame **apaṇṇako maṇī**ti samantato caturasso pāsako.

9. Karajakāyasuttavaṇṇanā

219. Navame **dukkhassā**ti vipākadukkhassa, vaṭṭadukkhasseva vā. Imasmiṃ sutte maṇiopammaṃ natthi. **Evaṃ vigatābhijjho**ti **eva**nti nipātamattaṃ. Yathā vā mettaṃ bhāventā vigatābhijjhā bhavanti, evaṃ vigatābhijjho. Evamassa vigatābhijjhatādīhi nīvaraṇavikkhambhanaṃ dassetvā idāni akusalanissaraṇāni kathento **mettāsahagatenā**tiādimāha. **Appamāṇa**nti appamāṇasattārammaṇatāya ciṇṇavasitāya vā appamāṇaṃ. **Pamāṇakataṃ kammaṃ** nāma kāmāvacarakammaṃ. **Na taṃ tatrāvatiṭṭhatī**ti taṃ mahogho parittaṃ udakaṃ viya attano okāsaṃ gahetvā ṭhātuṃ na sakkoti, atha kho

naṃ oghe parittaṃ udakaṃ viya idameva appamāṇaṃ kammaṃ ajjhottharitvā attano vipākaṃ nibbatteti. **Daharatagge**ti daharakālato paṭṭhāya.

Nāyaṃ kāyo ādāyagamaniyoti imaṃ kāyaṃ gahetvā paralokaṃ gantuṃ nāma na sakkāti attho. **Cittantaro**ti cittakāraṇo, atha vā citteneva antariko. Ekasseva hi cuticittassa anantarā dutiye paṭisandhicitte devo nāma hoti, nerayiko nāma hoti, tiracchānagato nāma hoti. Purimanayepi cittena kāraṇabhūtena devo nerayiko vā hotīti attho. **Sabbaṃ taṃ idha vedanīya**nti diṭṭhadhammavedanīyakoṭṭhāsavanetaṃ vuttaṃ. **Na taṃ anugaṃ bhavissatī**ti mettāya upapajjavedanīyabhāvassa upacchinnattā upapajjavedanīyavasena na anugataṃ bhavissati. Idaṃ sotāpannasakadāgāmiariyapuggalānaṃ paccavekkhaṇaṃ veditabbaṃ. **Anāgāmitāyā**ti jhānānāgāmitāya. **Idhapaññassā**ti imasmiṃ sāsane paññā idhapaññā nāma, sāsanacaritāya ariyapaññāya ṭhitassa ariyasāvakassāti attho. **Uttarivimutti**nti arahattaṃ. Dasamaṃ uttānatthamevāti.

Karajakāyavaggo paṭhamo.

(22) 2. Sāmaññavaggavaṇṇanā

221. Dutiyassa paṭhamaṃ ādiṃ katvā sabbā peyyālatanti uttānatthāyevāti.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Dasakanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Ekādasakanipāta-aṭṭhakathā

1. Nissayavaggo

1-6. Kimatthiyasuttādivaṇṇanā

1-6. Ekādasakanipātassa paṭhamādīni heṭṭhā vuttanayāneva. Kevalañcettha ādito pañcasu nibbidāvirāgaṃ dvidhā bhinditvā ekādasaṅgāni katāni. Chaṭṭhe sikkhāpaccakkhānaṃ adhikaṃ.

7-8. Paṭhamasaññāsuttādivaṇṇanā

7-8. Sattame **atthena attho**ti atthena saddhimattho. **Byañjanena byañjana**nti byañjanena saddhiṃ byañjanaṃ. **Saṃsandissatī**ti sampavattissati. **Samessatī**ti samānaṃ bhavissati. **Na viggayhissatī**ti na virajjhissati. **Aggapadasmi**nti nibbāne. Aṭṭhame paccavekkhaṇā kathitā.

9. Saddhasuttavaṇṇanā

9. Navame **doṇiyā baddho**ti yavasassadoṇiyā samīpe baddho. **Antaraṃ karitvā**ti abbhantare katvā. **Jhāyatī**ti cinteti. **Pajjhāyatī**ti ito cito ca nānappakārakaṃ jhāyati. **Nijjhāyatī**ti nirantaravasena nibaddhaṃ jhāyati. **Pathavimpi nissāya jhāyatī**ti samāpattiyaṃ sanikantikavasenetaṃ vuttaṃ.

Samāpattiyañhi sanikantikattā esa khaḷuṅko nāma kato. **Āpā**dīsupi eseva nayo.

Kathañca saddha ājānīyajhāyitaṃ hotīti kathaṃ kāraṇākāraṇaṃ jānantassa sindhavassa jhāyitaṃ hoti. **Yathā iṇa**ntiādīsu iṇasadisaṃ bandhanasadisaṃ dhanajānisadisaṃ kalisaṅkhātamahāparādhasadisañca katvā attano abhimukhassa patodassa ajjhoharaṇasaṅkhātaṃ patanaṃ vipassatīti attho. **Neva pathaviṃ nissāya jhāyatī**ti samāpattisukhanikantiyā abhāvena pathaviārammaṇāya catukkapañcakajjhānasaññāya na jhāyati, niyantiyā abhāveneva so ājānīyo nāma hotīti. **Jhāyati ca panā**ti nibbānārammaṇāya phalasamāpattiyā jhāyati. **Pathaviyaṃ pathavisaññā vibhūtā hotī**ti pathavārammaṇe uppannā catukkapañcakajjhānasaññā vibhūtā pākaṭā hoti. ''Vibhūtā, bhante, rūpasaññā avibhūtā aṭṭhikasaññā''ti imasmiñhi sutte samatikkamassa atthitāya vibhūtatā vuttā, idha pana vipassanāvasena aniccadukkhānattato diṭṭhattā vibhūtā nāma jātā. **Āposaññā**dīsupi eseva nayo. Evamettha heṭṭhā viya samāpattivasena samatikkamaṃ avatvā vipassanācāravasena samatikkamo vutto. **Evaṃ jhāyī**ti evaṃ vipassanāpaṭipāṭiyā āgantvā uppāditāya phalasamāpattiyā jhāyanto.

10. Moranivāpasuttavaṇṇanā

10. Dasame **accantaniṭṭho**ti antaṃ atītattā accantasaṅkhātaṃ avināsadhammaṃ nibbānaṃ niṭṭhā assāti accantaniṭṭho. Iminā nayena sesapadāni veditabbāni. **Janetasmi**nti janitasmiṃ, pajāyāti attho. **Ye gottapaṭisārino**ti ye janā tasmiṃ gotte paṭisaranti ''ahaṃ gotamo, ahaṃ kassapo''ti, tesu loke gottapaṭisārīsu khattiyo seṭṭho. **Anumatā mayā**ti mama sabbaññutaññāṇena saddhiṃ saṃsandetvā desitā mayā anuññātā. Sesaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Nissayavaggo paṭhamo.

2. Anussativaggo

1-2. Mahānāmasuttadvayavaṇṇanā

11-12. Dutiyassa paṭhame **nānāvihārehi viharata**nti gihīnaṃ nibaddho eko vihāro nāma natthi, tasmā amhākaṃ anibaddhavihārena viharantānaṃ kena vihārena katarena nibaddhavihārena vihātabbanti pucchati. **Ārādhako**ti sampādako paripūrako. **Dhammasotasamāpanno buddhānussatiṃ bhāvetī**ti dhammasotasamāpanno hutvā buddhānussatiṃ bhāveti. Dutiye **gilānā vuṭṭhito**ti gilāno hutvā vuṭṭhito.

3. Nandiyasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **kalyāṇamitte**ti sumitte. Evamettha kalyāṇamittavasena saṅghānussati kathitā. **Kabaḷīkārāhārabhakkhāna**nti kāmāvacaradevānaṃ. **Asamayavimutto**ti asamayavimuttiyā vimutto khīṇāsavo.

4. Subhūtisuttavaṇṇanā

14. Catutthe **ko nāmāyaṃ subhūtī bhikkhū**ti jānantopi satthā kathāsamuṭṭhāpanatthaṃ pucchati. **Sudattassa upāsakassa putto**ti anāthapiṇḍikaṃ sandhāyāha. Anāthapiṇḍikassa hi putto attano cūḷapitu santike pabbajito, atha naṃ subhūtitthero ādāya satthu santikaṃ agamāsi. **Saddhāpadānesū**ti saddhānaṃ puggalānaṃ apadānesu lakkhaṇesu.

5. Mettasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **sukhaṃ supatī**ti yathā sesajanā samparivattamānā kākacchamānā dukkhaṃ supanti, evaṃ asupitvā sukhaṃ supati. Niddaṃ okkamantopi samāpattiṃ samāpanno viya hoti. **Sukhaṃ**

paṭibujjhatīti yathā aññe nitthunantā vijambhamānā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhanti, evaṃ appaṭibujjhitvā vikasamānaṃ viya padumaṃ sukhaṃ nibbikāro paṭibujjhati. **Na pāpakaṃ supinaṃ passatī**ti supinaṃ passantopi bhaddakameva supinaṃ passati, cetiyaṃ vandanto viya pūjaṃ karonto viya ca dhammaṃ suṇanto viya ca hoti. Yathā panaññe attānaṃ corehi samparivāritaṃ viya vāḷehi upaddutaṃ viya papāte patantaṃ viya ca passanti, na evaṃ pāpakaṃ supinaṃ passati.

Manussānaṃ piyo hotīti ure āmukkamuttāhāro viya sīse piḷandhitamālā viya ca manussānaṃ piyo hoti manāpo. **Amanussānaṃ piyo hotī**ti yatheva manussānaṃ, amanussānampi piyo hoti visākhatthero viya. Vatthu visuddhimagge (visuddhi. 1.258) mettākammaṭṭhānaniddese vitthāritameva. **Devatā rakkhantī**ti puttamiva mātāpitaro devatā rakkhanti. **Nāssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamatī**ti mettāvihārissa kāye uttarāya upāsikāya viya aggi vā, saṃyuttabhāṇakacūḷasīvattherasseva visaṃ vā, saṃkiccasāmaṇerasseva satthaṃ vā na kamati nappavisati, nāssa kāyaṃ vikopetīti vuttaṃ hoti. Dhenuvatthumpi cettha kathayanti. Ekā kira dhenu vacchakassa khīradhāraṃ muñcamānā aṭṭhāsi. Eko luddako ‘‘taṃ vijjhissāmī’’ti hatthena samparivattetvā dīghadaṇḍaṃ sattiṃ muñci. Sā tassā sarīraṃ āhacca tālapaṇṇaṃ viya vaṭṭamānā gatā, neva upacārabalena na appanābalena, kevalaṃ vacchake balavahitacittatāya. Evaṃ mahānubhāvā mettā.

Tuvaṭaṃ cittaṃ samādhiyatīti mettāvihārino khippameva cittaṃ samādhiyati, natthi tassa dandhāyitattaṃ. **Mukhavaṇṇo vippasīdatī**ti bandhanā pavuttatālapakkaṃ viya cassa vippasannavaṇṇaṃ mukhaṃ hoti. **Asammūḷho kālaṃ karotī**ti mettāvihārino sammohamaraṇaṃ nāma natthi, asammūḷho pana niddaṃ okkamanto viya kālaṃ karoti. **Uttari appaṭivijjhanto**ti mettāsamāpattito uttari arahattaṃ adhigantuṃ asakkonto ito cavitvā suttappabuddho viya brahmalokaṃ upapajjatīti.

6. Aṭṭhakanāgarasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **dasamo**ti jātigottavasena ceva sārapattakulagaṇanāya ca dasame ṭhāne gaṇīyati, tenassa dasamotveva nāmaṃ jātaṃ. **Aṭṭhakanāgaro**ti aṭṭhakanagaravāsī. **Kukkuṭārāme**ti kukkuṭaseṭṭhinā kārite ārāme.

Tena bhagavatā…pe… sammadakkhātoti ettha ayaṃ saṅkhepattho – yo so bhagavā samatiṃsa pāramiyo pūretvā sabbakilese bhañjitvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho, tena bhagavatā tesaṃ tesaṃ sattānaṃ āsayānusayaṃ jānatā, hatthatale ṭhapitaṃ āmalakaṃ viya sabbañeyyadhamme passatā, apica pubbenivāsādīhi jānatā, dibbena cakkhunā passatā, tīhi vā vijjāhi chahi vā pana abhiññāhi jānatā, sabbattha appaṭihatena samantacakkhunā passatā, sabbadhammajānanasamatthāya paññāya jānatā, sabbasattānaṃ cakkhuvisayātītāni tirokuṭṭādigatāni cāpi rūpāni ativisuddhena maṃsacakkhunā vā passatā, attahitasādhikāya samādhipadaṭṭhānāya paṭivedhapaññāya jānatā, parahitasādhikāya karuṇāpadaṭṭhānāya desanāpaññāya passatā, antarāyikadhamme vā jānatā, niyyānikadhamme passatā, arīnaṃ hatattā arahatā, sammā sāmaṃ sabbadhammānaṃ buddhattā sammāsambuddhenāti evaṃ catuvesārajjavasena catūhi kāraṇehi thomitena atthi nu kho eko dhammo akkhātoti.

Abhisaṅkhatanti kataṃ uppāditaṃ. **Abhisañcetayita**nti cetayitaṃ kappayitaṃ. **So tattha ṭhito**ti so tasmiṃ samathavipassanādhamme ṭhito. **Dhammarāgena dhammanandiyā**ti padadvayenapi samathavipassanāsu chandarāgo vutto. Samathavipassanāsu hi sabbena sabbaṃ chandarāgaṃ pariyādiyituṃ sakkonto arahā hoti, asakkonto anāgāmī hoti. So samathavipassanāsu chandarāgassa appahīnattā catutthajjhānacetanāya suddhāvāse nibbattati. Ayaṃ ācariyānaṃ samānatthakathā.

Vitaṇḍavādī panāha – ‘‘teneva dhammarāgenāti vacanato akusalena suddhāvāse nibbattatī’’ti. So ‘‘suttaṃ āharāhī’’ti vattabbo. Addhā aññaṃ apassanto idameva āharissati. Tato vattabbo ‘‘kimpanidaṃ suttaṃ nītatthaṃ, udāhu neyyattha’’nti. Addhā ‘‘nītattha’’nti vakkhati. Tato vattabbo – evaṃ sante anāgāmiphalatthikena samathavipassanāsu chandarāgo kattabbo bhavissati, chandarāge uppādite

anāgāmiphalaṃ paṭiladdhaṃ bhavissati, mā ''suttaṃ me laddha''nti yaṃ vā taṃ vā dīpehi. Pañhaṃ kathentena hi ācariyassa santike uggahetvā attharasaṃ paṭivijjhitvā kathetuṃ vaṭṭati. Akusalena hi sagge, kusalena ca apāye paṭisandhi nāma natthi. Vuttañcetaṃ bhagavatā –

> ''Na, bhikkhave, lobhajena kammena, dosajena kammena, mohajena kammena devā paññāyanti, manussā paññāyanti, yā vā panaññāpi kāci sugatiyo. Atha kho, bhikkhave, lobhajena kammena, dosajena kammena, mohajena kammena nirayo paññāyati, tiracchānayoni paññāyati, pettivisayo paññāyati, yā vā panaññāpi kāci duggatiyo''ti (a. ni. 6.39) –

Evaṃ saññāpetabbo. Sace sañjānāti, sañjānātu. No ce sañjānāti, ''gaccha pātova vihāraṃ pavisitvā yāguṃ pivā''ti uyyojetabbo.

Ayaṃ kho, gahapati, ekadhammo akkhātoti ekaṃ dhammaṃ pucchitena ''ayampi ekadhammo akkhāto, ayampi ekadhammo akkhāto''ti evaṃ pucchāvasena kathitattā ekādasapi dhammā ekadhammo nāma kato. Amatuppattiatthena vā sabbepi ekadhammoti vattuṃ vaṭṭati.

Nidhimukhaṃ gavesantoti nidhiṃ pariyesanto. **Sakidevā**ti ekappayogeneva. Kathaṃ pana ekappayogeneva ekādasannaṃ nidhīnaṃ adhigamo hotīti? Idhekacco araññe jīvitavuttiṃ gavesamāno carati. Tamenaṃ aññataro atthacarako disvā ''kiṃ, bho, carasī''ti pucchati. So ''jīvitavuttiṃ pariyesāmī''ti āha. Itaro ''tena hi samma āgaccha, etaṃ pāsāṇaṃ pavaṭṭehī''ti āha. So taṃ pavaṭṭetvā uparūpariṭṭhitā vā kucchiyā kucchiṃ āhacca ṭhitā vā ekādasa kumbhiyo passati. Evaṃ ekappayogena ekādasannaṃ adhigamo hoti.

Ācariyadhanaṃ pariyesissantīti aññatitthiyā hi yassa santike sippaṃ uggaṇhanti, tassa sippuggahaṇato pure vā pacchā vā antarantarā vā gehato nīharitvā dhanaṃ denti. Yesaṃ gehe natthi, te ñātisabhāgato pariyesanti. Yesaṃ tampi natthi, te sabhāgato pariyesanti. Tathā alabhamānā bhikkhampi caritvā dentiyeva. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Kiṃ panāhanti bāhirakā tāva aniyyānikepi sāsane sippamattadāyakassa dhanaṃ pariyesanti, ahaṃ pana evaṃvidhe niyyānikasāsane ekādasavidhaṃ amatuppattipaṭipadaṃ desentassa ācariyassa pūjaṃ kiṃ na karissāmi, karissāmiyevāti vadati. **Paccekaṃ dussayugena acchādesī**ti ekamekassa bhikkhuno ekekaṃ dussayugaṃ adāsīti attho. Samudācāravacanaṃ panettha evarūpaṃ hoti, tasmā acchādesīti vuttaṃ. **Pañcasataṃ vihāra**nti pañcasatagghanikaṃ paṇṇasālaṃ kāresīti attho.

7. Gopālasuttavaṇṇanā

17. Sattame tisso kathā ekanāḷikā caturassā nisinnavattikāti. Tattha pāḷiṃ vatvā ekekassa padassa atthakathanaṃ **ekanāḷikā** nāma. Apaṇḍitagopālakaṃ dassetvā, apaṇḍitabhikkhuṃ dassetvā, paṇḍitagopālakaṃ dassetvā, paṇḍitabhikkhuṃ dassetvāti catukkaṃ bandhitvā kathanaṃ **caturassā** nāma. Apaṇḍitagopālakaṃ dassetvā pariyosānagamanaṃ, apaṇḍitabhikkhuṃ dassetvā pariyosānagamanaṃ, paṇḍitagopālakaṃ dassetvā pariyosānagamanaṃ, paṇḍitabhikkhuṃ dassetvā pariyosānagamananti ayaṃ **nisinnavattikā** nāma. Ayaṃ idha sabbācariyānaṃ āciṇṇā.

Ekādasahi, **bhikkhave, aṅgehī**ti ekādasahi aguṇakoṭṭhāsehi. **Gogaṇa**nti gomaṇḍalaṃ. **Pariharitu**nti pariggahetvā vicarituṃ. **Phātiṃ kātu**nti vaḍḍhiṃ āpādetuṃ. **Idhā**ti imasmiṃ loke. **Na rūpaññū hotī**ti gaṇanato vā vaṇṇato vā rūpaṃ na jānāti. Gaṇanato na jānāti nāma attano gunnaṃ sataṃ vā sahassaṃ vāti saṅkhyaṃ na jānāti, so gāvīsu haṭāsu vā palātāsu vā gogaṇaṃ gaṇetvā ''ajja ettakā na dissantī''ti dve tīṇi gāmantarāni vā aṭaviṃ vā vicaranto na pariyesati. Aññesaṃ gāvīsu attano gogaṇaṃ paviṭṭhāsupi gogaṇaṃ gaṇetvā ''imā ettikā gāvo na amhāka''nti yaṭṭhiyā pothetvā na nīharati. Tassa naṭṭhā gāviyo naṭṭhāva honti. Paragāviyo gahetvā carati. Gosāmikā disvā ''ayaṃ ettakaṃ kālaṃ amhākaṃ dhenū duhī''ti tajjetvā attano gāviyo gahetvā gacchanti. Tassa gogaṇopi parihāyati, pañca

gorasaparibhogatopi paribāhiro hoti. Vaṇṇato na jānāti nāma ‘‘ettikā gāvī setā, ettikā rattā, ettikā kāḷā, ettikā odātā, ettikā kabarā, ettikā nīlā’’ti na jānāti. So gāvīsu haṭāsu vā palātāsu vā…pe… pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti.

Na lakkhaṇakusaloti gāvīnaṃ sarīre kataṃ dhanusattisūlādibhedaṃ lakkhaṇaṃ na jānāti. So gāvīsu haṭāsu vā palātāsu vā ‘‘ajja asukalakkhaṇā asukalakkhaṇā ca gāvo na dissantī’’ti…pe… pañcagorasaparibhogatopi paribāhiro hoti.

Na āsāṭikaṃ hāretāti gunnaṃ khāṇukaṇṭakādīhi pahaṭaṭṭhānesu vaṇo hoti. Tattha nīlamakkhikā aṇḍakāni ṭhapenti, tesaṃ āsāṭikāti nāmaṃ. Tāni daṇḍakena apanetvā bhesajjaṃ dātabbaṃ hoti, bālo gopālako tathā na karoti. Tena vuttaṃ – ‘‘na āsāṭikaṃ hāretā hotī’’ti. Tassa gunnaṃ vaṇā vaḍḍhanti, gambhīrā honti, pāṇakā kucchiṃ pavisanti, gāvo gelaññābhibhūtā neva yāvadatthaṃ tiṇaṃ khādituṃ na pānīyaṃ pātuṃ sakkonti. Tattha gunnaṃ khīraṃ chijjati, goṇānaṃ javo hāyati, ubhayesampi jīvitantarāyo hoti. Evamassa gogaṇopi parihāyati…pe… pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Na vaṇaṃ paṭicchādetā hotīti gunnaṃ vuttanayeneva sañjāto vaṇo bhesajjaṃ datvā vākena vā cīrakena vā bandhitvā paṭicchādetabbo hoti. Bālagopālako taṃ na karoti. Athassa gunnaṃ vaṇehi yūsā paggharanti, tā aññamaññaṃ nighaṃsanti. Tena aññesampi vaṇā jāyanti. Evaṃ gāvo gelaññābhibhūtā neva yāvadatthaṃ tiṇāni khādituṃ…pe… paribāhiro hoti.

Na dhūmaṃ kattā hotīti antovasse ḍaṃsamakasādīnaṃ ussannakāle gogaṇe vajaṃ paviṭṭhe tattha tattha dhūmo kātabbo hoti. Apaṇḍitagopālako taṃ na karoti, gogaṇo sabbarattiṃ ḍaṃsādīhi upadduto niddaṃ alabhitvā punadivase araññe tattha tattha rukkhamūlādīsu nipajjitvā niddāyati. Neva yāvadatthaṃ tiṇāni khādituṃ…pe… paribāhiro hoti.

Na titthaṃ jānātīti titthampi samanti vā visamanti vā sagāhanti vā niggāhanti vā na jānāti. So atitthena gāviyo otāreti. Tāsaṃ visamatitthe pāsāṇādīni akkamantīnaṃ pādā bhijjanti. Sagāhaṃ gambhīraṃ titthaṃ otiṇṇe kumbhīlādayo gāvo gaṇhanti, ‘‘ajja ettikā gāvo naṭṭhā, ajja ettikā’’ti vattabbataṃ āpajjanti. Evamassa go gaṇopi parihāyati…pe… pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Na pītaṃ jānātīti pītampi apītampi na jānāti. Gopālakena hi ‘‘imāya gāviyā pītaṃ, imāya na pītaṃ, imāya pānīyatitthe okāso laddho, imāya na laddho’’ti evaṃ pītāpītaṃ jānitabbaṃ hoti. Ayaṃ pana divasabhāge araññe gogaṇaṃ rakkhitvā ‘‘pānīyaṃ pāyessāmī’’ti nadiṃ vā taḷākaṃ vā ogāhetvā gacchati. Tattha mahāusabhā ca anusabhā ca balavagāviyo ca dubbalāni ceva mahallakāni ca gorūpāni siṅgehi vā phāsukāhi vā paharitvā attano okāsaṃ katvā ūruppamāṇaṃ udakaṃ pavisitvā yathākāmaṃ pivanti. Avasesā okāsaṃ alabhamānā tīre ṭhatvā kalalamissakaṃ udakaṃ pivanti vā apītā eva vā honti. Atha so gopālako piṭṭhiyaṃ paharitvā puna araññaṃ paveseti. Tattha apītā gāviyo pipāsāya sussamānā yāvadatthaṃ tiṇāni khādituṃ na sakkonti. Tattha gunnaṃ khīraṃ chijjati. Goṇānaṃ javo hāyati…pe… paribāhiro hoti.

Na vīthiṃ jānātīti ‘‘ayaṃ maggo samo khemo, ayaṃ visamo sāsaṅko sappaṭibhayo’’ti na jānāti. So samaṃ khemaṃ maggaṃ vajjetvā gogaṇaṃ itaramaggaṃ paṭipādeti. Tattha gāvo sīhabyagghādīnaṃ gandhena coraparissayena ca abhibhūtā bhantamigasappaṭibhāgā gīvaṃ ukkhipitvā tiṭṭhanti, neva yāvadatthaṃ tiṇāni khādanti, na pānīyaṃ pivanti. Tattha gunnaṃ khīraṃ chijjati…pe… paribāhiro hoti.

Na gocarakusalo hotīti gopālakena hi gocarakusalena bhavitabbaṃ, pañcāhikacāro vā sattāhikacāro vā jānitabbo. Ekadisāya gogaṇaṃ cāretvā punadivase tattha na cāretabbo. Mahatā hi gogaṇena ciṇṇaṭṭhānaṃ bheritalaṃ viya suddhaṃ hoti nittiṇaṃ, udakampi ālulīyati. Tasmā pañcame vā sattame vā divase puna tattha cāretuṃ vaṭṭati. Ettakena hi tiṇampi paṭiviruhati, udakampi pasīdati, ayaṃ pana imaṃ pañcāhikacāraṃ vā sattāhikacāraṃ vā na jānāti, divase divase rakkhitaṭṭhāneyeva rakkhati. Athassa gogaṇo haritatiṇaṃ na labhati, sukkhatiṇaṃ khādanto kalalamissakaṃ udakaṃ pivati. Tattha

gunnaṃ khīraṃ chijjati…pe… paribāhiro hoti.

Anavasesadohī ca hotīti paṇḍitagopālakena hi yāva vacchakassa maṃsalohitaṃ saṇṭhāti, tāva ekaṃ dve thane ṭhapetvā sāvasesadohinā bhavitabbaṃ. Ayaṃ vacchakassa kiñci anavasesetvā duhati. Khīrapako vaccho khīrapipāsāya sussati, saṇṭhātuṃ asakkonto kampamāno mātu purato patitvā kālaṃ karonti. Mātā puttakaṃ disvā, ‘‘mayhaṃ puttako attano mātukhīraṃ pātuṃ na labhatī’’ti puttasokena neva yāvadatthaṃ tiṇāni khādituṃ na pānīyaṃ pātuṃ sakkoti, thanesu khīraṃ chijjati. Evamassa gogaṇopi parihāyati…pe… pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Gunnaṃ pitiṭṭhānaṃ karontīti **gopitaro**. Gāvo pariṇāyanti yathāruciṃ gahetvā gacchantīti **gopariṇāyakā. Te na atirekapūjāyā**ti paṇḍito hi gopālako evarūpe usabhe atirekapūjāya pūjeti, paṇītaṃ gobhattaṃ deti, gandhapañcaṅgulikehi maṇḍeti, mālaṃ piḷandheti, siṅgesu suvaṇṇarajatakosake ca dhāreti, rattiṃ dīpaṃ jāletvā celavitānassa heṭṭhā sayāpeti. Ayaṃ pana tato ekasakkārampi na karoti. Usabhā atirekapūjaṃ alabhamānā gogaṇaṃ na rakkhanti, parissayaṃ na vārenti. Evamassa gogaṇopi parihāyati…pe… pañcagorasatopi paribāhiro hoti.

Idhāti imasmiṃ sāsane. **Na rūpaññū hotī**ti ‘‘cattāri mahābhūtāni catunnañca mahābhūtānaṃ upādāyarūpa’’nti evaṃ vuttaṃ rūpaṃ dvīhākārehi na jānāti gaṇanato vā samuṭṭhānato vā. **Gaṇanato na jānāti** nāma – ‘‘cakkhāyatanaṃ sotāyatanaṃ ghānāyatanaṃ jivhākāyarūpasaddagandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ, itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ kāyaviññatti vacīviññatti ākāsadhātu āpodhātu rūpassa lahutā, mudutā, kammaññatā, upacayo, santati, jaratā, rūpassa aniccatā, kabaḷīkāro āhāro’’ti (dha. sa. 657-665) evaṃ pāḷiyā āgatā pañcavīsati rūpakoṭṭhāsāti na jānāti. Seyyathāpi so gopālako gaṇanato gunnaṃ rūpaṃ na jānāti, tathūpamo ayaṃ bhikkhu. So gaṇanato rūpaṃ ajānanto rūpaṃ pariggahetvā arūpaṃ vavatthapetvā rūpārūpaṃ pariggahetvā paccayaṃ sallakkhetvā lakkhaṇaṃ āropetvā kammaṭṭhānaṃ matthakaṃ pāpetuṃ na sakkoti. So yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṃ imasmiṃ sāsane sīlasamādhivipassanāmaggaphalanibbānehi na vaḍḍhati. Yathā ca so gopālako pañcahi gorasehi paribāhiro hoti, evamevāyaṃ asekhena sīlakkhandhena asekhena samādhipaññāvimutti vimuttiñāṇadassanakkhandhenāti pañcahi dhammakkhandhehi paribāhiro hoti.

Samuṭṭhānato na jānāti nāma – ‘‘ettakaṃ rūpaṃ ekasamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ dvisamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ tisamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ catusamuṭṭhānaṃ, ettakaṃ nakutoci samuṭṭhātī’’ti na jānāti. Seyyathāpi so gopālako vaṇṇato gunnaṃ rūpaṃ na jānāti, tathūpamo ayaṃ bhikkhu. So samuṭṭhānato rūpaṃ ajānanto rūpaṃ pariggahetvā…pe… paribāhiro hoti.

Na lakkhaṇakusalo hotīti ‘‘kammalakkhaṇo bālo, kammalakkhaṇo paṇḍito’’ti evaṃ vuttaṃ kusalākusalakammaṃ paṇḍitabālalakkhaṇanti na jānāti. So evaṃ ajānanto bāle vajjetvā paṇḍite na sevati. Bāle vajjetvā paṇḍite asevanto kappiyākappiyaṃ kusalākusalaṃ sāvajjānavajjaṃ garukalahukaṃ satekicchātekicchaṃ kāraṇākāraṇaṃ na jānāti. Taṃ ajānanto kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti. So yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṃ imasmiṃ sāsane yathāvuttehi sīlādīhi na vaḍḍhati. So gopālako viya ca pañcahi gorasehi, pañcahi dhammakkhandhehi paribāhiro hoti.

Na āsāṭikaṃ hāretā hotīti ‘‘uppannaṃ kāmavitakka’’nti evaṃ vutte kāmavitakkādayo na vinodeti. So imaṃ akusalavitakkaṃ āsāṭikaṃ ahāretvā vitakkavasiko hutvā vicaranto kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti. So yathā tassa gopālakassa…pe… paribāhiro hoti.

Na vaṇaṃ paṭicchādetā hotīti ‘‘cakkhunā rūpaṃ disvā nimittaggāhī hotī’’tiādinā nayena sabbārammaṇesu nimittaṃ gaṇhanto yathā so gopālako vaṇaṃ na paṭicchādeti, evaṃ saṃvaraṃ na sampādeti. So vivaṭadvāro vicaranto kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti…pe… paribāhiro hoti.

Na dhūmaṃ kattā hotīti so gopālako dhūmaṃ viya dhammadesanādhūmaṃ na karoti, dhammakathaṃ vā sarabhaññaṃ vā upanisinnakakathaṃ vā anumodanaṃ vā na karoti, tato naṃ manussā ''bahussuto guṇavā''ti na jānanti. Te guṇāguṇaṃ ajānanto catūhi paccayehi saṅgahaṃ na karonti. So paccayehi kilamamāno buddhavacanaṃ sajjhāyaṃ kātuṃ vattapaṭivattaṃ pūretuṃ kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti…pe… paribāhiro hoti.

Na titthaṃ jānātīti titthabhūte bahussutabhikkhū na upasaṅkamati. Anupasaṅkamanto ''idaṃ, bhante, byañjanaṃ kathaṃ ropetabbaṃ? Imassa bhāsitassa ko attho? Imasmiṃ ṭhāne pāḷi kiṃ vadati? Imasmiṃ ṭhāne attho kiṃ dīpetī''ti evaṃ na paripucchati na paripañhati, na jānāpetīti attho. Tassa te evaṃ aparipucchitā avivaṭañceva na vivaranti, bhājetvā na dassenti, anuttānīkatañca na uttāniṃ karonti, apākaṭaṃ na pākaṭaṃ karonti. **Anekavihitesu ca kaṅkhāṭhāniyesu dhammesū**ti anekavidhāsu kaṅkhāsu ekakaṅkhampi na paṭivinodenti. Kaṅkhāyeva hi kaṅkhāṭhāniyā dhammā nāma. Tattha ekaṃ kaṅkhampi na nīharantīti attho. So evaṃ bahussutatitthaṃ anupasaṅkamitvā sakaṅkho kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti. Yathā vā so gopālako titthaṃ na jānāti, evaṃ ayampi bhikkhu dhammatitthaṃ na jānāti. Ajānanto avisaye pañhaṃ pucchati, ābhidhammikaṃ upasaṅkamitvā kappiyākappiyaṃ pucchati, vinayadharaṃ upasaṅkamitvā rūpārūpaparicchedaṃ pucchati. Te avisaye puṭṭhā kathetuṃ na sakkonti. So attanā sakaṅkho kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti…pe… paribāhiro hoti.

Na pītaṃ jānātīti yathā so gopālako pītāpītaṃ na jānāti, evaṃ dhammūpasañhitaṃ pāmojjaṃ na jānāti na labhati. Savanamayaṃ puññakiriyavatthuṃ nissāya ānisaṃsaṃ na vindati, dhammassavanaggaṃ gantvā sakkaccaṃ na suṇāti, nisinno niddāyati, kathaṃ katheti, aññavihitako hoti. So sakkaccaṃ dhammaṃ assuṇanto kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti…pe… paribāhiro hoti.

Na vīthiṃ jānātīti so gopālako maggāmaggaṃ viya ''ayaṃ lokiyo, ayaṃ lokuttaro''ti ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Ajānanto lokiyamagge abhinivisitvā lokuttaraṃ nibbattetuṃ na sakkoti…pe… paribāhiro hoti.

Na gocarakusalo hotīti so gopālako pañcāhikasattāhikacāre viya cattāro satipaṭṭhāne ''ime lokiyā, ime lokuttarā''ti yathābhūtaṃ nappajānāti. Ajānanto sukhumaṭṭhānesu attano ñāṇaṃ carāpetvā lokiyasatipaṭṭhāne abhinivisitvā lokuttaraṃ nibbattetuṃ na sakkoti…pe… paribāhiro hoti.

Anavasesadohī hotīti paṭiggahaṇe mattaṃ ajānanto anavasesaṃ duhati. Niddesavāre panassa **abhihaṭṭhuṃ pavārentī**ti abhiharitvā pavārenti. Ettha dve abhihārā vācābhihāro ca, paccayābhihāro ca. **Vācābhihāro** nāma manussā bhikkhussa santikaṃ gantvā ''vadeyyātha, bhante, yenattho''ti pavārenti. **Paccayābhihāro** nāma vatthādīni vā sappinavanītaphāṇitādīni vā gahetvā bhikkhussa santikaṃ gantvā ''gaṇhatha, bhante, yāvatakena attho''ti vadanti. **Tatra bhikkhu mattaṃ na jānātī**ti bhikkhu tesu paccayesu pamāṇaṃ na jānāti. ''Dāyakassa vaso veditabbo, deyyadhammassa vaso veditabbo, attano thāmo veditabbo''ti iminā nayena pamāṇayuttakaṃ aggahetvā yaṃ āharanti, taṃ sabbaṃ gaṇhātīti attho. Manussā vippaṭisārino na puna abhiharitvā pavārenti. So paccayehi kilamanto kammaṭṭhānaṃ gahetvā vaḍḍhetuṃ na sakkoti…pe… paribāhiro hoti.

Te na atirekapūjāya pūjetā hotīti so gopālako mahāusabhe viya there bhikkhū imāya āvi ceva raho ca mettākāyakammādikāya atirekapūjāya na pūjeti. Tato therā ''ime amhesu garucittīkāraṃ na karontī''ti navake bhikkhū dvīhi saṅgahehi na saṅgaṇhanti, neva dhammasaṅgahena saṅgaṇhanti, na āmisasaṅgahena, cīvarena vā pattena vā pattapariyāpannena vā vasanaṭṭhānena vā kilamantepi nappaṭijagganti, pāḷiṃ vā aṭṭhakathaṃ vā dhammakathābandhaṃ vā guḷhaganthaṃ vā na sikkhāpenti. Navakā therānaṃ santikā sabbaso ime dve saṅgahe alabhamānā imasmiṃ sāsane patiṭṭhātuṃ na sakkonti. Yathā tassa gopālakassa gogaṇo na vaḍḍhati, evaṃ sīlādīhi na vaḍḍhanti. Yathā ca so gopālako pañcahi gorasehi, evaṃ pañcahi dhammakkhandhehi paribāhirā honti. Sukkapakkho kaṇhapakkhe

vuttavipallāsavasena yojetvā veditabbo.

Anussativaggo dutiyo.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Ekādasakanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca –

Āyācito sumatinā therena **bhadantajotipālena**;
Kañcipurādīsu mayā pubbe saddhiṃ vasantena.

Varatambapaṇṇidīpe mahāvihāramhi vasanakālepi;
Pākaṃ gate viya dume valañjamānamhi saddhamme.

Pāraṃ piṭakattayasāgarassa gantvā ṭhitena sumatinā;
Parisuddhājīvenābhiyācito jīvakenāpi.

Dhammakathāya nipuṇaparamanikāyassaṭṭhakathaṃ āraddho;
Yamahaṃ cirakālaṭṭhitimicchanto sāsanavarassa.

Sā hi mahāaṭṭhakathāya sāramādāya niṭṭhitā esā;
Catunavutiparimāṇāya pāḷiyā bhāṇavārehi.

Sabbāgamasaṃvaṇṇanamanoratho pūrito ca me yasmā;
Etāya **manorathapūraṇī**ti nāmaṃ tato assā.

Ekūnasaṭṭhimatto visuddhimaggopi bhāṇavārehi;
Atthappakāsanatthāya āgamānaṃ kato yasmā.

Tasmā tena sahāyaṃ gāthāgaṇanānayena aṭṭhakathā;
Tīhādhikadiyaḍḍhasataṃ viññeyyā bhāṇavārānaṃ.

Tīhādhikadiyaḍḍhasatappamāṇamiti bhāṇavārato esā;
Samayaṃ pakāsayantī mahāvihārādhivāsīnaṃ.

Mūlaṭṭhakathāsāraṃ ādāya mayā imaṃ karontena;
Yaṃ puññamupacitaṃ tena hotu loko sadā sukhitoti.

Paramavisuddhasaddhābuddhivīriyappaṭimaṇḍitena sīlācārajjavamaddavādiguṇasamudayasamuditena sakasamayasamayantaragahanajjhogāhanasamatthena paññāveyyattiyasamannāgatena tipiṭakapariyattippabhede sāṭṭhakathe satthu sāsane appaṭihatañāṇappabhāvena mahāveyyākaraṇena karaṇasampattijanitasukhaviniggatamadhurodāravacanalāvaṇṇayuttena yuttamuttavādinā vādīvarena mahākavinā pabhinnapaṭisambhidāparivāre chaḷabhiññādippabhedaguṇappaṭimaṇḍite uttarimanussadhamme suppatiṭṭhitabuddhīnaṃ therānaṃ theravaṃsappadīpānaṃ mahāvihāravāsīnaṃ vaṃsālaṅkārabhūtena suvipulavisuddhabuddhinā **buddhaghoso**ti garūhi gahitanāmadheyyena therena

katā ayaṃ **manorathapūraṇī** nāma aṅguttaranikāyaṭṭhakathā –

Tāva tiṭṭhatu lokasmiṃ, lokanittharaṇesinaṃ;
Dassentī kulaputtānaṃ, nayaṃ cittavisuddhiyā.

Yāva buddhoti nāmampi, suddhacittassa tādino;
Lokamhi lokajeṭṭhassa, pavattati mahesinoti.

Manorathapūraṇī nāma

Aṅguttaranikāya-aṭṭhakathā sabbākārena niṭṭhitā.